ALTAYLARDAN ANADOLU'YA

İNANÇ GÖÇÜ

Dr. Yaşar KALAFAT

BERİKAN YAYINEVİ

Türk Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Dizisi - XIII

ALTAYLARDAN ANADOLU'YA İNANÇ GÖÇÜ

Dr. Yaşar KALAFAT

Ankara – 2012

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

ISBN
978-975-267-561-2

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Sayfa Tasarımı
Gönül CİVANER

Kapak Tasarım
Mehmet FİDANCI

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Maltepe / ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK. Bulvarı Bulvar Apt. No: 80/1
Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1
SÖZ BAŞI 3

ULU ALTAY HALK İNANÇLARI

..... 7
YAKUT/SAHA TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI 7
OMSK/SİBİR KAZAKLARINDA HALK İNANÇLARI 17
TUVA TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI 21
ALTAY TÜRK HALK İNANÇLARI 32

ALTAY KAMİZMİ'NİN ANADOLU TÜRK HALK İNANÇLARINDA İZLERİ

Giriş 41

ALTAY TÜRK HALK İNANÇLARINDAN ANADOLU EL DOKUMACILIĞINA

Giriş 55
Metin 61
Sonuç 84

TÜRK HALK İNANMALARINDA DUNGANLAR

Özet 87
Giriş 89
KIRGIZİSTAN'DA DUNGANLAR 95
DUNGAN HALK İNANMALARINDA BAZI KARŞILAŞTIRMALAR DOĞUM VE DOĞUMLA İLGİLİ İNANÇLAR 98
EVLİLİK VE EVLİLİĞE YÖNELİK İNANMALAR 113
ÖLÜM VE ÖLÜMLE İLGİLİ İNANÇLAR 120
DUNGAN HALK İNANMALARINDA YER ALAN DİĞER KONULAR 126
Sonuç 136

DOLGAN - TOFA TÜRKLERİ VE HALK İNANÇLARI

ALTAY DEMOGRAFYASINDA DOLGAN VE TOFA'LAR 137
Giriş 139
KAMLIK İNANÇ SİSTEMİNDE DOLGANLAR VE TOFALAR 144
BATI TÜRKLÜĞÜNDE YAŞAYAN DOLGAN VE TOFA HALK İNANMALARI 169
ALTAYLARDAN ANADOLUYA HALK İNANÇLARI GÖÇÜ DOLGANLAR VE TOFA'LAR 185
Sonuç 199

KULCA/GULCA'DA KARŞILAŞTIRMALI TÜRK HALK İNANÇLARI

DOĞU TÜRKİSTAN'IN BATISINDA ESKİ TÜRK İNANÇLARI 201
Giriş 201
Metin 201
Sonuç 215

BURYAT TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

..... 217

KAYNAKLAR 229
DİZİN 239

SUNUŞ

Türklük, Türk kültürlülükle tanımlanır. Türkiye Cumhuriyetini kuran halk Türk milleti iken, bu kurucu halkın, milletin kültürü de Türk kültürüdür. Bu kültürün sahipliliğinde de varisliğinde de bu milletin halkı eşittirler. Türkiye Cumhuriyeti bir kültür ürünü iken, millî sınırlar dışındaki aynı kültürü paylaşan halklar da, yerel şartları itibariyle, Irak'ta, Azerbaycan'da veya kültür coğrafyasının herhangi bir yerinde olurlarsa olsunlar, genel Türklüğün bir parçasıdırlar. Türk kültür coğrafyası Türk kültürlü halkların ortak kültür alanları ve bu alanlarda yaşayanlar da Türk'ün kültür akrabalarıdırlar.

Türk Kültür bütünlüğü, siyasî, iktisadî bütünlüğünün tabanını, zeminini oluşturur. Bu zemin millî sınırlar içinde ve dışında güçlenebilmesi ona sahip çıkılmakla mümkün iken, bu sahiplenebilme işlemi kültürel köprülerin sağlanabilmeleri ile olur. Halkbilimi ve onun kapsamında yer alan halk inanmaları kültürü bunun için önemlidir. Halk kültürü verilerinin tespiti, tasnifi ayıklanıp karşılaştırılması birlikte yaşayan halkların yakından tanış olmalarını sağlar. Bu tanışıklılık inkârcılığa gitmeksizin paylaşımı doğurduğu nispette sosyal bünye güç kazanır. İhtilaflar ve tahrik, istismar unsuru olabilecek hususlar ortadan kalkar, kalkabilir.

Millet olarak hiçbir zaman inkârcı bir ecdadın nesli, varisi olmadık, daima paylaşımcı olduk. Paylaşımda kav-

gayı değil adaleti esas aldık. Bu tercihimiz bizi yıkıcılıktan alıkoydu, böylece daima yeni sentezler üretebildik. "senin" veya "benim" in yerine "bizim" i koyduk.

Bu anlayışla çalışmalarını sürdüren "Türk Halk Bilimi Merkezi"nin etkinlikleri için onları kutluyor başarılarının sürmesini diliyoruz.

Şaban Gülbahar
Avrupa Asya Birliği Türk Ekonomik-Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi Başkanı

SÖZ BAŞI

'Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü', bölgeye, kuzey-güney istikametindeki inanç göçünü anlatan yazılardan oluşmuştur. Evvelce kitaba dönüştürülen bir kısım yazılarımızı 'Orta Asya'dan Orta Doğu'ya İnanç Göçü' başlığı altında toplamıştık. Bu yeni çalışmamızla da her iki yönden Anadolu Türk kültür coğrafyasında buluşan halk inançlarını ele almayı amaçladık. Böylece nice bin yıllık inanç katmanlaşmasının derinliklerine ulaşmak daha kolaylaşabilecektir, diye düşünüyoruz. Bu katmanlaşma bölge dinlerine beşiklik yapacak semavî dinler dönemine taşınan inançların kökenlerini takip kolaylaşabilecektir, kanaatindeyiz.

'Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü' kitap çalışması diğer çalışmalarımızın bazılarında olduğu evvelce verilmiş bir kısım bildiriler, makaleler yenilen elden geçirilerek burada toplanması ile oluştur. Yazıların ortak tabanları kuzey ve Ön Asya arasında inanç bağlantısı kurmuş olmalarındadır.

Bunlardan;

'Ulu Altay Halk İnançları' başlıklı yazıda Yakut,/Saha Türkleri, Omsk/Sibir Kazak Türkleri, Tuva Türkleri ve Altay Türkleri halk inançları ile ele alınıp karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir. Bu çalışmanın bilgileri

her dört Türk kesimden Kamizm inançlı üniversite öğrencisi Türklerden alınmıştır.[1]

'Altay Kamizminin Anadolu Türk halk İnançlarındaki İzleri' Gorno Altay/Dağlık Altay halk inanları ve onların karşılaştırılmaları şeklinde yapılan bir çalımadır. Bu çalışmaya kaynaklık ünlü Altay şaman halk bilimcisi Nadya Yoguşova yapmıştır.[2]

'Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu El Dokumacılığına' isimli çalışma Noyan Güven ile bir birlikte uluslararası bir bilgi şöleni için hazırlamış bildiri metnidir. Çalışmada Altay ve Anadolu dokumacılığı damgalardan hareketle karşılaştırılmaya çalışılmıştır.[3]

'Türk Halk İnançlarında Dunganlar' isimli çalışmada Kırgızistan'da yaşamakta olan Türk kültürlü halklardan Dunganların halk inançları Derya Yeliz ile birlikte ele alınıp karşılaştırılmaları yapılmıştır.[4]

'Dolgan-Tofa Türkleri ve Halk İnançları' isimli çalışmada anılan Türk toplulukları hakkında bilgi verilip halk inançlarının karşılaştırılmaları yapılmıştır. Bu çalış-

---

1 Yaşar Kalafat, 'Yakut Saha Türkleri', **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Halk İnançlarından Mitolojiye-1**, Berikan, Ankara, 2009 s.197-221.

2 Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul, 2004 s. 91-103.

3 Yaşar Kalafat-.İ.M.V.Noyan Güven, "Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu El Dokumacılığına" **Türk Halı Düz Dokumaları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak) 1-4 Kasım 2010 Alanya.**

4 Yaşar Kalafat-Derya Yeliz, Derya Yeliz **Avrasya Etütleri**, 39/2010-3.

manın anılan bölgeye ait bilgilerin büyük çoğunluğu Türk şaman bilgini Yuriy Vasilyev'den derlenilmiştir.[5]

'Gulca/Gulca'da Halk İnançları" isimli çalışma bölgenin Türkiye'deki bilim adamlarından Yakup Huang'dan alınan bilgilerin karşılaştırılmasında meydana gelmiştir.

Bu çalışma, evvelce yazmış olduğumuz 'Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm'[6] kitabının yeni kaynaklardan alınmış daha ayrıntılı bilgilerle farklı formatta hazırlanmış daha geniş şeklidir. Altaylar-Anadolu ve Orta Asya-Orta Doğu inanç hattı oluşturulurken, bu köprünün temel taşlarının belirlenebilmesi için alınması gereken menzilin bizim çalışmalarımız bakımından henüz başlarındayız.

Bu seri kapsamında 10 yeni kitabın yapılması planlanmıştır. Bu projeye desteği sağlayan Avrupa Asya Birliği Türk Ekonomik Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi'ne şükran borçluyuz.

Dr. Yaşar Kalafat
Türk Halkbilimi Araştırma Merkezi Başkanı

---

[5] Yaşar Kalafat, "Kulca/Gulca'da Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları/ Doğu Türkistan'ın Batısında Eski Türk İnançları", **Çukurova Sanat**, Eylül-Ekim-Kasım 2010 S. 9-10-11, s. 77-81.

[6] Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul, 2004.

ULU ALTAY HALK İNANÇLARI*

YAKUT/SAHA TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

Yakutistan halk inançları konusunda bilgileri Sargılana Mokrosupova'dan aldık. Bize tercümeyi Kırgızistan'ın Özbek Türklerinden Mahpurat Resulova yaptı. Yakut/Saha halk inançlarını daha evvel yayınlardan takip etmeğe çalışmıştık. Kuzey Türkleri ile ilgili çalışmamıza KÖKSAV ve merhum başkanı hocam Özönder'i minnetle anarak başlıyorum Bu bizin Saha/Yakut halk inançları konusunda kaynaktan alınmış ilk derlememiz olacak. Sargılana Mokrosupova birkaç cümle ile ülkesini tanıttı. O bilgileri aktararak konuya girmek istiyoruz.

Nüfusu 1 milyon olan Yakutistan'da Yakutlar %40, Ruslar % 50, Kazaklar, Kırgızlar, Başkurtlar, Tatarlar, Altaylılar nispetinde yaşamaktadırlar. Yakutlarda **Gök Tengri** inancı hâkimdir Ateş, Su, Dağ, Orman gibi kültler inanç sistemini oluştururlar. Ülkede Yakutça eğitim yapılabilmekte, Televizyon yayını olmakta, gazete çıkarılabilmekte ve kitap basılabilmektedir. Pasaportlar Rus adına verilmekte ve ayrıca milli kimlik belirtilmemektedir. RF un

---

* Bu çalışma, "Yaşar Kalafat, **'Yakut Saha Türkleri', Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Halk İnançlarından Mitolojiye-1**, Berikan, Ankara, 2009 s.197-221" yer almıştır. Çalışmanın bütünlüğü adına elden geçirildikten sonra yazıya burada da yer verilmiştir.

Güney Sibirya bölgesinde yer alan Yakutistan Federe bir cumhuriyettir. Yakutistan Parlamentosu'nda yakut milletvekilleri kendi kimlikleri ile halklarını temsil ederler. Yakutistan'daki diğer Türk kültürlü halklar genel Türk kültürlülüğün bir parçası olduğunun şuurundadırlar. Yakutistan'daki Türk toplumlarından her birisinin kendi milli dernekleri vardır ve bu dernek çatısı altında kültürel ve benzeri etkinlikler gösterirler.

Yakut/Saha Türklerinde çocuğa verilecek isim konusunda fazla hassasiyet gösterilmezdi geçmişte Rusçadan alınmış insan isimleri de çocuklara verilirdi. Şimdilerde daha ziyade yakut milli isimlerine bir yönelme vardır.

Yakut/Saha Türklerinde Tengricilik inançlı toplumda din adamına mahsus bir özel isim yoktur. Din adamı şamana benzer ancak adı şaman değildir. Bunlar ruhlarla temas kurarak insanlara yardımcı olurlar. Din adamları bu inançtan olan toplumdan veya yönetimden bir ücret alarak değil de kendi kazançları ile geçimlerini sağlarlar. Din bilgisi, dini kültür ve dini müfredat Yakut medeniyeti ile birleşip bir bütün oluşturmuştur. Din bilgini denilebilecek kimse Yakut medeniyetini bilen kimsedir. Yakutlarda da Hakasya'da olduğu gibi Hakas dini, tarihi, edebiyatı ve felsefesi Hakas inanç ve düşünce dünyasını oluşturmuştur.

Yakut kişi ruhi sıkıntısını veya dine sığınarak ihtiyacını karşılayacağı zaman ateşe, gökyüzüne, suya havaya başvurur. Talepler olunca mesela ateşe başvurulunca bir takım saçılar yapar. Bu saçı çok kere yemek olabilir.

Yakut/Sahalarda çocuk dünyaya gelince, eve ilk getirilişinde balanın anlına kötü ruhlardan korunması için külden ben yapılır. Külden yapılan ben od/ateş kültü ile ilgili olmalı. Batı Türklüğünde Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Irak Türklerinde de yenidünyaya yeni geline kömürden ben yapılarak nazar almasının önlenilmesi istenir. Bu ben çok kere alına yapılır. Kömür parçası atılarak yeni sağılmış sütün de nazar almasının önlenilmesi istenir. Kömür ve kül ateşle ilgili olduğu gibi güzelliği örterek perdelemek suretiyle de korumuş olur. Bu bir nevi yapay çirkinleştirmedir ve çeşitli uygulama biçimleri vardır. Mesela bebeklere geçici çirkin isimler konulur. Çocuklara geçici çirkin isimlerin konulması suretiyle onların korunabilecekleri inancı Yakut Türklerinde de vardır.

Yakut/Saha Türklerinde 40 gün bebek kimseye gösterilmez ve bebeğin annesi 40 gün yıkanmaz. Onları sadece yakınları görebilir. Yakın çevrelerinden nazar değmemesi için de korunurlar. Kutlama yapılabilmesi için de 40 günün çıkması beklenilir. 40 gün çıkmadan kutlama yapılmaz.

Yakut Türklerinde bebeğin saçı doğumunun üzerinden 40 gün geçtikten sonra kesilir. Kesilen bu saçlar saklanırlar. Saçların saklanılma işi anne tarafından yapılır.

Yakut/Saha Türklerinde bebeğin kötü ruhların zararından korunmaları için bebeğin yatağının yanına ayı pençesi koyulur. Ayıya ait olan bu pençenin koruyuculuğuna inanılır. Ayrıca ayı yağı tedavi için birçok hastalık için kullanılır. Yakut Türklerinde ayı genellikle öldürül-

mez. Ayının öldürüldüğüne daha ziyade kuzey Yakutistan'da rastlanır. Güneyde ayının öldürülmesi dinen yasaklanmıştır. Kuzeyde avlanıp güneye gönderilen ayı eti sadece tadılır çok serttir. Yakut Türklerinde genelde inek ve koyun eti yenir. Bir kimsenin rüyasında ayı görmesi hayıra yorumlanır. Ayı Yakutlarda iyi makbul hayvandır. Yolculuk esnasında ayı görmüş olmanın bir yorumu yoktur. Biz evvelce yaptığımız Türk kültürlü diğer halk kesimleri ile ilgili çalışmalarda beşiğin yanına kurda ve kartal'a dair bazı aksamın konulduğunu tespit etmiştik.

Ayının ismi ulu orta ve açıkça söylenilmez. Ayı demek yerine **tıataağı** denir bunun yani tıataağının anlamı sayın veya muhterem ayı, ayı hazretleri demektir. Ayıdan bahsedilirken ulu orta değil saygıyla bahsedilir. Bu inanç ve uygulama tamamen kutsiyet kapsamına da girmemektedir. Prof. Dr. Cihat Özönder'in Anadolu'dan yapmış olduğu ayı ile ilgili inançlar münasebeti ile belirttiği gibi, bazı yörelerimizde ayının ismi kodlanarak iri ayak ve benzeri gibi ondan çekinilerek ona saygı duyularak anılır. Bu tespitler eski Türk inançlarının izleridirler.

Yakut/Saha Türklerinde hanımlar saçlarını döküp saçmaz, toplayıp saklarlar. Saçlar adeta kutsaldırlar. Saçını çöpe atanın hastalanacağına inanılır. Bu itibarla saçlar saklanılır veya yakılırlar. Anadolu ve batı Türklüğünün birçok yerinde saklanır saklanılır ancak çok kere yakılmaz saç ve tırnağın canlı olduğuna vücudun bu tür parçalarının korunması gerektiğine inanılır. Yakut Türklerinde saçların insanın kimliğini belirlediğinin iç dünyasını, zih-

niyetini, ruhiyatını da yansıttığına inanılır. Saçlar sadece o şahsa aittirler inancı vardır.

Yakut Türklerinde çıkan ilk **diş** için yapıldığı bilinen inanç içerikli bir uygulama yoktur.

Yakut/Saha Türklerinde de boş beşik sallanılmaz. **Beşik** boş iken sallanılan beşiğin sahibi olan çocuğun hastalanacağı inancı vardır. Biz bu konuda daha evvel yaptığımız tespit ve irdelemelerden boş iken sallanılan beşiğin kara iyeler tarafından sahiplenmiş olunacağını ve hastalığa bu güçlerin yol açtığını belirlemeğe çalışmıştık.

Yakut/Saha Türklerinde kesilen **tırnak** da gelişi güzel atılmaz. Tırnak dada sahibi ile ilgili birtakım 'özel enformasyon' un olduğu inancı vardır. Tırnaklar da çok kere bir kâğıda sarılıp uygun yerlere sokulurlar.

Yakut/Saha Türklerinde bebeği olmayan anne adayı ve bebeği yayamayan anneler milli tabipler olarak da isimlendirilebilecek olan, şaman fonksiyonunu üstlenen ve şaman olarak da tanınmayan kimselere giderler. Onlar bir takım otlar, sular ve dualarla bebeklerin yaşamalarını veya ailelerin bebek sahibi olmalarını sağlarlar.

Yakut/Saha Türklerinde ölen din adamı/şaman diğer ölüler gibi onlarla birlikte aynı mezarlığa defnedilirler. Bizim daha evvel yaptığımız tespitlerde bir kısım yörelerde şamanlar bilhassa ünlü şamanlar yüksek dağların sapa yerlerine yalnız defnediliyor veya ağaçların yüksek dalları üzerinde yok edilmeye terk ediliyorlardı. Onların bulun-

dukları yerlerin yakınında dahi geçmek geçenler için fevkalade sakıncalı bulunuyorlardı.

Yakut/Saha Türklerinde şaman statüsündeki din adamları erkek de kadın da olabilirler. Şamanlık diyebileceğimiz bu statü aileden gelir. Ailenin evlatlarından sadece birisi bu pozisyonu edinebilir. Bu yetenek veya vergi, namzet erginlik çağına gelince belli olur. Bu yetenek muhakkak ilk kuşağa geçmemiş de olabilir. Bir veya iki nesil atlayarak da tezahür edebilir.

Yakut/Saha Türklerinde erkek evlat daha itibarlı olarak bilinir. Onun ailedeki yeri, konumu daha farklı algılanır, daha itibarlıdır. Yakut Türklerinde bilhassa günümüz itibariyle çocuklara verilecek isimlerden hareketle gayıp âlemine mesaj vererek artık evlat istemiyorum, artık erkek evlat istiyorum veya çocuklarım ölmeyip yaşasınlar şeklinle dileklerde bulunmak pek yoktur.

Yakut/Saha Türklerinde geçmişte çok çocuklu aileler yaygındı. Geçmişte 8-10 çocuk olurken şimdilerde her ailede 3-4 çocuk olmaktadır. Evlilik yaşı 20 den sonra olmaktadır. Eskiye nazaran günümüzde daha geç yıllarda evlenilmektedir. Kız çocuklarının evlenmelerinde eş seçimi kararını gençler verirler. Yakut Türklerinde Ruslarla evlilik olmaktadır. Gençler kararlarını verirler aile büyükleri kanaatlerini bildirmekle yetinirler.. Yakut aile büyükleri eşlerin kendi milletlerinden olmasını isterler. Yakut Türklerinde doğurganlık Ruslardan daha fazladır.

21-22 Haziran'a bağlayan gece **'Yaz Güneşi Dönümü'** olarak bilinir. O gün **Ihı Ak Bayramı=Saha Bayramı=Yakut Bayramı** kutlanır. Gösteriler yapılır. O Gün Şaman diyebileceğiz din görevlileri beyaz giysilerle çıkarlar. Çoranlar diye bilinen kaplara kımız konur, bu kımız kaşıkla yere din görevlisi tarafından yere saçılır, kutlamaya katılanlar yerden/yer iyesinden toplu halde dilekte bulunurlar. Yakut Türklerinde ateşe, **ateş iyesi**ne de kımız saçısı yapılır. Bu iyeye kaymaklı ekmek verilir ve ondan sağlık mutluluk istenir. Keza aynı şekilde gökyüzüne göyün iyesine saçılar yapılır. Bu saçı Ürün Ayı Tan ara'ya yapılır. **Ürün Ayı Tanara, Göyün ruhu, Gök Tanrı** olarak bilinir. Açıklandığına göre Göğün, Ormanın, Tabiatın, Ateşin, Toprağın, Suyun, Havanın ruhları eşit derece güçtedirler.

Ihı ak bayramında önde şaman arkasında 7 bekâr kız onların arkasında 9 bekâr erkek güneşi karşılar. Ondan güç alırlar. Onları seyreden halk aynı uygulamayı tekrarlarlar. Bu bayramda sportif faaliyetler, çeşitli oyunlar, milli danslar, yarışlar yapılır, şarkılar söylerler. Bu bayramda **Asohay** dansı yapılır. Bu dans güneşe bakılarak, güneş istikametinde grup halinde dönülerek yapılır. 24 saat süren bu bayramda birisi şarkı söyler diğerleri toplu halde o şarkıyı tekrarlarlar. Yakut/Saha Türklerinde bayram yemeği adı altında özel yemekler yapılmaz. Bu günler için haşlanmış pirinç ve üzüm ikram edilir.

Yakut/Saha Türklerinde bereketi celp etmek için ruhlara saçı yapılır ve bereket ruhlardan istenilir. Avcı ava

çıkmadan evvel ormanın ruhundan avının bol olması için yardım ister. Keza balık avlamaya giden balıkçı balık avının bereketi için suyun iyesine saçı yapılır. Bu saçılarda yapılan dualar bereket için yapılırlar. Yolculuğa çıkan Yakut/Hakas Türkü yolculuğunun iyi geçmesi salimen gidilip dönülebilmesi için od/ateşe saçı yapılır. Kutsal ağaçlara yapılacak saçı için kasabanın sınırındaki ağaçlar seçilir. Bunlara para bırakılır ve **çaput/saçı** bezi bağlanır. Sınırın geçilmesi ağacın izni ile olur.

Yakut/Saha Türklerinde **yağmur duası** veya **güneş duası** denilebilecek uygulamalar da vardır. Çok sıcak olan uzun dönemlerde yağış için ve çok yağışlı olan uzun dönemlerde de güneş için toplu olmayan fertler bazında duaya çıkılır. Ayrıca 3 ayaklı sandalye' ile **sehpa falı** bakılarak gelecekten haber alınmak istenir.

Türk Kültürlü halklarda **sınır kutsallığı** kavramı vardır. Derinliklerinde bize göre yer-sup vardır. Otağın giderek ocağın eşiği kutsaldır. Misafir eşikte veya kasabanın girişinde tuz ekmekle karşılanır. **Eşik** içeriye girilince düşmanlık bitmiştir. Eşiğin altında evin koruyucu iyesi vardır. Yakut Türklerindeki kasabanın sınırındaki kutsal ağaçların mistik hudut sayılması bu inanç bütünün bir parçası olmalı

Oba/Obo/Ovo/Ova inanç ve uygulaması Yakut/Saha Türklerinin inanç kültüründe yoktur.

Yakut/Saha Türklerinde ölümün 9'u 40'ı, senesi, 2. senesi ve senesi yapılır. Bu günlerde yabancılar da topla-

nırlar ölüyü hatıraları ile anarlar. Ölenin sevdiği elbiseleri, eşyaları kendisi ile birlikte gömülür. Diğer eşyalarını ise aile yakınları kullanırlar. Yaslarda televizyon gibi neşe muhtevalı cihazlar 3 gün açılmazlar. Aynaların üzeri kapatılır. Ölü 3 gün evinde saklanır sonra gömülür.

Yakutlarda ölmüş birisinin rüyada görülmesi istenilmez. O kimsenin tekrar rüyaya girmemesi için ona hakaret edilip o kovulur. Türk kültür coğrafyasında Türk kültürlü halklarda ister. Muhammedi veya isterse İsevi olsun rüyasında bir yakının gören kimse onun ruhu için bir hayır işler. Müslümanlarda Kur'an okunur veya okutulur ruhu için sadaka verilir. Hıristiyanlarda ise ruhu için kilisede mum yakılır veya köpeğe kediye bir şeyler yedirilir. Yakutlardaki bu yaklaşıma bir izah getiremedik.

Genelde eski Türk inançlı toplumlarda ataların ruhundan yardım talep edildiği kanaati vardır. Yakut/Saha Türklerinde atalar ruhundan talepte bulunulmaz. Şaman konumunda olan kimselerin de onlar öldükten sonra ruhlarından yardım istenilmez. Bunlardan yardım onlar hayatta iken istenilir. İbadetlerini herkes kendisi yapar ve Şamanın yaptırdığı merasimlerde onun giysilerini ters giymesi gibi bir uygulama yoktur.

Yakut/Saha Türklerinde ölü evinde aynaların kapatılmış olmaları diğer Türk kültürlü halklarda da görülen bir uygulamadır. Bu durum ölünün o günlerde evi terk etmemiş oluşu görüntüsünün aynaya yansıması halinde korkuya yol açabileceği şeklinde izah edilmektedir.

Yakut/Saha Türklerinde de diğer Türk Kültürlü halklarda olduğu gibi **kırık ayna** kullanılmaz, kırık aynaya bakılmaz o hemen çöpe atılır. Misafirliğe giden yakut orada bir aynanın kırıldığına şahit olur ise kötü bir olay çıkabileceğine yorumlanır. Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi Yakut Türklerinde de gece yarısından sonra aynaya bakılması çok sakıncalı bulunmuştur.

OMSK/SİBİR KAZAKLARINDA HALK İNANÇLARI

Omsk Kazakları konulu bilgileri Julusova Altunay'dan aldık. Bilgileri Anadolu Türkçesine bizim için Alimbeyava Dinara ve Kırgızistan'dan Şahnuza Burhanidinova aktardılar.

Omsk'un bütün nüfusu 2 milyondur. Omsk şehrinde sırasıyla Ruslar, Ukraynalar Kazak Türkleri Almanlar ve Yahudiler yaşamaktadırlar. Omsk'da 81. 000 Kazak Türkü, 50.000 Tatar Türkü yaşamaktadır. Ayrıca az miktarda Azerbaycan, Çuvaşistan, Başkurdistan Türkleri de yaşamaktadır.. Omsk'un Çuvaş Türkleri Hıristiyan inançlıdırlar

Omsk'ta Kazakça eğitim yapılabilmektedir. Omsk'daki 50 Kazak köyünden 17 sinde kazakça eğitim veren okul vardır. Omsk Türklerinin televizyon yayınları, kendi dillerinden çıkan gazeteleri yoktur. Kazakça eğitim 11 yılda tamamlanabilmektedir.

Omsk Kazaklarında Ruslarla evlenme hiç görülmez kazak aileler buna mani olurlar. Eş seçiminde Kazak gençleri son sözü söylerler, aileler çocuklarına eş seçimleri konusunda baskı yapmazlar.

Kazak Türklerinde doğun Ruslardan daha fazladır. Doğum yoğunluğu kırsal kesimde hala devam etmekle beraber geçmiş yıllara nazaran bir düşüş olmuştur. Gençler

geçmişte 15-16 yaşlarında evlenirlerken şimdi evlilik yaşı yukarıya çekilmiştir.

Omsk Kazaklarında kız kaçırma yöntemi ile evlilik vardır, ancak kan davası yoktur. Geçmişte kız kaçırmalar daha cebren olurdu şimdi gençler anlaşarak kaçmak yöntemi ile evlenmektedirler. Kaçma kaçırma ile yapılmış evlenmelerde aileler anlaşırlarsa düğün yapılır anlaşmazlarsa evlilik düğünsüz olur.

Omsk kazaklarında balaya ismini büyük anne veya büyükbaba verirler. Ailenin diğer fertlerinin de kanaatleri alınarak isim belirlenir. İsimler Kazak tarihinden, Kur'an-ı kerim'den ailenin geçmiş büyüklerinin isimlerinden seçilir. Çocuklara Rus ismi konulması kesinlikle tasvip edilmez muhakkak Kazak ismi konulur. Kazaklarda konulan isimlerle bazı mesajlar verilmek istenir. Mesela Arman; dilek, arzu anlamına gelir uzun süre çocuğu olmayan veya hep kızı olan aile çocuklarına Arman ismini koyarlar. Ugulbolsun/oğulbulsun ismi oğlan çocuklarının olması isteniyorsa konulur. Jıldız; Yıldız ismi ailede kız çocuğunun olması isteniyorsa konulur. Tokta; Tursun, ölmesin yaşasın anlamında çocukları sürekli ölen aileler tarafından yaşaması arzusunu anlatmak için konulur. Kızı yaşayıp ve fakat oğlu yaşamayan aileler erkek çocukları olunca ona kız ismi koymak suretiyle erkek çocuklarının yaşayacağına inanırlar. Bu yöntem kara iyeleri bir tür aldatma yoludur. İnanca göre böylece denilmiş olur ki, bu çocuk erkek değil kızdır en erkek çocukları istiyorsun buna dokunma. Altun, Muhabbet/Muhabbet bu türden erkeklere de konulan

kız isimleri idi. Aynı amaçla yaşamayan erkek çocuğa kız elbisesi de giydirilirdi.

Omsk Kazaklarında çocukları kötü gözlerden korumak için onların şapkalarına nazar boncuğu takılır. Nazarlık olarak boncuk, **kurt diş, Burgut tırnağı** kullanılır bunlar çok kere çocukların boyunlarına asılır. Kurtla ilgili diğer bir inanç koruyuculuğuna inanıldığı için evlere kurt postu asılır. Ayrıca rüyada **kurt** görmek iyiye hayıra yorulur. Nazardan korunması istenilen bebek ve annesi ise onları 40 gün kimsenin görmemesi sağlanır. Ayrıca Kur'an'ın genel koruyuculuğuna inanılır. Kem gözden korunmak için tütsüleme yapılır ve Alastan olarak bilinir.

Omsk kazaklarında buğu, duman alastan; yeni bir ev alınınca o eve girmeden evvel yapılır. Bununla amaç o evin ilk sahipleri veya daha evvel kullanmış olan kimselerin o evde gözlerinin kalabileceği inancından hareketle nazarlarından korunmak içindir. Evlerde hasta olunca da alastan yapılır bununla amaç hastalığa yol açan gücün kötü tesirinden kurtulmaktır. Alastan'ın tütsüsü için daha ziyade **Akkayın kabuğu** ve bazı kökler kullanılır. Tütsüleme yapılırken;

Alas alas

Pale/bela jolalardan tohta/sakla gibi ifadeler kullanılır.

Omsk Kazaklarında bebek dünyaya gelince kırkının çıkması beklenilir ve ilk saçı tıraş elidir, kesilen saçlar atılmayıp saklanırlar.

Bebek dünyaya geldiği zaman doğum toyu yapılır buna şilde hana denir. İkramda bulunulur. Yakınlar davet edilip aralarında eğlence yapılır. Anne kutlanır hayır duası yapılır.

TUVA TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

Tuva Türk halk inançlarını Kırgızistan Manas Üniversitesi fen Edebiyat Fakültesi öğrencisi Choygana Mongush'dan derledik. Tuva'nın toplam nüfusu 300.000 den fazla iken bu miktarın 208 000'i Tuvalıdır. Tuva Cumhuriyetinde; Tuvalılar, Ruslar ve Kırkız Kazak, Türkmen gibi diğer Türk dilli halklar yaşamaktadırlar.

Tuva'da öncelikli hâkim yaygın din Budizm'in yanı sıra Şamanizm'dir. Tuva Türklerinden başlangıçtan itibaren şaman inancında oldular. Tuva Türk inanç dünyasına **Budizm** Cengiz Han'ın bölgeyi işgali dönemi ile başlamıştır. Halen de Tuva Şamanizm'i Budist izler taşır. Aynı zamanda Tuva Budizm'i de canlı Şaman izleri taşır. Tuva Türklerinde resmi dil Tuva'cadır. Rusça ikinci derecede önemli dildir. Günlük yaygın konuşma dili Tuvaca resmi dil ise Rusçadır.

Tuva Cumhuriyetinde Tuvaca eğitim veren okullar vardır. Bütün köy okullarında orta dereceli öğrenim Tuvaca yükseköğrenim ise Rusçadır. Başkent Kızıl'daki 15 okuldan 2 si Rusça diğerleri Tuvaca eğitim vermektedir. Ayrıca Tuva Üniversitesinde Tuva Dili ve Edebiyatı Fakültesi vardır. Burada Tuvaca-İngilizce, Tuvaca-Almanca, Tuvaca-Rusça bölümleri vardır. Görsel yayın olarak Rusça yayın yapan televizyon ve radyo kanallarında belirli saatlerde Tuvaca da yayın yapılır. Tuva Cumhuriyetinde Tu-

vaca yayın yapabilen matbuat da vardır. Tuva Türkçesi ile gazete ve dergi çıkarılmakta kitap basılabilmektedir.

Tuva Türklerinde Rus ailelerle evlilik çok doğal karşılanır, Ruslardan kız alınıp onlara kızlarını verirler. Eş seçiminde gençler milliyet gözetmeksizin aralarında anlaşır ailelerinden tensip alırlar. Tercihleri gençler yapar büyükler onaylamış olurlar. Tuva ailelerde geçmişte kız kaçırma yöntemi ile evlik var iken şimdilerde bu tarz evlenmeye pek rastlanılmamaktadır. Kan davasına gelince Tuvalılar arasında veya Tuvalılarda kan davası görülmez.

Tuva Türklerinde balanın saçı 3 yaşına gelince kesilir ve bu kesimde bir tören yapılır ikramda bulunulur. Buna Türk kültürlü halkların genelinde görülen **Saç Toyu** da denilebilir. Bu toy **Ças Kırgır Toy = Çocuk Saç Kesme Töreni** olarak bilinir. Tuva Türklerinde balanın saçının büyükbaba keser. Kesilen balaya ait saçlar bir yerde saklanırlar. Tuva Türklerindeki bu törene bütün hısım akraba davet edilir. Balaya çeşitli hediyeler getirilir hayır dualar edilir ve öğütler verilir. Mesela "Oğlun büyüsün sağlıklı olsun varlıklı ve mutlu olsun" gibi sözler söylenir.

Bu merasimde şaman veya ailenin büyüğü ateşe yemek saçı yapar. **Yemek saçısı**nda her yemekten az az alınarak ateşe saçılır. Yere de saçı yapılır, böylece yerin iyesi, yerin ruhu, ruhları memnun edilmiş olunur. **Yer saçısı** doğu yönünden başlanılarak dağlara ve gökyüzüne doğru saçılarak yapılır. Saçıların içerisinde en makbul saçı türü sütten yapılan saçıdır. **Süt saçısı**na çay konulduğu da olur.

Saçının saçılmasında **Tos-karak** kullanılır. Yani saçı Tos-karak ile yapılır. Tos-karak'ın kelime anlamı 9 delikli demektir. Tos-karak şekil olarak eskinin çamaşır tokacına benzer, ancak daha incedir. 20 cm kadar eni ve 50-60 cm kadar uzunluğu olan üzerinde 3 sıra halinde 3 erden dokuz deliğin bulunduğu 50-60 cm kadar uzunluğunda tahtadan bir sapı bulunan kenarları süslü bir araçtır. Sapının ucunda **kadak** diye bilinen birisi **mavi** ve diğeri **beyaz** olan kurdelemsi saçağı andıran bezleri bulunur. Tos-karak'ın deliklerinden kaşıkla su gibi şeylerin saçısı yapılır. Kadaklardan mavi olan kutsal gökyüzü ve ak ise, aydınlık geleceği temenni eder ve simgeler.

Dokuz gözlü demek olan Tos-korak güneşin dönüş istikametinde dönülerek saçı yapılır. Saçıyı yapan kişi kendi etrafında dönerken aynı manada bir merkez etrafında daire de çizer gibidir. Bu dönme işlemi 1 veya defa yapılır. Tuva Türk halk inanç kültüründe 3 ve 9 sayıları kutsal mevki tutmaktadırlar. Dualar dâhil birçok yerde bu sayılar saygı ifade eder ve tekrarlanırlar. Mesela, **"9 dağlarım** beni koruyun, bizlere bereket verin" denir.

Tuva Türklerinin saçı esnasında dönüş yönleri ve yöntemleri bana bazı semaları hatırlattı. Alevi inançlı Müslüman Türk kesimin bir kısım semahları ile Şaman kökenli inançları olan Tuvaların bu merasimleri arasında ortaklıklar buldum

Tuva Türklerinin inançlarında "**Su Kutlama**" uygulaması da vardır. Su kutlaması da dini bir merasimdir. Bu merasim su ruhları için yapılır. Yapılan saçı bu ruhlara bir

ikramdır. Su kaynaklarında ve daha ziyade yeni su kaynakları başında yapılır. Suya yapılan saçı ateşe yapılanda olduğu gibi suyun çıktığı yerde yemek saçısı olarak suya değil suyun yakın etrafına saçılarak yapılır.

Azerbaycan Türk halk kültüründen yaptığımız "**suyun piri**" içerikli inançlar ve bunların sözlü edebiyata olan yansımaları düşününce Türk halk inançlarındaki katmanlaşmayı takip edebilmek mümkün olmaktadır.

Tuva Türklerinde kadınlar göllere ve akarsulara onların kutsallıkları nedeniyle girmezler. Şimdilerde genç kızlar bu kuralı çiğnemekte ve onlar da bütün sulara girmektedirler. Kadınları suya girmeleri suyun havasını ruhunu rahatsız etmek gibi algılanır bunun için bu uygulamadan kaçınılır. Erkek olmayanlar çocuk yaşta da olsa bu türden sulara belirtilen sakınca nedeniyle giremezler.

Bizim evvelce yaptığımız kuzey Türklüğü merkezli halk inançlarında bazı dağ merasimlerine kadınların alınmadığı, belirli bir yaş döneminden sonra sadece yaşlı kadınların katılabildiği merasimlerin olduğunu tespit etmiştik. Batı Türklüğünde kadınlara özel durumları nedeniyle inanç içerikli faklı muamele yapıldığını da biliyor ve bunları vesile düştükçe belirtmeye çalışıyoruz. Günümüzdeki Türk halk inançları, kadınlarla ilgili uygulamalardan hareketle geçmişteki inançlarla bağlantılaşabilir.

Tuva Türklerinde ayrıca dağlara çıkılarak dağlar da kutsanır bu amaçla merasimler yapılır. Dağlara da saçı yapılmak suretiyle yemek ikram edilir. Bu dini uygulama

için dağların tepelerine çıkılmaz dini törenler dağların eteklerinde yapılırlar. Dağlar için yapılan merasimlere kadınlar farklı katılır ve onlar da dağlara saçı yaparlar. Ancak kadınlar dağları kutsamak için dağlara çıkmazlar

Sıvı saçıları yapmak için kullanılan araca kadak denildiği gibi ağaçlara bağlanılan ve batı Türklüğünde **adak bezi** olarak bilinen bezlere de Tuva Türklerinde **Kadak** denir. Kadak her ağaca bağlanmaz ancak sadece kutsanacak yerlerin ağaçlarına bağlanır. Kadak'ı kadınlar da erkekler de bağlarlar.

Batı Türklüğünde daha ziyade kutsal mekânların mesela türbelerin veya ziyaretlerin bulunduğu yerlerin ağaçlarına adak bezi veya kadak bağlanır. Ağaç bulunamadığı hallerde çalı çırpıya veya kutsal olduğu kabul görmüş mekânın parmaklıkları gibi yerlere bağlanır. Kuzey Afganistan Türk kültür bölgesi gibi birçok yerde mezarlara bu amaçla adak gönderi dikerler. Adak bezi veya kadar buraya bağlanır veya çivilenir. Bütün bu ve benzeri uygulamalardan bu tür mekânlardaki ağaçlardan değil kutsiyetin orada yapmakta olandan veya oranın kutsiyet veren başka bir unsurundan geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca kutsal bilinen belirli ağaç türleri vardır ki, bunların adak bezi veya kadar bağlamak için seçilmiş olmaları bizzat o ağaçta bir hikmetin arasından ileri gelmektedir. Ne var ki her iki kutsal unsur zamanla birbirine karışmıştır.

Kadak'ın rengi de bazı özellikler arz eder ve Türk renk tefekkürüne dair fikirler verebilir. Her insan kendi iç dünyasına ruh haline uygun kadak bağlar. İlkbahar'da

dünyaya gelenler kadak olarak **yeşil** rengi ve sonbahar da doğanlar ise **sarı** rengi seçerler. Biz evvelce Kuzey Afganistan Türk mezarlarına bağlanan renk renk saçaklı bezlerin renklerini mezar sahibinin şehit, bekâr veya başka bir özellik taşıdığına dair tespitler yapabilmiştik.

Tuva Türklerinde kadınlar saçlarını kesince diğer Türk kültürlü halklar gibi tarak artığı saçlarını ulu orta dağıtıp saçmazlar, saklı yerlerde muhafaza ederler mesela onlar için uygun bir yerde çukur eşerler, ayak basmayacak bir yere gömerler. Tuva inancına göre insan vücudundan o kişiye ait bir parçanın dağılması uygun değildir. Tırnaklar ve saçların kötü ruhların eline geçmesi istenilmez. Aksi halde sahibinin hayrına olmayacağına inanılır. Tırnak da kesilince toplanır insan ayağının basmayacağı yere gömülür ve gömülürken de, "Tırnak ben seni ineğe söylemeyeceğim sen de beni şeytana söyleme" denir. Bir yere gömülmeyecek ise döşemenin tahta arasına gömer.

Biz Anadolu halk inançları kültüründe, tırnakların hazmedilmediklerinin ulu orta atılmaları halinde bunları otlayan veya denlenen hayvanların yiyebilecekleri ve onların hastalanmalarına yol açabileceklerini tespit etmiştik. Ayrıca **tırnak**ların ve **saçlar**ının muhafazaları da Tuva ve Anadolu halk kültüründe tamamen aynıdır.

Tuva Türklerinde çocuğa ismini büyükleri verir. İsimler çocukların karakterlerinden, fiziki yapılarından, sülalelerinin bilinen özelliklerinden veya geçmişlerindeki belirli olaylardan seçilir. Tuvalarda çocuklara bazen şamanın da isim koyduğu olur. Şaman " ben bu çocuğa bu ismi

verdim" der ve verdiği isme göre bazı açıklamalar yapar bilgiler verir. Çocuğun o isme uygun bir kimse olması için dua eder daha sonra ad verme merasimi de denilebilecek uygulamada ağaçlara, sulara, ateşe, toprağa dağa ve göye saçılar yapılır. Muhtemelen bunlar şükür ve korunma mahiyetli ve amaçlı dualardır.

Ova'lar Tuva Türklerinde yüksek dağlardaki ve bu dağlardan geçen yolların kenarındaki kutsal taş yığınlarıdırlar. Yol kenarlarındaki ovalarda yolcular arabalarını ve atlarını durdururlar bazen ateş yaktıkları da olur ve ovalara saçı yaparlar. Ovalara 1, 3 veya 9 taş bulunup konulur. Buralarda dilekler dilenir. Ovanın etrafında güneşin dönüş istikametinde dönülür.

Bazı lehçelerde ova, ovo veya benzeri gibi olarak da geçerler. Biz Doğu kara denizde bu inancın yaşadığını tespit edip neşrettik. Değerlendirmemize göre yol iyesi veya yolun ruhu olarak alınabilir. Yapılan saçılar daha ziyade yolculuğun iyi geçmesi amaçlı olabilir. Bu inancın Türk kültür coğrafyasında yaşamakta olan ve yolda kalanların imdadına yetişen **Boz Atlı Hızır** ile bağlantılı olabileceği üzerinde de durulmuştur.

Tuva Türklerinde ölen bir kimsenin etrafında **tavaf** edercesine güneşin dönüş istikametinde dönülür. Bununla amaç ölünün ruhunun **iyi dünyaya/cennete** gitmesini dilemek ve sağlamaktır. Bu dönüş muhakkak yaya olur atla yapılmaz. Ölen kimse toprağa gömülmeden evvel ölen şahsın bağrının üzerinde birleştirilmiş ellerinin üzerine ellerini bastırıp geçerler. Ölen şahıs gömüldükten sonra da

onun etrafında tekrar üç defa dönülür ve öteki âlemde ruhunun iyi yerlere gitmesi için dua edilip. Mezarının üzerine **buğday** serpilir. Orada mezarın üzerinde çay veya süt bırakılır. Bu saçıyı şaman veya yaşlı bir kimse dönme işleminden sonra yapar.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında batı Toroslar da Alevi inançlı bazı Türk İslam kesimlerin mezara definden sonra yemek bıraktıklarını, keza doğu Anadolu'da Varto yöresinde "**mezar kaldırma**" olarak bilinen ve yılda bir defa mezarların onarılmalarını da içeren yemekli ziyaretlerde mezarlara yemek bırakılarak oradan ayrılır.

Tavaf da denilebilecek ve etrafında veya başında dönmek veya döndürme olayı dini kültürel katmanlaşma itibariyle de adeta bir kült oluşturmaktadır. Bu dönüşler ve döndürülüşlerin **sema** ve **semah** ile ilgili boyutları giderek irtibatlandırılabilmektedir. Günümüzden geçmişe inanç tünelinde yapılacak bir seyahatte bu konuda ışık tutabilecek türdendir. Ancak bazı konuya dair eser vermiş batılı kaynaklar Türklerin han ve büyük komutanları ölünce onların mezarları etrafında silahlı donanımlı olarak atları ile hızla dönüp savaş naraları attıklarını belirtmektedirler

Buğday mezar bağlantısına gelince batı Türklüğünde Dağıstan ve yakın çevresinde de bunun örneklerini görebiliyoruz. Bu yöreden yapılmış bir tespitte aşkı için fedakârlıkta bulunan bir kimsenin mezarı türbe olmuş ve ziyaretçileri onun mezarına sacı olarak buğday sermektedirler.

Tuva Türklerinde ölünün tüm yakınları hanımlar dâhil cenazenin cemaatine katılıp mezarlığa giderler. Ancak aileden çocuklar genel olarak mezarlığa gitmezler. Ölen kimse evden çıkarılırken aileden olan çocuğun sol ayağı ölenin böğrüne bastırılır. Böylece ölenin çocuğu ve çocuğun da ölen yakının özlemesinin önlenildiğine inanılır.

Tuva Türklerinde ölünün sandukasının içerisine bir şeyin konulması yasaklanmıştır. Sevdiği şeyler sandukanın veya mezarının üzerine konulabilir. Ölü, ölümünün 3. gününden sonra mezara götürülür. 7. günden sonra şaman ölünün ruhunu çağırır. Ölü akrabaların ne istiyor ise onları ve akrabaları ölüden ne istiyorsa da onları da taraflara söyler. Ölü bazen bir eşyasını isteyebilir bu tür eşyalar ateşe verilir. Bunlar ateşte koku çıkarırlar bu koku ölünün ruhuna ulaşır ve böylece ölü eşyalarına ulaşmış olur.

Günümüzde batı Türklüğünde Sünni inançlı kesimde tabutun içerisine herhangi bir şeyin konulması mekruh sayılmış engellenmiştir. Diğer taraftan koku çıkarılmak suretiyle ölmüş kimselerin ruhuna ulaşılması konusunda da bu tespitle bir konuya açıklık getirebilme imkânı elde edilebilmiştir. Ölülerin ruhuna, 7, 20 ve 40'ında, arife günlerinde, Cuma akşamları **helva** kavrulup gönderilmesinin eski inançlarla bağlantısı açıklanabilmektedir. Helva ve pişi gibi yiyecekler hazırlanınca koku çıkaran taamlardır.

Tuva Türk halk inançlarına göre ölü yakınlarından birinin özelliklerine belirterek onu tarif eder. "O insana

gitmek istiyorum" der. Bu hali ölünün o insanı istediği anlamına gelir. Ona gitmek isteğinin belirtilmesi **ters** anlamda onu istiyorum olarak anlaşılır. İstenilen o kimseyi ölümden kurtarmak için, bir merasim yapılır. Bazen istenilen kimse istenilenin kendisi olduğunu anlar, merasim yapar veya yaptırır bazen de anlamaz ve ölüp gidebilir.

Tuva Türklerinde ölen birisini rüyasında gören şahıs şamana merasim yaptırır. Bu merasim 49. gün içinde olmalıdır. Bunun için bir şem yakılır. **49. gün** her gün için yeniden yemek yapılmalıdır. Bu yemeklerin beherinin üzerinden minik lokma gibi parçalar alınır ve bunlar bir tabakta toplanırlar. Bunlar masanın üzerindeki ateşin yanına konulurlar. Ölünün her gün gelip ondan yediğine inanılır. Ateş, mum ise ölünün bu dünyadan öteki dünyaya gidişinde yolunu aydınlattığına inanılır.

Bu uygulamada eğer ışık/ateş sönerse, '**yol ışığı**' kesilen ruh geri dönebilir yahut da ölünün ruhu rahatsız olur. Ölen bir kimsenin ruhunun mutlaka öteki dünyaya geçmesi gerektiğine inanılır. Aksi halde neticesi kötü olur inancı vardır. Ruhun öteki âleme geçmesi için merasim yapılır ve şaman onu yerine gönderir.

Tuva Türklerinde ölüyü rüyasında öylesine görür ise bir kimse bunun pek anlamı yoktur ancak ölüden bir şey alır veya ölüye bir şey verir ise, ölü o kişinin ruhunu almak istiyor demektir. Böyle hallerde şaman rüya sahibi kişiye yardımcı olmalıdır. Aksi halde o kişi ölebilir.

Anadolu Türk halk inançlarında ölmüş birisinin rüyaya girerek yaşayan bir kimseyi alıp kendisi ile götürmesi yaşayanın da öleceği olarak yorumlanır. Ölmüş birisinin yaşayanlardan birisini hayatta iken çok sevdiğinden bahsedilecekse ölen için "toprağını sevsin" denir. Türk kültürlü halkların halk inançlarında bir ters motifi ve aldığı talimatı tersinden algılayan bir kara iye vardır. Mesela **kara kura** olarak bilinen bu kara iye geceleri insanları bunaltınca ona git denilerek gitmesi sağlanamaz, gitmesi isteniyor ise ona gitme kal denilmesi gerektiğine inanılır.

Tuva Türklerinde ölünün ardından 49'u yapılır. Bu merasim ölen ile kalan arasında son vedalaşmadır. Bu merasim 7. gün merasimi gibidir. Yapılan **49. gün** merasiminde şaman ölünün nerede olduğunu ve ne yapmakta olduğunu yaşayan yakınlarına anlatır. Bu merasimden sonra ölen kimse yaşayanlar birisini artık yanına isteyemez.

Batı Türklüğünde de 7, yarı kırk ve kır yapılır., Ölünün bulunduğu yere mum konularak ruhunun o gece dolaşmasının kolaylaştırılmak istendiği gibi inançlar Türk kültürlü batı toplumlarında da vardır. Keza ulu zatların türbelerine havlu ve abdest ibriği konularak namaz kılmasında ona hizmet edildiğine inanılır.

ALTAY TÜRK HALK İNANÇLARI

Altay Türklerinin halk inançlarına dair evvelce bazı çalışmalarımız olmuştu. Bu defa Altay Türklerinden Ayana Kurmanova ve Ekaterina Tydykova Altay halk inançlarını derlemeye çalışıyoruz. Bize Anadolu Türkçesine aktarma işleminde Mahpurat Resulova yardımcı oldular.

Altay Türklerinde bebek 6 aylık oluncaya veya yerel ifade ile canlanmaya başlayıncaya kadar aynaya baktırılmaz. Zira bu dönemde bebek aynaya bakınca aynada kendisini değil **Körmez** olarak bilinen şeytanı görür.

Türk kültür coğrafyasının Anadolu ve yakın çevresinde bu yaşlardaki bebeklerin melek oldukları meleklerle konuşup gülüştükleri inancı vardır. Türk kültürünün bu kesiminde de bebek aynaya ve bilhassa gece baktırılmaz. Diğer Türk kültürlü halklar gibi Altay Türklerinde de kırık ayna kullanılmaz, kırık aynanın uğursuzluk getirdiğine inanılır. "Kırık küskü/güzgü uğursuzluktur hemen atılmalı" denir.

Altay Ukok Prensesi buzullar altında bulununca çantalı bir aynasının olduğu da görülmüştür ki bu Altay Türklerinde aynanın ne derece eski dönemlere uzanan bir tarihinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. **Ukok Prensesi**'nin Aynasını bulunması, ona öldükten sonra diğer eşyaları ile birlikte aynasının da hizmet etmesi gerektiği şeklinde izah edilmektedir. Elbiseleri yemek tabak-

ları ve daha birçok gerek bulunuyordu. Ayrıca **koriandır** diye bilinen güzel kokulu bir ot bulundurularak ölümden sonra çıkması muhtemel kötü kokuyu önlüyordu. Bunların arasında üzerine bıçak saplanmış et bile vardı. İken lüzum gördüğü her şey olurdu. Ölen kişi eğer asilzadeden bir kimse ise eşi ve hizmetçileri de kendisi ile birlikte defnediliyordu. Bu eşyalar arasında kişinin hayatta Bu eşyalar arasında Altay kişide savaş halinde iken ölen kimselerin yanlarında aynı gerekçe ile aynalarının bulunduğu tespit edilmiştir.

Biz Ukok Prensesinin başlığının kopyasını Ekaterina Tudukova'nın başında tespit edip resimledik. Ukok, prensin buzlar içinde bulunduğu bölgenin ismidir. Altayların Ukok bölgesinde 8-10 yıl evvel yapılan bir kazıda bulunmuştur. Donduğu için bozulmamış şekliyle çıkarılan prenses 2500 yıl evveline tarihlendirilmektedir. Bulunduğu zaman prensesin cildi ve giysileri hiç bozulmamıştı. Teknoloji yetersizliğinden sühunet farkı cildinin büzüşerek bozulmasına yol açmıştır.

Ukok Prensesi'nin tacının en alt sırasında bir dağ keçisi heykelciği vardır. Tacın aslında 15 geyik heykelciği varken kopyasında 3+3+1 tarzında sıralanmış 7 geyik heykeli vardır. En altında ise bir teke heykelciği vardır. **Ann** tekenin dişisine ve **sığın** da erkeğine denilmektedir. Prenseslerin taçları sıradan sade insanların taçlarından çok daha kısa olur. Taç yükseldikçe sahibinin itibarının fazlalığını göstermiş olur.

Mezara ölen şahısla birlikte insanları da öldürüp koymak bir anlamda insan kurbanı veya insandan kurban anlamına geliyordu ki bize göre Türkler insandan kurban yapmıyorlardı. Münferit tespitler daha ziyade cin inanç kültüründen geçmiş olabilirler[7].

Altay Türklerinde mezarın etrafında tavaf edercesine dönme uygulaması yoktu. Bu farklılığın muhakkak bir izahı olmalı.

Altay Türklerinde alkış yapılacağı zaman ardıç ağacı yakılır ve onun dumanı çıkarılır. Ailenin büyükleri aileden birisi uzun yola çıkacak ise onun yolunu uğuru için **Ardıç**çın tütsüsünü alas alas diye onun etrafında ve evin içerisinde dolandırır. Altay Türklerinde ayrıca yolcunun ardından evin çöpü temizlenmez ta ki o yolcu gitmiş olduğu uzun yoldan dönüp gelinceye kadar. Buna riayet edilmeyip ardından temizlik yapılıp dışarı atılır ise onunla ilgili her şey ve burada bazı koruyucular da dışarı altmış, silinmiş olur.

Bu tespitle Batı Türk kültür coğrafyasında yolcunun ardından evin süpürülmeyeceği ve o evine dönünceye kadar çöpün eşikten dışarı atılmayışının inanç köklerinin izahı yapılmış olmaktadır.

---

[7] Yaşar Kalafat, **Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı**",Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 2007, Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, s. 179-196.

Altay Türklerinde yola çıkan kimsenin başı gövdesi kol ve bacakları etrafında **tuz** dolandırılır ve atılır. Bu esnada;

Yolun yahşi bolsun
Yolun açık bolsun
Yolunda kötü şeylere rastlamayasın gibi temennilerde bulunulur. Ayrıca uğursuzluğa uğrayan kimsenin etrafında veya başının çevresinde güneşin dönüş istikametinde tuz dolandırılır. Ayrıca uğursuzluğa uğradığına inanılan kişi güneşin dönüş istikametinde döndürülür. Böylece musibetlerin def edildiğine inanılır.

Türk kültür coğrafyasının Anadolu kesiminde nazara karşı korunmak ve nazardan, büyüden kurtulmak için tuz dolandırılıp fakire verilir. Kaza geçiren kimsenin de keza başında tuz dolandırılır. Böylece İslamiyet'e rağmen devam eden bu inancın da ilk çıkış yerine dair bilgi verebilecek bulgular edinmiş oluyoruz.

Altay Türklerinde akşam olup güneş battıktan sonra evin dışından eve su getirilmez. Güneş battıktan sonra kötü ruhların suyu sahiplenebilmiş olma ihtimaline inanılır.

Güneşin batışı saati ve o saatten sonrası için Anadolu ve Azerbaycan Türklüğünde şer vakti denir. Bu saatten sonra birçok iş yapılmaz ertesi güne bırakılır. Akşamın hayrındansa sabahın şerri denir. Mesela defin yapılmaz, fide ekilmez, dışarıya sıcak su dökülmez, sofra bezi silkelenmez.

Altay Türk düğünlerinde oğlanın annesi ve babası kızın anne ve babası ile birlikte bütün akrabalarına hediyeler almalıdır. Kendisine alınan hediyeyi yeterli bulmayan akrabaya beğenebileceği yeni hediye alınır. İlk tanışmada kurut, tolhan, kuşak itibarlı hediyeler olarak kabul edilir.

Muhtemelen bu uygulama ailelerinden gidecek olan kızları üzerindeki haklarını karşılaşmak bir nevi haklaşmak helâlaşmaktır. Bunun farklı uygulamalarını batıda yaşayan Türk kültürlü halklarda da görmekteyiz.

Altay Türk kültür coğrafyasında yeni alınan veya yaptırılan eve içinde yaşayacak olan insanlar yerleşmek üzere girmeden evvel bir kedi sokarlar. **Kedi** evi dolanır ve evin en iyi ve en güvenli yerinde yatar. Evde kalacak olanlar karavat/karyolalarını buraya koyarlar

Yeni eve sahiplerince yerleşilmeden evvel onda kedi dolaştırma inancı Türk kültürlü halklardan Başkurtlar da ve hem Müslüman ve hem de Hıristiyan tatarlarda da vardır. Oğuz Türklerinde kedinin tekin olmadığı onda bazı özel güçlerin olduğuna inanılır ve "kara pişik tekin değildir" denir. Onun etrafında bir takım inançlar oluşmuştur. Mesela bazı kara kedilerin dilinin mühürlü olduğu gibi.

Altay Türklerinde kurt kutsal kabul edilir. **Kurt** olarak değil, **Göktengri** olarak da alınır. Yeni doğan bebeğin beşiğine kurdun dişi ve pençesi nazara ve kötü ruhlara

karşı korunmak için asılır. Ayrıca kurtların pençesi haneye uğur getirmesi için evin kapısına asılır.

Altay Türk halk kültüründe yerikleme cerik veya cerikleme olarak bilinir ve bu durum toksi koz olarak anılır. Bu tespitle de **Aşerme** veya **Yerikleme** olarak Türk kültürlü halklarda yaygın bir biçimde bilinen inancın Ural Altay boyutu, geçmişi belirlenmiş olmaktadır ki, halk inançları kültürü de bir köprüdür teşhisimiz tekrar doğrulanmış oluyor.

Altay Türklerinde de Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde de olduğu gibi dünyaya gelecek olan bebeğin cinsiyetine dair bazı tahminler yapılır. Bunlar büyük ölçüde benzer yöntemlerdir. Mesela gelinin beli sivri olursa doğacak bebeğin erkek olduğuna ihtimal verilir, yuvarlak olması ise kız şeklinde yorumlanır. Hamile hanımın karnı yukarıya doğru ise bebeğin erkek aşağıya doğru ise kız olacağı tahmini yapılır. Rüyalarda gelin veya ilgili yakını **bıçak** veya **silah** görürse bebeğin erkek ve küpe veya benzeri bir takı görür ise kız olacağına ihtimal verilir.

Altay Türklerinde de saçı mekânı olarak bilinen kutsal taş yığını ova/oba inancı vardır. Altaylar da bu yerlere yemek saçısı yaparlar. Bu taşların etrafında 3 defa dönülür dua edilir. Ağaç türünden yerlere bağlanılan ve camalak olarak bilinen adak bezleri Altay inanç kültüründe de vardır. **Camalak**lar mavi, beyaz ve sarı olmaktadırlar Altaylarda her uruğun boyun ayrı bir rengi vardır. Ovalara taş koyan ve camalak bağlayan alkış/dua söyler iyi yol

olmasını diler. Ayrıca sair zamanlarda kim neyi diliyor ise niyetinde ne var ise onu diler. Bu tür kutsal mekânlar **Arjan Su** olarak bilinirler. Buralara her türlü dilek için gidilir. Dağların yüksek tepeleri iyi ruhların mekânları olarak bilinirler.

Ulu ruhların dağ tepelerinde olması inancı üzerinde durulmalıdır. Anadolu ve çevresi Türk kültür coğrafyasında dağların yüksek tepelerine ulu zatlar defnedilirken, **Göktengri**nin gökyüzünde düşünülmüş olmasının payı aranır. Gerçi Altay halk inançlarındaki teşhis de pek farklı mahiyette değildir. Böylece yüksek dağ tepelerinde ulu ruhlar bulunduğu inancından hareketle, ulu olduklarına inanılan kimseler bu türden yerlere defnedilirlerken, bu kimseler defnedildikleri yerlere varlıkları ile ulûhiyet kazandırmış olabilirler.

Altay Türklerinde bebeği nazardan ve görünmeyen kara iyelerden korumak için 6 ay kadar onun yabancı bir kimse tarafından görünmemesine dikkat edilir. Bu süre zarfında bebeği sadece yakınları görebilir.

Altay Türklerindeki bir anlatıya göre, torunu, dedesi ölünce onu rüyasında görmüş ve ağlayarak uyanmış. Bunun üzerine çocuğun annesi çocuğuna "o seni yanına almak istiyor" demiş. Bir diğer anlatıda da hayatta iken çok sigara içen yaşlı bir dede torununun rüyasına girerek ondan ağızlığını istemiş. Ağızlığı arayıp bir türlü bulamamışlar dedesi rüyalara girerek ağızlığı konusunda ısrar ediyormuş. Giderek dede rüyada ağızlığın yerini söylemiş ağızlık meğerse hiç kimsenin bilmediği dedenin ilişkili ol-

duğu bir hanımın evinde imiş. Ağızlık bulunup dedenin mezarı üzerine konulunca dede rüyalara girerek ağızlık istemekten vazgeçmiş.

Altay Türklerinde ölülerin yaşayanları rüyasına girmede ısrarlı olması halinde şamana gidilir. Şaman ölmüş kişinin mesela dedenin ruhu ile temasa geçer onunla konuşur, onun ne istediği öğrenir ve rahatlamasını sağlar.

ALTAY KAMİZMİ'NİN ANADOLU TÜRK HALK İNANÇLARINDA İZLERİ*

GİRİŞ

Bu yazıdaki Altay Türkleri ile ligili bilgileri Özbekistan'da kadastro mühendisliği tahsili yapmış olan Altay Türklerinden bayan Kom Nadya Yuguşeva, 3. Yenigün Kültür Şöleni'nde vermiştir. Türkiye'deki benzeri inançlarla karşılaştırılmalarını Yaşar Kalafat yapmıştır. Alınan bilgiler göstermiştir ki, Anadolu'da Gök Tanrı/Kamizm'in izleri sadece heteredoks kabul edilen inanç kesimlerinde değil, Sünni inançlı kesimlerde de görülmektedir. Şamanizm tabiri, Ruslar tarafından Kamizmin inançlılara verilen bir isim olup Rusçadır. Çift örüklü saçı olan **Nadya Yuguşeva**, "Altay'da tek **saç örüğü** bekar kızlara aittir" demektedir.

Altay Türklerinin 1/12 si Hıristiyanlaştırılmıştır. Maalesef, bunlar Ruslaşmış Altay Türkleridir. Anadillerini dahi bilmezler. Kendilerini Ruslara borçlu hissederler. Altaylarda ciddi Hıristiyanlaştırma faaliyetleri XVII. Yüzyılda başlamış, bu çağın 50-70 yılları arasında keşifleşmiştir.

---

* Bu çalışma, "Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe, İstanbul, 2004 s. 91-103" de almış inanç göcü itibariyle taşığı önem dikkata alınarak genişletilerek buraya da alınmıştır.

Rus Hıristiyan misyoner örgütleri Türk halkı Hıristiyanlaştırmak için belirli zaman dilimleri için planlar yapar, hedefler belirlerlerdi. 12.6.1757 tarihinde Kuznetsk bölgesinden Papaz Sineon Şelkovnikov'un raporundan altın Göl bölgesinden 82 Teleüd7ün Hıristiyanlaştırıldığını öğreniyoruz. Yaşları 1 ila 74 arasında olan bu insanlara Rus isimleri verilmiştir. Yaygın olan Rus kadın isimleri Marfa ve Anna; erkek isimleri ise, Petr ve İvan'dı. Bölgenin Teleüt Türkleri de Ruslar tarafından Hıristiyanlaştırmaya tabi tutulmuşlardı. 1754 tarihli Sime on Metodiyev'in detaylı raporundan anlaşıldığına göre, 47 Teleüt Hıristiyanlaştırıldı ve Vaftiz babası, bu Türkleri Bikatunsk kalesine Hıristiyan Rus kazakları olarak kayıt ettirdi. Rus Hıristiyanlaştırma merkezlerinin dönem planlarına göre Rus papazlar, Altay Türklerinin dilini ve dinini değiştirebilmek için askeri baskı ve yağma metodu uyguluyorlar, sürekli baskı yapıyorlardı. 1800 lü yıllara kadar Sibirya'nın halklarının haklarına dair hiçbir yasanın olmayışı sebebi ile Papazların sınırsız tutumları kontrol edilemiyordu. 1800'lü yıllarda Altay Türkleri Altayların tarıma elverişli ovalarında da yaşıyorlardı. Kilisenin sürekli baskısı Altaylıların tamamen dağlara çekilmesine, inançlarını serbest yaşayabilmeleri için bu topraklardan kilise lehine göç etmelerine yol açtı. Yeni göç bölgelerinden Ruslar ve Çinliler vergi alıyorlardı. Böylece Altay Türkleri Rus koruması altına girmiş oldular. Şimdiki Maga ve Koç-Ağaç bölgeleri diğer Altay Türk bölgelerine göre 100 kat daha Çin ve Rusya'dan her iki tarafa da vergi vermek zorunda bırakılmışlardır. Altaylar bir tarafta Kazaklar ve diğer tarafta Moğollarca

sürekli yıpratılıyorlardı. Nihayet Rusya yönetimine girmişlerdi. Bu arada Altay Türklüğünün Uluğ Türkistan ve Anadolu'ya göç etmeye başlaması, bölgedeki Türk nüfusun azalmasına yol açmıştır. Altay Türklüğünü Rus ve Çinler karşısında zayıf düşüren bir amil de, boy taassubunun yol açtığı iç çelişkiler olmuştur. Bütün bunlara rağmen 18. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlaştırılmış Altay Türkü sayısı 500 civarında idi.

Altay da ilk gayri resmi nüfus sayımı 1754 yılında Aleksey Butrimov ve İvan Maksyukov tarafından yapılmıştır. Bu sayımda sadece Teleüd Türklerinden 339 aile reisi, Kausk Karakol ve Teleüt Volost'ın da ve 541 hane ile 1400 aile reisi erkek, Kondem bölgesinde olmak üzere 2280 ev ve çadır veya 11.400 Türk tespit edilmiştir. Üçüncü nüfus sayımı olarak 1763 yılında yapılan sayımda, 2375 kişi kasaba merkezlerinde, 4275 kişi de Altay'ın eteklerinde Bozkır'da tespit edilmiştir. 1816 yılında nüfus sayımında toplam nüfus 11.155 kişi olarak belirlenmiştir. Altay'ın nüfusu devamlı olarak artmıştır. Bu artışa Altay'a dışardan devamlı göç gelmesi yol açmıştır. 1832 yılında 17.105 kişiye çıkan nüfus bölgeye dışardan gelen göçle artış göstermiştir. 1897 yılında 42.217 olan nüfusun %76.2 yerli Altay halkı idi. Sibirya'nın güneybatısında bulunan Altay Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 92.800 km² dir. Altay Cumhuriyeti batıda Kazakistan, Güneybatısında Çin, güneyinde Moğolistan, doğuda Tuva Cumhuriyeti, Kuzeydoğu'da Hakas Cumhuriyeti vardır.

Tabiatı kutsallaştırdıkları kabul edilen Altay'ların inanç biçimleri Kam'lıktır. Kamlıkta hayatını sürdüren Türkler dünyada fazla değildir. Altay Türklerinin 2.000 yıl önce yaşadıkları bölge Ötüken olarak bilinir. Burası Göktürk Kağanı Kutlu Bilge Kağanın, Orhun ırmağı kenarına yazıp diktirdiği Bengi taşlarının yurdudur. Bize göre o taşlarda "Türk eski öz yurduna dön" yazılmaktadır. Biz Altay Türkleri, Rus ve Hıristiyan olmadığımızın bilinmesini istiyoruz. Biz Musevi de değiliz. Biz Altay dağlarında yaşayan ve unutturulmak istenilen, çağdaş bir dine mensup Türk soylu bir halkız. Batlıların Şamanizm dediği **Kam Dini** inancına mensubuz. Kamlık ata ruhları esaslı bir dindir. Bu özel inanca göre Atalarımızın ruhu bize güzel bir güç verir. Konumuz olan Nevruz'a dönelim sizin Nevruz bayramını biz, **Yılgayak (Yalbaşı)** olarak kutlarız. Bu bayram bizde üç bin yıldır kutlanmaktadır. Kutlama sebebimiz Tanrı ve Atalarımızın ruhları, karı buzu eritir. Böylece yeşil ortaya çıkmış olur. Yeşil demek hayat demektir, canlılık demektir. Toprak canlanınca bütün hayvanlar yeşil ota kavuşurlar, insan ve topraktan çıkan bereketi alırlar. Tanrı insana "toprakla uğraş ondan çıkanı yanına al, istifade et" dedi. Ata ruhları da bize "Haydi öz yurduna sahip çık toprağa hayvana bitkilere sahip ol" dedi.

Kam, bir ruhla onun yardımını almak üzere pazarlık yaparken, tanıdık birisinin sesini çıkararak konuşmasının sürdürür.

İnsanın arkasında **cinler**, o insanın tanıdığı bir sesle o insanı çağırabilirler, böyle hallerde çağrılan kimse arka-

sına dönmeden "sesin sahibinin isminden bahisle"....beni neden çağırdın" demelidir. Birisi ölünce **Tusga (tusa)** gitti denir. **Tuz**, Çin sınırında yapımı tuzculara ölüm getiren bir yerdedir.

Anadolu'da da bu inanç yaşamaktadır. Böyle hallerde seslenilen şahıs kesinlikle arkasına dönmez, hatta cevapta vermez. "Dönmek ve cevap vermek doğru değildir" denilir. Cevap vermek gerekir ise "işim var **değirmene tuza** gidiyorum" denir inancı vardır.

Kamizmde yel, rüzgâr ve benzerleri de ruhdurlar. Karanlık olup güneş battıktan sonra insanlar için, başlar muhakkak örtülmelidir. Bu ruhlar çarpacakları zaman ilkin kafayı çarparlar. Kadın, erkek muhakkak başları, saçları örtülerek **yel rüzgâr iyesinin** zararından korunulur.

Anadolu'da Başıbozuk tabiri yoldan çıkmış veya çıkmaya müsait olanlar için kullanılır. Sivil halk askere nazaran başıbozuktur. Köyden şehre gidip töreyi bozacak kimseye "başıbozuk mu oldun" denir. Namaz kılarken camiye giderken baş bağlanır. Keza Mevlüt dinlenirken baş bağlanır. Baş bağlamak, çocuklukla başlar. Başının bağlama biçimi, bayanların nişanlı veya evli olduğunu gösterir. **"Başını bağlamak"** evlendirmek anlamındadır. Adeta bağlanılan baş ile korunmuş olur.

Kamizmde, her şey gibi suyun iyeside vardır. **Suyun iyesi** gündüz dinlenir, gece çalışır. Bunu için akşamdan sonra akan sudan su alınmamalıdır. Su iyesi rahatsız olur. Akşam karanlıktan sonra su alınması zarureti var ise kap

suya, suyun akış istikametine doğru daldırılmalıdır. **Ters** istikamette daldırmak doğru olmaz.

Anadolu da akşamdan sonra **su kapları** muhakkak kapalı tutulur. Akşamdan sonra suya bir kap daldırılacak ise, muhakkak besmele çekilir. Ayrıca, "akarsu pislik tutmaz" inancı vardır. Suya tükürülmez, suya çiş yapılmaz, günahtır, insan bir şeye uğrayabilir inancı vardır.

Kamizmde **"Süneysi Geldi"** inancı vardır. Bu ölmüş bir kimsenin bir yıl kadar bir süre zarfında ruhunun yakınlarının yanına gelip gitmesi inancıdır. **Ruh** bu hallerde geldiği evinden mal, davar, yemek gibi şeyler isteyebilir. Ruhun bu gelip gidişinden rahatsız olunuyor ise, **Büyük Şamanlara dua** ettirilir.

Anadolu'da ölünün 3'ünde, 7'sinde, 40'ında, sene-i devriyesinde okutan Kuran-ı Kerim, Cuma da arife günleri helva kavrulması, lokma ve pişi kızartılıp koku çıkarılmasındaki amaç, geçmiş ruhların mutlu döndüklerine veya mutsuz olabildiklerine inanılır. Birçok evde büyükler çocuklara, "geldi, kapının önünde, cama vurmak üzre, ocağın başında" derler. Hatta sedirde omun için bir yer bile ayrılır.

Kamizmde, ailesinden biri ölen kadın veya erkek muhakkak başını örtmek zorundadır. **Saçın** yere düşmemesi için özel özen gösterilir. Zira ölen şahsın ruhu o saçı açabilir. Kadın ve erkek hiçbir yerde kesilmiş veya dökülen saçı bırakmaz. Ölü evinden evin sahibi başını açık bırakır, saçının yere düşmesini önleyemez ve ölünün ruhu-

nun o saçı olmasına ilgisiz kalır ise, kısa süre zarfında o şahsın da öleceğine inanılır. Türkiye'de doğmuş bir kimse Altay'da ölecek olsa 40 gün içinde dünyayı dolaşıp, o saçı bulmak zorundadır.

Anadolu'da kadın saçının dökülüp saçılması kesinlikle istenilmez. Saçlar taraktan alınır bir kâğıda sarılır, duvar deliği veya döşemesinin arasına atılır. Çöpe atılmış saçın meleklerin ayağına dolaşacağına, öbür dünyada saç sahibinin bunun hesabını vereceğine inanılır. En büyük büyülerde saç teli kullanılır. Saç örüyünü kesmek, saç sahibine büyük hakarettir. "Saçını uğruna süpürge etmek", en büyük fedakârlıktır. Eskiden çocukken berbere gidince, saçımızın berberde bırakılması istenilmezdi. İlk saçın (**karın saçı**) altınla tartılıp, fakire ağırlığınca sadaka verirlerdi. İlk saçı ömür boyu saklayan aileler vardır.

Kamizmde **"angır"** diye bilinen kuş kutsaldır. Öterken ağlar gibi ses çıkarır, avlanılmaz ve eti yenmez. Öldürülmesi halinde bir felaketin olacağına inanılır. **Köpeğin Kurt (börü)** gibi uluması ve **baykuşun** ötmesinin ölüm getireceğine inanılır. Köpeğin uluması gözüne kötü ruhların görünmesi sebebiyledir. Bütün köpeklerde kötü ruhları görme hassası yoktur. Sadece alnında **"Görmekçi"** denen iki beneği olan köpekler bu **kara iyeyi** görür ve görünce ağlarlar.

Anadolu'da baykuşun görünmesi ve köpeğin kurt gibi uluması ölüm haberi olarak bilinir. Onlar uzaklaştırmak istenir. Yemeleri için bir şeyler verilir. Kars'da Angut denilen ördek türünden bir hayvan vardır. Avlanılması

inanç itibariyle yasaklanmıştır. Eti yenmez. Biz köpekle ilgili olarak Nogay Türkleri, Moğollar, Karluklardaki, inançları derlemiştik. Eski Mısır ve Zerdüşizm inancında da köpeğin özel yeri vardır.

Kamizmde, **ardıç** kutsal ağaçtır. Kam'da ardıç dalı götüren şahsa, Kam geçmiş ve gelecek hayatını söyler, onun falına bakar. Anadolu'da Ardıç kutsal ağaçlardandır. Hayvanların boynuna ardıç'tan nazarlık yapılır. Birçok ziyaret Ardıç ağacı ile anılır.

Kamizm de kutsal sayı yoktur. Kutsal gün **ayın** doğuşundan 8. gününden sonra başlar. Hava durumu **yıldızlara** bakılarak anlaşılır. **Ülker yıldızının** kuyruğu uzun olur ise havaların soğuk olacağına inanılır, tedbirler alınır. Bu yıldız yazın gözükmez. Yıldız kayınca köyden birinin öleceği inancı vardır. bu esnada yıldızın kaydığını görenler, "Kayan yıldız benim yıldızım değil başkasının yıldızı" derler. Nevruz/Yenigün'den sonra görünmeyen ülke mevsimlik yemeklerin yapılması için bir dönüm noktasıdır. Yeni doğan ince kısmı sola bakar ise, havaların iyi gideceğine inanılır. **Dolunayda** evlenilir. İş başlatılması, büyük hastalıkların tedavisi ayın 8'inden sonraya bırakılır. Ay **hilal** iken evlenilmez, önemli işler yapılmaz. "**Kukurt**, Yıldırım, Tanrının kükremesi olarak kabul edilir. Gök gürlemeden ışık saçarsa "Gök aş pişiriyor" deriz. Bu durumda tarla mahsullerinin bereketli olacağına inanılır. Gök gürleyince insanlar **başlarını** bağlarlar. "Huday da baş bolsun" (Huda: büyük olsun: Tanrı uludur) denilir. **Ateş** yakılır. Ateşe **ardıç** ağacı atılır. Ayrıca 1-2 damla süt saçı edilir.

Gök kuşağına "solonı" denilir. Solonı görününce yağmurun yağacağına inanılır. Kamizmde kutsal sayı olmamakla beraber, 2-4-6 gibi çift sayılar itibar görürler. "Çift olsun" denir. Tek sayı istenilmez. "Eser bolsun" (eşli olsun) denilir.

Anadolu'da 3-5-7-9-40 gibi sayıların kutsiyeti üzerinde durulur ve bunlar eski Türk inanç sistemi ile ilgilidir. Bazı kesimlerde 7 ve bazı kesimlerde 9 itibarlıdır. "Teklik Allah'a mahsustur, çift olsun" inancı vardır, ancak yaygın değildir. Bu durumu ile tespit irdelenmeye muhtaçtır. Saha bölgesi Aiy Tengri İnanç sistemi 3-9 lu olarak izah edilir. Ayın görünüşü ile ilgili inançlar iklim bilgisi itibariyle Anadolu'da yaygındır. Dolunay hilal ay, Aylık kesmek inançlarını ayın durumuna göre "Yıldızım yerinde" deme ihtiyacı duyar. Halk arasında bunu demeyenin öleceğine inanılır. Gök gürleyince demir ısırılıp taş duvara dayanılır. Böylece dişlerin sağlam olacağına inanılır. Yıldırım göğün kamçısı olarak bilinir. Gök gürler ve yağmur yağmaz ise, toprağın korkutulup mahsulün artacağına inanılır. Gök gürleyip yıldırım çalınca, "Allahü Ekber -Allah büyüktür" denir. Gök kuşağı ile ilgili inançlarda, onun altından geçenin cennete gideceğine inanılır ve ilk gören "yeşili benim" der.

Kamizm'de **kırmızı, yeşil** ve **beyaz** renkler inanç bakımından itibarlıdırlar. Siyah renk toprak altı ruhlarına aittir. Bunlar sadece Şamanlar /Kamlar görüşebilir. Hıristiyan vaftiz babaları kamlar arasında her yıl belirli bir miktar Kam'ı Hıristiyan yapmak için planlar yaparlar.

Büyük kamlar yıldızlara bakarak o yılın ve gelecek yılların nasıl geçeceğine anlarlar, büyük bir Şaman olan **Nadya Yuguşeva**'nın dayısı Türk yıldızına bakarak Ulug Türkistan Türk Halkları arasında ciddi ihtilafların çıkacağına ve bunu büyük ölçüde geçmişte kaldığını anlar. Kırmızı, ateş iyesi'nin rengidir. Altay kadınının 5 bin yıllık genlerindeki gücü anlatır. Altay'ın %30'u Altay Türkü ve bu miktarın %28'i Kamizm inançlıdır. Kamizmde, yazılı inanç bilgisi yoktur. İnanç dünyası sözlü geleneklerle sürdürülür. Eskiden dini merasimler büyük **dağ tepelerinde** ateş yakılır, buralarda kutsal ağaçlara **süt, et** atılır. Halka süt, şeker, tuzlu, sütlü kaymaklı çay, ikram edilir. Süt ve et **ateşin ruhuna** da saçı edilir. Güreş ve at yarışları yapılır. Altay'ın en güzel kızları toplanıp şarkı söylerler. Müsabakalar koyun ve **at derileri** üzerinde yapılır. İkramlarda **kürek kemiği**, eti ile birlikte en ağırbaşlı konuğa verilir. Bu kemiğe bakılarak yılın nasıl geçeceğinin **falı** ve yorumu yapılır. Ayrıca taş falına bakılır. Uzmanlar özel **kamçıları** ile çocuklara tedavi seansları yaparlar.

Kamizmde **suyun ruhu** beyaz, **toprağın ruhu** yeşil, **güneşin ruhu** sarı, **od/ateş**'in ruhu kırmızıdır. Saçılar önem sıralarına göre, **süt, kurut (peynir), talgon** (arpadan yapılır), **rakı** (ayrandan yapılır). "Ateşe süt damıştım", ateşe süt damıttım demektir. Ateşe olduğu gibi, toprağa, ağaca da saçı yapılır. Ayrıca beyaz, yeşil, mavi, sarı renklerden 60 cm uzunluğu ve 2 cm genişliğinde **adak bezleri** asılır.

Ağaca adak bezi saçı yapmak, Anadolu'da da vardır. Türbelerde de yapılır. Belirli sulara para türünden saçı ya-

pılır. Keza kutsal kayalara da saçı yapılır. Ateşe yapılan saçı bazen şeker, tuz ve et olabildiği gibi, yağ da atıldığı olur.

Kamizmde insan toprağa verildikten sonra mezarına gidilmez. Zira ölenin ruhu "bu beni çok seviyor, bunu da yanıma alayım" der inancı vardır. Ruhlar için kesilecek kurbanın türünü ruh tayin eder.

Anadolu'da ölen birisinden bahsederken "beni çok severdi" denilmez. Toprağını sevsin denir. Aksi halde ölünün sevdiği kimseyi yanına alacağına inanılır.

Kamizmde, yeni dünyaya gelmiş bebeğin **göbek bağı** kurutulur. Bu parça maske gibi bir beze dikilir. İçine kuru taneli besinler konulur. Bu **özel muska** evin temiz yerine konulur. Kam buna bakarak sahibinin geleceğini tahmin edebilir. Bir nevi faldır.

Anadolu'da çocuğun geleceğinin tayin edeceği inancından hareketle, bebeğin eşi, cami, okul, çarşı gibi yerlerin duvar diplerine gömülür.

Kamizmde **tırnağın** inanç bakımından önemi vardır. **Tırnak** gelişi güzel atılmaz, toprağa gömülmez. Büyükbaş hayvanların mide yapısı tırnağa sindirmeye müsait değildir. Tırnaktan sakınmak için "sen beni cinlere söyleme, ben de seni ineğe söylemeyeceğim" denir.

Anadolu'da tırnakla ilgili inançlar vardır. Büyü malzemesine tırnak konur. Tırnaktan hareketle nazarlık yapılır. Büyüler tırnağın üzerine yazılır. Tırnak her yere atılmaz. Gece tırnak kesilmez.

Kamizmde, **dul kadına** özel önem verilir, himaye edilir. "Allah bunu kesdi, sen kesme" denir. **Kındık Enesi** (ebe) anneden daha fazla önemsenir. Kındık Ene, çocuğun annesinden önce gördüğü için itibarlıdır. "Bebek ebesine benzer inancı vardır. Sütü olmayan annenin bebeği ebesinin sütü ile beslenir.

Anadolu'da ebe, bazen anne kadar, bazan de anneden de önemlidir. Esasen ebe ana, halkın her kesimi tarafından itibar görür. O bir canlının hayata gelmesinde rol almıştır. Ebeler, doğum saptırdıkları insan sayısı nispetinde kutsanırlar. Birçok ebe mezarı türbe olmuştur. Bunlar Türk halk sufizminde "bibiler" olarak bilinir.

Kamizmde eşik **"Çocko"**da oturulmaz. Oturan öksüz kalır inancı vardır. **Eşikte** ayakta da durulmaz. "eşik ömrü ölçer" denir. Ayrıca eşiğe asılınmaz, asılmak hayır getirmez.

Anadolu'da eşiğe basılmaz, eşikte oturulmaz, oturanın kısmeti kesilir inancı vardır. Türk dünyasının birçok yerinde evin eşeğinde görüşülmez, vedalaşılmaz, içeri girmeli veya dışarıya çıkmalı inancı vardır.

Kamizmde insanın adı ne kadar güzel ise, o şahsın hayatta o derece mutlu olacağına inanılır. İlk iki çocuğu yaşamayan aile, üçüncü çocuğuna çirkin bir isim koyar ise, çocuğun yaşayacağına inanılır.

Kamizme göre, Tanrı yer üstünde ruhları, yeryüzünde bitkileri hayvanları ve insanları, yer altında ise cinleri yarattı. Tanrı ve cinlerle ilişkiyi sadece Kam kurabilir,

Kam gerçek tabirdir. Şaman açıklandığı üzere Hıristiyan terminolojisi olup, Ruslar tarafından çıkarılmıştır. Şaman ile Kam eş anlamda kullanılmıştır. Atabö, Kamizmde yer altı inanç sistematiğinin en büyük gücüdür. Yeryüzünün hâkimi Huday'dır. Her ikisinin güçleri eşittir.

Şamanizm / Kamizm din değil, inançtır. Ruhun göçüşü ile Şaman/Kam olunur. Kam telepati ile cinlerle, toprakla, ağaçlarla ilişkiye geçip konuşabilir; yer altının kötü/kara ruhları ile görüşebilir. Gelecek hangi bölgeden kaç Kam'ın çıkacağını ünlü Kamlar gününden evvel bilir, açıklama yaparlar. Onun bir işareti vardır. Aynı dönemde iki kam çıkabilir. Kam erkek ve bayan olabilir. Bayan Kamlar daha etkilidir.

Gök Tengri, Ai Tengri, Kamizm, Baksicilik gibi isimlerle bilinen ve yörelere göre tezahür biçimleri bazı farklılıklar gösteren eski Türk inanç sistemi ile ilgili çalışmalarımız sürdükçe, konunun mahiyeti de açıklık kazanmaya yüz tuttu.

Bayan Kam Nadya Yuguşeva'nın verdiği bilgilerle, bu konuda yaptığımız çalışmalar yeni bir halka kazanmış oldu.

Türkiye'de eski Türk İnançlarının daha ziyade Alevi ve Bektaşi inançlı kesimlerde sürdürdüğü kanaati hâkimdir. Anadolu'dan yaptığımız karşılaştırmalar göstermiştir ki, eski inançlarımız bütün kesimlerimizde canlılığını korumaktadır.

ALTAY TÜRK HALK İNANÇLARINDAN ANADOLU EL DOKUMACILIĞINA*

GİRİŞ

Biz bu bildirimizde tös, ongun, totem[8] gibi isimlerle tanımlanan Eski Türk İnanç Sistemi'ne kaynaklık yapmış olan merkezlerden birisi olarak kabul edilen Altaylarda mistik-mitolojik değerini tabu statüsünde devam ettiren **Todoş, Sagal, Kıpçak, Çaptı, Köbök, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaan, Mayman** gibi boy ve ellerden oluşan Altay Kişi'nin tasavvur biçiminden söz edeceğiz.[9] Bildirimiz sanat boyutu ihmal edilmeden halk inanmaları çıkış merkezli olacaktır.

---

* Yaşar Kalafat - İ. M. V. Noyan Güven, "Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu El Dokumacılığına" **Türk Halı Düz Dokumaları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak) 1-4 Kasım 2010 Alanya.**

8 Tös-Töz geleneksel Altay Türk dini inanışlarında ataları simgeleyen bir varlıktır. Moğollarda **Ongon**, Tuva ve **Uryanhay** Türklerinde **Eren**, Yakut Türklerinde **Tangara** veya **Emeget** olarak bilinen putlardır. Altaylarda her oymağın bir "**aru tös**"ü vardır. Bu ya bir ulu şamanın veya ulu atası sayılan dağın, efsanevi kişiliğin mitolojik bir varlığın adını taşır, bunlar yaratılmamış ezelden var olan bir kısım ruhlar olup bunlarda kendi içlerinde ikiye ayrılırlar.

9 Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Yayınları, Ankara, 2004, s. 562-563.

Bunu yaparken hayvan üslubu içerikli çalışmalara da sınırlı da olsa katkıda bulunmayı amaçladık. Bu kapsamda çeşitli kurt, geyik, koyun, kaz, kartal gibi bir kısım hayvanlar üzerinde daha ziyade dipnotlarında durulmuştur. Bizim derlediğimiz bilgiler bunları flamalar şeklinde yeknesaklaştırılmış oluşları ile de ilgi idi. Böylece sunuşumuzun başarısı nispetinde el sanatları-mitolojik dönem arasında bu şekillerden hareketle bir köprü kurulabilecekti.

Saniyen arz edelim bizim resimlediğimiz malzemeler dokuma örnekleri değil dokuma fabrikasyon zemin üzerine seri baskıdırlar. Bunları, bu derece net olmasalar da duvar resimlerinde ve bazı süslemelerde, tahta oymalarda da görebiliyordunuz. Bunlar sadece süs, bezek değil daha ziyade amblem ve remz (sembol) idiler. Bunlardan hangilerine halen ne şekilde sitayiş edildiğini merasimlere katılarak izleyebilmiş değiliz, dini törenlerden hareketle de tespit edemedik. Malzemenin inanç boyutlarını derlerken, bölgeden edinilmiş sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlandık.

Mitolojik muhteva boyutuna gelince resmedilen her hayvanla ilgili Altay Kişi'nin halk kültüründe yaşayan inanmaları da tespit ettik. Böylece motifler etrafında şekillenen inanç yumağına katkı sağlamayı hedefledik. Bununla da kalmadık yukarıda da değinildiği gibi bu hayvanlarla ilgili Türk kültür coğrafyasında yaşayan halk inanmalarına da yer verdik. Bu ilave boyutla da mitolojik hayvan bilgisi birikimine katkı olabileceğini düşündük. Bu arada çeşitli

vesilelerle halk inançlarında izlerini takip edebildiğimiz eski inanç sistemini de doğal olarak kapsayan bir kısım mistik-mitolojik bulgulara kısa açıklamalar getirmeğe çalıştık.

Çalışmamıza başlarken bu arayışa evvelce de yönelindiğini biliyorduk. Çalışma ilerledikçe gördük ki, bu tarz bir çalışma tahminimizden çok daha fazla yapılmıştı. Bizim tanıtacağımız malzeme yeni olmakla beraber bizden evvel de bu alanla çeşitli çalışmalar yapılmış, konu değişik yönleri ile farklı çıkış noktalarından hareketle ele alınmıştır. Arayışımızı daha net yansıtabilmiş olma adına bu çalışmalardan da kısa açıklamalar yaptık. Bu özellikleri ile bildirimiz tamamen yeni bir yaklaşım tarzından ziyade düz dokuma alanında yapılacak yeni çalışmalara tamga-motif bağlantısı itibariyle ışık tutabilecek türdendir.

Arayışımıza ışık tutan çalışmalardan Bekir Deniz tarafından yapılmış olan "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi"[10] de vardı. Sadi Bayram, hayvan figürlü halıla-

---

[10] Ejder Türk sanatına Çin'den geçmiştir. Asya kökenli bir motiftir. Eski Türkçe metinlerde büke, evren, luu, nek, kök-luu, abırga, acırga, indelenleks isimleri ile bilinir. İranlılar Ejderha ismini vermişlerdir. Orta Asya'nın doğusunda yaşayan Türk kavimlerinde büke, evren, luu, nek, su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil ediyordu. (...) Anadolu'da günümüz halk arasında Ejder, Ejderha, Şahmeran, Yılan, Eğri, Gıvrım, Dolaşık, Yılan Dolandı, Evren, Evren Dolaşa isimleri ile tanınır. (Bekir Deniz, **"Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 102-108).

ra dair bilgi verirken ejder, kaplumbağa, akrep ve kertenkele figürleri üzeri durmuşlardı[11]. Rasim Sametoğlu Efendi' nin "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezekler"[12] isimli çalışmasında insan ve yer adlarına da isim olabilen koçun inanç merkezli motif olarak tarihi serüvenini izleyebiliyor tarihe sadece dikey bir seyahat etmekle kalmıyor bu motiften hareketle günümüz Türk kültür coğrafyasını da dolaşabiliyoruz.

Y. V. Çemenzeminli "Kızlar Bulağı" isimli eserinde;

"Geldik çeşmeye
Sudan içmeye
Ağça koçlara
Tazim etmeğe" derken[13]

Koç konusunda Pir Sultan, Hz. Ali'nin avazının Turna'da olduğunu belirtirken;

---

[11] Gılgamış Destanı'nında ölümsüzlük otunu yiyen ejderdir. Asklepios'da çift başlı yılan olarak şifa dağıtır, sağlık sembolüdür. Selçuklu mimarisi, efsane türü sözlü kültür örneklerinde tezhip sanatında uzun ömürlülüğü temsil eder, Orhun kitabelerinde anıtlarıda bekçi konumundadır.(Sadi Bayram, **"Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan hayvan Figürlü halılarda Ejder, Kaplumbağa, akrep, Kertenkele Figürü"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 65-75.

[12] Rasim Samet Efendi, **"Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 115-120.

[13] R. S. Efendi, **a.g.e.**

"Bakışı arslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır." diyecektir ki,[14] Koça tazim edildiğinin veya insanattan hayvanata dönüşerek koç donuna girilebileceği inancının günümüze kadar sürdüğünü belirtecek.

Hayvanattan süslemeye yansıyanlar "..bazen gerçek bazen semantik şekilde uygulanmıştır. Bu süslemelerin geçtiği tarihî yolu izlersek onların gerçeklikten soyuta doğru değiştiğini görürüz. Bu tarihî değişim yolunda tasvirî süslemeler ne kadar kendi simalarını değiştirseler de, anlaşılmaz olsalar da onların adı bu güne kadar yaşar. (...) Halı üzerindeki tasvirler nesilden nesle geçerek dokuyanın hayat tarzı dünya görüşü ile tamamen sıkı sıkıya ilişkilidir." Bunun içindir ki, "Türk soylu halkların halılarında rastlanan süslemeler dünya süsleme sanatında **sözlü bezeme** olarak adlandırılır.[15]

Beyhan Karamağaralı "Halı Sanatı Üzerine" isimli bildiri çalışmasında "Yüzyıllardan beri devam eden motif, kompozisyon ve estetik kriterler toplumu inanç doğrultusunda ortaya çıkmakta ve çok az değişikliğe uğrayarak devam etmektedir. Türklerin inanç felsefesine dayalı olarak yaptıkları halı ve kilimlerin süsleme programlarında da bu dinî prensipleri ve estetik kriterleri takip etmek müm-

---

[14] P. N. Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.73.

[15] Rasim Samet Efendi, **"Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 115-120.

kündür" dedikten sonra atkuyruklarının bağlanması uygulanmasının dokumalara yansımasının yas kültü ile ilişkisi üzerinde durmaktadır ki, biz bu inancın Karapapaklar arasında hala yaşadığını çalışmalarımızda tespit ettik. Keza o, tabutların geçmişte akkeçe, günümüzde de orta Anadolu'da desensiz düz dokumalar şeklinde ölü örtüsü olarak bu amaçla kullanıldığını anlatmaktadır.[16]

Halk inanmalarında adanmışlık olarak bilinen inanca göre niyet edilerek alınan veya dokunan nesne niyetlenilen kimse tarafından sahiplenilir. Bu tür dokumalar kişi ölünce muhakkak sahibi tarafından niyeti istikametinde kullanılır. Mezarlıklardan bir şeyin getirilmemesi, hatta mezar yapımında kullanılan malzemenin artanının getirilmemesi inancı da bu inanç bütünün bir parçasıdır.[17] Bu tür bulguların miktarını artırmak mümkündür, Azerbaycan Klasik halılarında "**derviş motifi**" bir bölüm oluşturur. Bektik kilimlerinde "**çömçe**" bir motif ismidir.[18] Çömçe/ Kopçe/Kepçe Türk kültür coğrafyasında muhtemelen

---

[16] Beyhan Karamağaralı, **"Halı Sanatı Üzerine"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.175-187.

[17] Yaşar Kalafat, **"Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik"** I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

[18] Recai Karahan, **"Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyle Bilinen Bir Grup Türk Kilimi"**, Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 161-175.

"**Godi-Godi**" bağlantılı yağmur veya bereket iyesinin adı idi.[19] Türk dokuma sanatının motifleri arasında bir çıkış noktası ortaklığı vardı ve ortaklık inançtan geliyordu. Zamanla motiflerdeki şekillenmeler de doğal olarak yaşam biçimlerinin şekillenmesine paralel bir seyir izlerlerken yeni inançlar da etkileyici oluyorlardı. Nitekim kilimlerde Bektaşiliği simgeleyen motiflerin de olduğu bilinmektedir.

METİN

Her kabilenin bir kutsal hayvanı ve tamgası vardır. Tamgaların onları kem gözlerden ve sonsuzluğun felaketlerinden koruduğuna inanılır. İnanılana göre nebatat, hayvanat ve insanat aralarında dönüşebilmektedirler. Kutsal hayvanlar mitolojik cetler, mitolojik koruyucu sembollerdir.[20]

Kergiller, bunların kutsal hayvanı, **Karadas (Kara Ağaçkakan)'** dır. Kergil' in kahramanın sadık yardımcısı

---

[19] Yaşar Kalafat **"Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası"** Yağmur Duası Kitabı, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 195-225.

[20] Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 107-109.

ve aynı zamanda bu Türk boyunun inancına göre soyları Altın Göl'ün yanında yaşamakta olan Büyük Ağaçkakan'dan gelmektedir. Bu boyun tamgası **Kas/Kaz**'dır.[21]

---

[21] Kaz- Hindi: Kaz dağı Türkmenlerinin çeşme ve mezarlarında, Sarı Kız Dağı ve çevresinde **kazayağı** resmedilir. Biz de Ceyhan bölgesinde **Dur Hasan Baba**'nın türbesi etrafında yaptığımız çalışmalarda buraya da **kazayağı damgası**nın kazılmış olduğunu gördük. Arkadaşımız Hakk aşığı Ahmet Saraçoğlu, şiir yazmaya başlamadan evvel gördüğü bir rüyada kilometrelerce uzunlukta bir **kazın** sırtında Ankara'da uçtuğunu anlatmaktadır.

Tahtacı Türkmenlerinde bugün dahi **kazayağı** şeklinde ve **kazayağı** namı ile anılan bir damgaları vardır Şaman tösleri arasında **kaz** tösü de vardır. Merasim anında göyün katlarına çıkarken Kam'ın **aslan**lar veya **ejderha**larla karşılaştığı çıkardığı sesler ve yaptığı danslardan anlaşılır. Şaman **kaz, at** ve **koyun** taklitleri de yapar onların da seslerini çıkarır. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005) Tahtacı Türkmenlerindeki hayvanlarla ilgili inançlar için Nilgün Çıplak'ın çalışmalarına bakılabilir. (Nilgün Çıplak, **Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları**, Ürün Yayınları, Ankara, 2005) Şaman göklerde içi otla doldurulmuş bezden yapılmış **kaza** binerek kaz sesi çıkararak gider.

Nilüfer Yıldırım tezinde, Şaman ilahilerinde geniş yer tutan şamanın gökyüzüne uçmasında, **kaz** yardımcı unsur olarak yer alır. **Kayra Kan** kendisine benzeyen bir varlık yarattı ve ona kişi adını verdi kişi ile suyun üzerinde iki kaz gibi uçtu. Şamanist boyların bir kısmının totemi kazdır. Türkler kazı, beylik ve mutluluk sembolü olarak sayarlar. Şaman davullarının üzerinde kaz resmi de vardır. Kaz şamana güneşin doğacağını bildirir. **Kaz** şamanın şekline bürünür hayvanların başına geçer, demektedir.

Tatar Türklerinde **Atakaz/Erkek kaz**'a selam verenin boyun ağrısı çekmeyeceğine inanılır. Azerbaycan, İran ve Anadolu'da yaşamakta

Maymanlar, ongunları kuyruğu yukarı kıvrık başı geriye dönük **İt/ İyit'** dir. Bu toplumun inancınca köpek; sadakatin, cesaretin, teyakkuzun simgesidir. Maymanlar' ın atası olarak kabul edilen Kahraman Bor' un sarı, ak ve kara benekli itten tekrar türeyeceklerine inanılır. Maymanlar' ın tamgası **İmbik**' tir.[22]

---

olan Ayrımlı Türklerinin en itibarlı yabani/ziraatı yapılmayan otlarından birisi de **kazayağı**'dır.

Kaygusuz Abdal:

"Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir Hacıağa

Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz" demektedir. (Fuat Bozkurt **"Kaygusuz un Alevilikteki İşlevi"** Yol Dergisi, S.14, s.40-45).

[22] Köpek: Altay yaradılış destanlarından birinde **köpek** motifi de göze çarpar. **Ülgen**'in sarayına bekçi olarak konulan **köpek**, **Erlik**'in saraya girmesine izin verir. Erlik **köpeğe** kut ve açlık duymayacağı yetenekler vaat etmiştir. Şaman yeraltı dünyasına yaptığı yolculukta **köpek**le karşılaşır. Bazı şamanlar kendilerinden geçtiklerinde, köpek taklidi de yaparlar. Şamanlar **köpek** gibi havlayarak ruhları yardıma çağırırlar. **Köpeğin** de göğe kurban kesildiği olmuştur. Tatarlar kırmızı bir **köpekle** bir prensin birleşmesinden türediklerine inanırlar. Şamanlar **Barak**lara binerek göğe yükselirlerdi. **Köpeğin** yeşil ot koparıp yemesinin yağmurun yağacağına dalalet edeceğine inanılır. Yakutlara göre **köpeğin** esnemesi, hayra yorumlanmaz. Yakut beddualarından birisi de, **"evine köpek girmesin"** dir. Anlında **"görmekçi"** diye bilinen iki beneğin bulunduğu **köpek**, kara iyeleri görebilir ve ağlar biçimde

ulur. Bu hali ölüm habercisi olarak algılanır. Zayıf şamanlar ayinlerde **köpek donu**na girerler. Moğollar atalarının **kırmızı köpek** olduğunu düşünürler.

Kırımda **köpekten** korkan insanın vücudundaki kıl dibi gözeneklerinden özel bir salgı ifraz edildiğini, salgının kokusunu alan **köpeğin** muhatabının korktuğunu anladığına inanılır. Anadolu'da korkan kimsenin bu arada **köpekten** de korkan kimsenin korkusunun giderilmesi için, "**Yedi Kardeş Otu**" "**Korku Taşı**"na konulup suyu korkan şahsa içirilir. (Yaşar Kalafat, "**Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar**", Erciyes, Aralık 2000, S 276, s. 5-9).

Hakasya Türklerinde hapşıran genç insana yanında bulunan ve yaşça ondan büyük olanlar, "**ala köpeğin kıçını yala**" derler. İnanca göre **ala köpeğin** kıçında bir takım etkili cinler vardır. İnsanların hapşırmalarına yol açan da bir cin türüdür. İki ayrı kara iye bir araya gelince insanlara zararlı olamayacakları inancı da vardır.

Başkurt Türklerinin halk inancına göre, "**köpek yürümemiş yol**" a mutlaka besmele ile girilmelidir. Bu yol tekin olmayabilir.

Tatar Türk mitolojisine göre **köpek yılı**nda mahsül düşük olur. İnsanlar sık hastalanırlar. Çocuklar ise güçlü olurlar. Hazara Türk halk inançlarına göre **köpekler** depremi hissederler ve depremden evvel, depremin gelmekte olduğunu gösteren bir takım hareketlerde bulunurlar. Bu inanç Anadolu'da da vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyası halklarından Zazalarda, **köpek beslemek, köpek melaikelerin** haneye girmesine mani olduğu için, uğursuzluk sayılır. Hayvancılıkla uğraşanların çoban köpekleri bu keyfiyetin kapsamına girmezler. (Yaşar Kalafat, "**Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar**", Erciyes, Aralık 2000, S 276, s. 5-9)

Tatar Türklerinde **Köpeğin** havlaması mal bolluğuna delalet eder. Sahibi yola çıkan köpeğin havlaması sahibinin işlerinin iyi gideceği anlamına gelir. Sebepsiz havlayan köpeğin olumsuz mesajlar verdiğine inanılır. Aya bakarak havlayan **köpeğin** havlaması havaların soğuyacağının işaretidir. **Köpek** sırt üstü yatarak

yuvarlanır ise, bu hareketi ile havaların yağmurlu olacağını göstermiş olur. **Köpek** kendi sahibine havlarsa sahibine büyü yapıldığına veya nazar deymiş olduğuna inanılır. Köpek cenazenin ardından havlar ise, o sokakta bir cenazenin daha olacağına inanılır. Moğollarda **İt Barak**'ın kutsiyetine inanılır. Moğolların **köpekten türediklerine** dair efsaneler vardır. Nogay Türklerinde **İt baraklar**, yaradılış destanındaki kurdun yerini almıştır. Burada **kanatlı İte**, **samur** denilmektedir. İnanca göre samur şamanın gök ile ilişkisini sağlıyordu. **İt** ürürken, kayıp etmiş olduğu kanatlarının acısını dile getirmektedir. Gagauz Türklerinde ürüyen itin sesi zincirinden açılarak susturulur.

Anadolu'da **köpeğin** kurt gibi ulaması iyi sayılmaz. Alevi inancında da **köpeğin** uluması ölüm geleceği anlamındadır. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005) Keza Kumuk Türklerinde de uluyan it, uğursuz sayılır öldürülmesi istenir. Ay tutulmasında ayın iki bekçisi olan köpeklerin uyumaları üzerine, **cıngaloz** denilen ve yılan şeklinde olduğu düşünülen kara iyenin bu tutulmaya yol açtığına inanılır. Teneke çalmak gibi gürültülerin çıkarılmalarındaki amaç uyuyan iki görevli köpeğin uyanmasını sağlayarak ayın cıngaloz tarafından yenilmelerini önlemektir. Kafkasya'da bir mağara kayasında izleri olduğuna inanılan cingalozun biz resimlerini çekmiştik. İt baraklar bugün dahi Kafkasya'da Nogaylar nazarında farklı bir itibara sahiptirler.

Barak Baba, ayı gibi oynayan, maymun gibi söyleyen, iki tarafında manda boynuzları olan bir kimse idi. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005)

Selçuklu sarayının ünlü simalarından Sadettin Köpek idi. Bize göre köpek ismi, izahı yapılan kutsiyetle bağlantısından ziyade nazara karşı korumak imrenilmesini önlemek için de seçilmiş olabilir. Çok güzel çocuklara çirkin isimler takarak kötü gözden ve kara iyelerden korumada olduğu gibi.

İrkitler'in kutsal hayvanları **Murkut/Kartal'** dır. Kartal, tefekkürün, aklın, kahramanlığın simgesi ve bahadırın yardımcısı ve sadık muhafızıdır. Tanrı Kayrakan inancına göre Todaş boyundan bir kızla genç bir kartal arasında aşk kartalı insana dönüştürmüş ve onların evliliklerinden İrkitler'in ataları türemiştir. İrkitler' in tamgası **Yaa/Yay'** dır.[23]

---

[23] KARTAL; Kartal Türklerde Ongun, totem, tös olduğu üzerinde durulmuştur. Evvela bu üç kelimenin eş anlamda olmadığı hususu tartışılmalıdır. Daha önemlisi Eski Türk dini totemizm mi idi. Eski Türk inanç Sistemindeki kültlerin totem bağlantısı var mı idi ve nereye kadar bağlantı kurulabilirdi. Türk kesimlerinden birisinde mesela yakutlarda olan bir yaradılış efsanesi tüm Türklere mal edilebilir miydi? Türkçe konuşan halklarda din mi yaşça kıdemli idi, dil mi? Farklı inançlı kesimleri Türkçe mi ortak din çatısı altında birleştirdi, başka bir izah şekli mi var? Henüz bu hususlar bize göre yeterince açıklık kazanmamıştır. Bu noktadan hareketle kartal da olduğu gibi halk inançlarındaki diğer hayvanlarla ilgili bilgiler daha uzun süre toplanmaya muhtaçtırlar.

Türklerde kartalın koruyucu bir ruh olarak yer aldığını savaş aletlerine ve devlet sembollerine yansıdığı biliyoruz. Devlet yönetiminde çift başlı kartalın doğunun ve batının hâkimi veya yerin ve göğün temsilcisi, Kurultayda hakanı ve sultanı temsil ettiği anlatıla gelmiştir ve mimarimize de yansımıştır. Yakut Türklerinin inanışına göre Şamanları yeryüzüne bir kartal getirmişti. Şaman olacak çocuğun ruhu daha o dünyaya gelmeden bir kartal tarafından yeniliyor, daha sonra güneşli bir günde yeşil bir çayırda bir çam, bir gürgen ve bir kayın ağacının bulunduğu ağacın üzerine yumurtlar bir süre sonra yumurtadan çıkan çocuk ağacın altındaki beşiğe düşer ve orada büyürmüş. Yakut Türk halk inançlarına göre

Munduslar'ın kutsak hayvanları **Buka/Öküz'** dür. Mundus inancında öküz olağanüstü gücün kuvvetin simgesidir. Altay inançlarına göre yeraltı dünyasının ve yeryüzü suları hâkim-

---

en büyük ruhu kartal taşır. Şaman göğe yükselirken dünya ağacını kullanır ki, bu ağaçta kuşlar ve tepelerinde kartal vardır.

Kartal konusunda bilgi verirken Nilüfer Yıldırım, şamanlar ilk atalarının kartal olduklarına inanırlar. Yaradılış efsanesinde kartalların önemli bir yeri vardır. Kartal Gökyüzü Tanrısı'nın, güneşin sembolüdür. Tanrının emirlerini hakanlara kartal ulaştırır. Çift başlı kartal gökyüzü katlarının kapı bekçisidir. Kartalın uçarken görülmesi, o bölgeye Şamanlığın verileceği inancının belirtisidir. Yardımcı ruhlar şamanın yanına kartal şeklinde girerler. Kartalın üzerine ant içilir. Kartallar kanat çırpınca mevsimlerin değişeceği inancı vardır.

Kaşgayi Türklerinde Kartal, yaşan tarzına özenilen ışık olarak bilinir. (Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları**, Ankara, 2007, C.2, s.31) Saha Türk halk inanç sisteminde 4. katta **Hatay Aii** vardır. Halka güç veren onları birleştiren bu ak iye, kartal ile temsil edilir. Kartal/Burgut; İrkit Türk boyunun kutsal hayvanıdır. Aklın ve Kahramanlığın simgesi olarak bilinen **Bolvadır**ın yardımcısıdır.) başka bir tespite göre de Karakuş/Kartal, Ülgen'in dokuz oğlundan biridir.

Kartal Baba, Bala kazasında hem bir dağın ve hem de bir yatırın ismidir. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005.).

Uluğ Türkistan'da yağmurun piri **Burgut**'tur. Burgut bazen kartal ve bazen da kartal türünden bir hayvan olarak kabul edilir.

leri öküzlerdir. Munduslar' ın tamgaları **Ay**' dır.[24]

---

[24] İnek: Selçukluların son dönemlerinde Konya'ya Buzağı isimli bir meczup gelir ve bu şahıs herkesin hürmetini kazanır. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005 s. 107) Halk inanç kültürünün ulu zat literatüründe hayvan isimleri ile anılan birçok kimse vardır. **Koyun Baba Horoz Baba, Kurt Baba, Geyik Baba** bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslar bu isimleri tevazu olsun diye mi almışlar menkıbelerinde bu hayvanlarla ilgili bir olay mı vardır, bunların donuna mı girmişlerdir, bunların besiciliğini mi yapmışlardır, yoksa bu hususların hepsinin az çok payı mı vardır? Sanırız husus yeterince işlenilmemiştir. Selçuklu döneminde Sultan Köpek gibi isimlerin varlığı bilinirken, eski inançların bir tezahürü olarak mı yaşamıştır araştırılması gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz.
Kadim Türk kültüründeki dini merasimlerden birisi de avdır. Hakanları tabası ile birlikte yaptıkları ava **"sığır"** deniliyordu. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005) Kaşgayi Türklerinde Berdel/Takas usulü evlilik şekli de vardır. Bu türden evliliğe kov-be-kov /sığır sığıra evlilik türü denir. (Y. Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları**, Ankara, 2007, C.. 2 s.31)
Bacalar/Baca Türkleri **öküzü** takdis ederlerdi. Tatar Türk takviminde kaburgalarının arası geniş uzun kuyruklu, kısa bacaklı, boynuzlarının arası geniş olan ineğin sütünün bol olacağına inanılırdı. Tatar Mitolojisinde **İnek Yılı** zahmetli bir yıl olarak bilinir. O yıl kış çetin geçer ve ürün az olur. İnekler hastalanırlar Bu yılın çocukları merhametli ve vatansever olur. Tatar Türklerinde hayvan sürüsü gelirken sürünün başında **kırmızı inek** var ise, o günün güneşli olacağına inanılır. Güneşli günlerin gelmeleri isteniyor ise, kırmızı ineğin sürü başı olması dilenir. Bu maksatla **sarı inek** kurban edilir Sürünün başında kırmızı inek var

Kıpçaklar'ın kutsal hayvanı **Börü/Kurt**' tur. Kurt; gücün, akıllılığın, haşinliğin, affetmezliğin simgesidir. İnanca göre Kıpçaklar insanla dişi kurdun birleşmelerinden türemişlerdir. Bu birleşmeden dünyaya gelen 15 çocuk Kıpçakların 15 atasını oluşturmaktadır. Kıpçaklar' ın damgaları **Suluk/Gem**' dir.[25]

---

ise, o günün yağmurlu olacağına yorumlanır. Güneşli günlerde **kara inek** kurban edilir ise yağmurlu günlerin geleceğine inanılır.

Tatar Türklerinde sığırı satın alan kimse, satanın sığırının iki boynuzu arasından bir **kıl** koparması gerektiğine inanılır, aksi halde ineğin süt veriminin düşeceğine hükmedilir. Türk halk inanç kültürü anlamlandırılırken, yukarıda at münasebeti ile de belirtildiği gibi "kıl", "saç", "yele" bahsi üzerinde de durulmalıdır. Hatta keloğlan ve kellik motifi ile de bağlantılanmalıdır. İleride kurt ile ilgili inançlar anlatılırken bu husus tekrar karşımıza çıkacaktır.

Artvin havalisinde çok bilinen sudan çıkan boğalar efsanesinde demir boynuzlu bu boğalar aşım yaptıktan sonra çıktıkları göl sularına dönerler. Türk kültür coğrafyasında dünyanın bir öküzün boynuzunda olduğu inancı oldukça yaygındır.

25 Kurt; Azerbaycan Türk halk kültüründe kurt mukaddes ve uğurlu bir hayvandır. Totem, Ata, Ana olduğu gibi, halaskar, yol gösterici, kahramanlara kömek olan, şefkatli, hayır hak bir varlık gibi de tanınmıştır. Ergenekon'dan çıkan Türkler İslamı yaymak için Hz. Muhammed peygambere gönderdiği üç nefer elçiye kurt belekçilik etmiştir. Oğuz Han'ın seferinde belekçi ve halaskar olmuş Huyunguların kağanlarından birinin Tanrıya vermek istediği kızlarına er, başka bir efsaneye göre, Cengiz Han'a ata, Aşina efsanesinde ise, ana olmuştur. **"Erkam Aidar"** nağılında tanrının kuyruksuz mavi kurtlarından bahsedilir. Çuvaşlarda kurtların Pihamber / Peygam-

beri adında bir Kurt hükümdarları da vardır. Kurt rengine göre; Bozkurt, Göybörü, Ağkurt, kızılkurt diye anılır. Efsanelerde **Börü, Börte, Börcü, Assena, Sina, Cina, Cine, Yaşkır** gibi adlar alır.

Dede Korkut Destanı'nda "Kurt Yüzü Mübarektir." deyilir. Kırgız dualarında "altı ağızlı kurt" tabiri vardır.

Kurt uğurlu, hayırlı bir hayvan olduğu gibi hem de şifre vericidir. Anadolu'daki bir inanca göre hal basmamak için zahi kadınların yastıklarının altına bir parça kurt derisi koymak kifayetlidir. Uşağı olmayan kadınlar, özleri ve uşakları kurt dersinin altından geçiriler, uzun ömürlü olarlar, çok yaşıyarlar Ciblerinde kurt gözü gezdirseler, az yatarlar. Kurdun ayağını deşip, uşağın beşiğinden asmak bed nazardan korunmaya yeter. Kurdun yüreğini Kebab edip yeyen adam cesaretli olur. Kurdun herhangi bir nişanesini üstünde gezdiren adam, heybetli görünür. Diğer taraftan kurttan korkulur, "Kurt tüyü Ezrail Tüyü'dür" denilir. Kurdu öldürmek günah sayılır İslam'a göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Kurdun parçaladığı hayvanın eti yenir. Çünkü kurt avladığı hayvanları parçalayıp yemeden evvel boğazlar. Bu inançlara hürmet alameti olarak kurt milli remiz kimi kabul olunmuş, şekli bayraklara çekilmiş, şikkelere hakk edilmiştir. Kamil Veli Nerimanoğlu, Özümüz Sözümüz, Bakı 2005 s.389) doğu Anadolu'da **"Kızılkurt"**, tedavisi olmayan ve çok soğuk havalarda atlarda oluşan bir hastalıktır. (Hayri başbuğ, aşiretlerimizde at Kültürü, İstanbul, 1986, s.14) oğuz destanında kurt rehber, Tukyu Menkıbesi'nde anne, Uygur Efsanelerinde ata diye geçmesine rağmen, totem gibi mütalaa edilmemeli, çünkü karabet ve aynıyet cihetleri tahakkuk etmiş değildir. Diğer tarafta Bozkurt, şaman dualarında da geçmektedir. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005 s.14).

Azerbaycan'da sürü çobanları gütmekte oldukları sürüler için **"kurt payı"** alırlar. Buradaki izaha göre, kurtlar sanıldığı gibi çok iyi koku alan ve kendi güçlerinin farkında olan hayvanlar değillerdir. Öyle olsalardı onlarla kimse baş edemezdi.

Güney Azerbaycan'da "**Hıdır Nebi Ayı**" olarak bilinen Şubat ayı kurtların birleşme ayı olup, kurtları daha saldırgan oldukları ay bu aydır. Bu bölgenin Türklerinde cesur kimselerin kurt yüreği yemiş olduklarına inanılır. Güney Azerbaycan/İran'da yaşamakta olan Kaşgayi Türkleri kurdu, " ana" olarak bilir ve onu ışığın özgürlüğün remzi olarak tanımlarlar. (Y. Kalafat, Balkanlardan C.2, s.31)

Kurtla ilgili bu inanç ve tespitler Türk kültür coğrafyasında ortak olan hususlardır. Yazarın tespit ve teşhislerini aynen aktarmaya çalıştık Kurdun; boz oluşu, Köroğlu'nun atını kır oluşu ve mitolojik geyiğin ala oluşunu, Türk kültürünün aynı mistik yansıyışlarıdır. Her üçü de ak ve karanın karışımıdırlar ki, inanç kültürümüzün derinliklerinde akın ve karanın özel konumları vardır. Keza kıl ve deri konusuna at ve koyun münasebeti ile yaptığımız açıklamalarda yer verdiğimiz gibi inanç yüklü bir muhtevaya sahiptirler.

Hazara Türklerinde bebeğin beşik direğine **kurt kemiği** bağlanır ve çocuğun yeleğine kurt dişi takılır. İnanca göre kurt dişi nazardan korur ve kurt kemiği de onun gelecekte güçlü başarılı olmasını sağlar. (Y. Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Ankara 2007, C, s.12).

Doğu Anadolu'da çocuğun cesur olması için, onun kulak memesi delinerek bu delikten **kurt kılı** geçirilir. Çocukların büyüğünce cesur olmaları için esnetilmiş kurt ağız derisinin deliğinden, geçirilmeleri sağlanır. Kırklanılacak çocuğun kırk suyuna kurt dişi veya kurutulmuş **kurt gözü** konulur. Kurtağzı bağlama uygulaması Anadolu'nun her tarafında bu arada doğu Anadolu'da da ve bilhassa Zazalarda da vardır. Karagaz Şamanları başlıklarına "**kurtağzı**" ve "**kurt burnu**" işletirlerdi. Bazen da sincap kuyruğu takılırdı. Hakkâri yöresinde büyü yapılarak bağlanan damadın kurt postunda eşi ile birleşmeleri sağlanır. Aynı amaçla çiftlerin cinsel organlarına **kurt kanı** sürülür. (Y.Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** c.1, Ankara, 2007) Hakkâri'nin Uludere nahiyesi çevresinde genç kızlar, tokası kurt kafası biçiminde olan gümüş kemer takarlar. Bu bir nevi namus kuşağı, koruyucudur. Hasan Reşit Bey 1930 yılında CHP Kâtibi Umumiliğine Türk Ocakları Müfettişi sıfa-

tı ile verdiği raporunda, Tunceli ile ilgili bir halk kültürü tespiti de yapar, buna göre Zazalar Bozkurt'u rehber olarak görmektedirler. Tunceli'nde Mart'ın ilk çarşambası/**Kara Çarşamba'da** Kurtağzı bağlanırken, bir gül dalı alınır ve boyunca yarılır esnetince bu dalda bir daire oluşur bu daireden hastalardan başlanılarak geçilir 'Ey Ulu Rehber! Yol gösterici bizi kurtardığın bu günün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma" denir. Böylece sürülere kurtların dokunmayacağına inanılır. (A.Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** Ankara 1993 s. 244).

Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması Türk kültür coğrafyasının bir ürünüdür. Batı Trakya Türklerinde Kurtağzı bağlanacağı zaman bir madeni tas alınır ve kızgın bir korun üzerine kapatılır. Bunun üzerine ağzı bir iple bağlanılmış olan bir makas konulur. Böylece kurdun dışarıda kalmış hayvanları ağzı bağlandığı için yiyemeyeceğine inanılır. Sabahleyin tasın altındaki kor, kül haline gelmiş ise, dışarıda kalan hayvanın kurt tarafından yenilmeyip kurtulduğuna inanılır ve aranılmasına çıkılır. Abdurrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara 1978, s.125-126).

Mehmet Eröz'ün tespitlerine göre; yakın geçmişte Edremit Alevilerinde kurda saygı gösterilir ve ona "**Peygamber köpeği**" denilirdi. Yörüklerde kurda rastlayanın işinin iyi gideceğine inanılır. Silifke Alevilerinde kurt kutlu bir hayvandır. Kurdun aşık kemiği çocukların boynuna takılır. Bazı ruhi rahatsızlıklarda, kurdun aşık kemiğinden alınmış parçalar hastaya suyla içirilir. Kozan'da meskun Horasan göçmeni 5 köyün halkında kurt postunun loğusayı al basmasından koruyacağı inancı vardır.(Mehmet Eröz, **"Milli Destan ve Bozkurt Hakkında"** Bozkurt /Özel sayı/ 19 Mayıs 1968, s.7).

Kırım Tatar Türklerinde Kurt/Börü'nün bir adı da Kaşıkır /Kaşkır'dır. Kurt bu kültürde börü olarak geçer. Kırım Türklerine Kurtnezir/Kurt'a yapılmış nezir ve Romanya Tatar Türklerinde Kurt seyit gibi insan isimleri vardır. Kırım Karay Türklerinde kurttan türedikleri inancı vardır.

Todoşlar'ın kutsal hayvanları **Koyan/Tavşan**'dır. Altaylarda tavşan en saygın hayvanlardan birisidir. Tavşan ruhu çok sevimli bulunur. Todoş boyunun aile ocağı koruyucusu olarak kabul edilir.

Tamgası **Yalak/Tekne**'dir. Todoş Türçesinde buna **Toskçur** denilmektedir.[26]

---

[26] Tavşan: Kamların davullarında ve elbiselerinde, hami ruhlarına göre resimler vardır. Bunlar; kaz, kurbağa, kurt ve tavşan resimleridir. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005) Şaman tüsleri arasında tavşan tüsu da vardır. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005) Şaman davul tokmağının uç kısmı tavşan, samur, kakım derisi ile kaplıdır.
Tatar Türk mitolojisinde Tavşan Yılı'nda kıtlık olur. Bu yıl âlimlerin ölüm yılıdır. Bu yılın çocukları ailelerine düşkün olurlar. Güney Azerbaycan'da tavşan eti yiyen hamile kadının dünyaya getireceği çocuğun üst dudağının yarık olduğuna inanılır. Bu inanç Kerkük ve Bulgaristan Türklerinde de vardır. Bulgaristan Türklerinde tavşan musibet bir hayvan olarak bilinir. Tavşan ve uğur bir arada düşünülünce tavşan alevi inançlı Müslüman Türklerde de uğurlu sayılmaz. Seyahate çıkmış bir Alevinin önünden tavşan geçmesi istenilmez. Gagauz Türklerinde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman "**Diş Bayramı**" yapılır. Aile arasındaki bu merasimde çıkmış olan ilk dişin keskin olması dileği ile bu dişe "**Tavşan dişi**" denir. Evin sundurmasına gidilir ve "Ga, ga garga al sana kemik diş, ver bana demir diş" denir.

Almatlar, bu toplumun da kutsal hayvanları **Kaz**' dır. Tamgaları ise **Kamalıhaç**' tır.

Sagallar'ın amblemleri **Ayı**' dır. Ayı; gücün, aklın, saygının simgesidir. İnanca göre bozkırın sahibidir. Şamanın ulaşım aracıdır. Sagallar'ın tamgaları **Tajuu**, şarap içilen deri mataradır.[27]

---

[27] AYI: ayı halk inançlarında sakınılan hayvanlardandır. Yılan gibi kurt gibi ismi geçeceği zaman ay denilmez diğer töslerde olduğu gi

bi, onu hatırlatacak başka bir ifade kullanılır. Âdete "buradan uzak olsun" "kulağına gitmesin" gibi bir tavır takınılır, bazen da benzerlerinde olduğu gibi onun da ismi geçecek ise, "ismi lazım değil" denir.
Nilüfer Yıldırım tezinde, Çin'de yaşayan Şamanist'ler ayı postuna bürünerek ayının ruhuna sahip olacaklarına inanırlar. Şaman tören kıyafetlerinde **ayı pençesi** de bulunur. Yakut ve Altay Türkleri, ayıyı totem olarak kabul ederler. Ayının ismi ulu orta söylenilmez. Ayı postu silkinir ise hava soğuk olur inancı vardır. Beşiğine ayı pençesi konulan çocuğu şeytanın koruyacağına inanılır. Duymayan

Çaptılar'ın kutsal hayvanları **Elik/Karaca'** dır. İnanca göre Karaca diğer hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katılmıştır. Çaptı ismi Çaal/Yavru karaca'dan gelmektedir. Çaptılar'ın tamgaları **Sırga/Küpe'** dir.[28]

insanın kulağına "**ayı tabanı**" konur. Boğazı ayı postundan yapılmış çizme giyen çocuğu yılanın sokmayacağı inancı vardır. Ayı bazen yardımcı ruh olarak Şaman'a yardımcı olur. Ayı'nın ormanın ruhunun bedenleşmiş şekli olduğuna inanılır. Bu tespitteki "şeytanın koruyacağı" ifadesi şeytandan koruyacağı şeklinde de ifade edilebilir. Zira şeytan ile muhtemel kara iye kastedilmiş olmalıdır. Bu tespitte, bize göre, ayının ruhunun zararlı olmayacağı veya zararlıdan koruyacağı anlamı çıkmalı.

Ayı ile ilgili bizim için yeni olan bir tespiti Bingöl'de yaptık Buranın ulu zatlarından Şeyh Ahmet, çift koşarken öküzünün yanına boyunduruğa bir de ayı koşmaktadır. Ayılara hükmedebilen, onlarla ünsiyet kurabilen Şeyh Ahmet tespiti, geyiklerle bu ilişkiyi kurabilen Geyik Baba veya Geyikli Baba'lardan sonra bize göre yeni bir boyuttur.

[28] Geyik: Nilüfer Yıldırım'ın tezindeki bilgilere göre; Yakut Türklerindeki "**Son Gömme Töreni**" sonun gömüldüğü yerin çevresinde küçük bir çadırda ateş yakılır ağacın yanında **kayın ağacı**nın kabuğundan geyik resimleri konur daha sonra bu resimler yakılır Altay Türk destanlarında geyik, **yer ruhu** olarak kabul edilir. Orta Asya Türklerine göre geyik yalçın kayalarda bir görünüp bir kayıp olan büyülü bir hayvandır. Alageyik yeryüzünün ruhudur. Yakut Türklerinde kulağına küpe takılan geyik, tanrıya adanılmıştır. Teleüt Türklerinde geyik, şamanın ikinci ruhudur. Keza Ren Geyiği de şamanın ikinci ruhudur. Geyik ölünce şaman olur. Geyik boynuzu bazı Türk kültürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına konur. Yakut Türklerinde geyiğin kürek

kemiği ile fal bakılır. Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı yol gösterici olarak kabul ederler. Şamanizm de **Ak Geyik,** ilahın, Şamanların şekil değiştirmiş sembolü olarak algılanır. Şaman elbisesinde geyikten parçalar olur. Şaman duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek zorlukları aşar.

Bu tespitteki sonun gömülme yeri ile ilgili tespitler, bu yerin temiz ve özel bir yer oluşu itibariyle günümüzde de batı Türklüğünde yaşamaktadır. Son muhakkak temiz bir yere itina ile gömülür. **Kürek kemiği** ile fal bakmak geleceği okumak halen Nogay, Kumuk ve Karaçay Balkar Türkleri arasında Kafkasya'da yaşamaktadır. Anadolu'da birçok tarihi türbenin başında **geyik boynuzu** varken biz bu tespiti Türkmenistan'da da yaptık. Küpe takılarak adanmış olmak bir tarikata veya tekke mensup olma inancı Anadolu Türk halk sofizminde de vardır. Küpe bazı tarikatlarda da adanmışlığın simgesidir. Yavuz Sultan Selim veya Şah İsmail'in küpe takışları bu şekilde izah edilirken Hayri Başbuğ'un da bu konuda tespitlerinin olduğu bilinmektedir. Türk kültür coğrafyasında bizim tespitini yapabildiğimiz kadarı ile Güney Kafkasya'da, Anadolu'da ve Mezopotamya'da geyik avı pek alkışlanmaz

Geyikli Baba, "Azim dağlarda vahşi sığırlara suvar olup/binip Orhan Gazi ile sefere gitmiştir.". Anadolu'da ileride belirtileceği üzere çok sayıda **Geyik Baba, Geyikli Baba, Geyik Binen Baba** vardır. Orhan Gazi ile sefere çıkan Geyikli Baba'nın biniti için sığır denilmesi ile büyükbaş hayvan kastedilmiş olmalı.

Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına **Ceylan boynuzu** asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla **geyik boynuzu** takılır (**Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları,** Ankara, 2007, C. 1 34). Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik bulunamaz ise **koçboynuzu** takılır. (**Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları,** Ankara, 2007, C. 1.s. 309) Batı Sibirya Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik,

nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir. Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenebilirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz takılması çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise tırnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler. Hatayi geyiğin eren olduğunu ve avcının ummayacağını anlatırken;

"İçmişem bir dolu olmuşam ayıg,
Düşmüşem dağlara olmuşam keyik,
Sene derem, sene, sürmeli keyik
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Avçı değilem ki, düşem izine,
Gaça gaça ganlar endi dizine,
Sürmeler ey çektin gonur gözüne
Gaçma menden, gaçma avçı değilem.

Sene derem sene, keyik erenler,
Bize sevda sene dalga verenler,
Dilerem Mövladan yenmez vuranlar,
Gaçma menden geçme avçı değilem.

Eyder, şah Xaataim uçan gaçandan,
Zerrece gormarığ bu datlı candan,
Gedib davac olma atana mandan,
Gaçma menden, gaçma avçı deyilem" demektedir.

Tonjaanlar'ın kutsal hayvanları At' tır.[29] Tonjaanlar' da at; hızı, gücün, kah-

[29] At; Çeşitli uygulama biçimleri olmakla beraber at binicinin cenazesinde önde veya arkada götürülür, aşiretlerimizde ölen genç ise atının boynuna göz alıcı renklerle ve bilhassa **kırmızı şal** bağlanır. Eğerine kılıcı ile hançeri asılır, ölen yaşlı ise atı kara "**Yas bezi**" ile örtülür. Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak Göktürk döneminden beri süregelen bir gelenektir. (Hayri Başbuğ, a.g.e) Mezara ölünün atını cemaatle birlikte indirme geleneği Karapapak Türklerinde de vardır. Atın eğerinin ters bağlandığı veya ölünün elbiselerinin giydirildiği bir maket eğere oturtulduğu da olurdu. (Yaşar Kalafat, "Karapapah Türkleri" **İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Özel sayı 49 Kitap,** İstanbul, 2005 s.817-841) Tatar Türklerinde sahibi ölen at, cenaze cemaati ile birlikte mezara indirildiğinde, atın gözleri yaşlı ise, sahibinin cennete gideceğine inanılırdı. Hızlı gitmekte olan at aniden durur ise, o yolda sihir büyü olduğuna inanılır. Atın rahatlatılması için saman ateşinden tütsü yapılırdı Böylece atları rahatsız edebilecek şeytanların kaçabileceklerine inanılırdı. Osmanlı Padişahları atlarına kasideler yazdırıyor, özel mezarlar yaptırıyor, ölümlerinde cenaze töreni yaptırıyorlardı. Naima IV. Muradın cenaze merasimini anlatırken üç atının tersine eyerlenmiş atlarının tabutun önünde gittiklerini anlatır. Nail Uçar "Ak ve Kara günümüzde At" **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım 1988, s.24-26) Eyüp Nebi'nin Viranşehir'deki mezarının yerinin bulunmasında IV. Murat'ın Revan Seferinde bir rüya görmesi ve atının serbest bırakılması üzerine atın durduğu yerde yatmakta olduğuna inanılır. Halk tasavvufunda at nefs olarak geçektedir.

Kültigin'in yalın bir devlet adamı olmadan öteye Tanrı adına bir mistik misyon üstlenen uyarıcılık görevi de olduğu ifade edilmektedir. Miraca atla çıkan ulu kişi nefsini binmiş onu yenmiş olmaktadır. Külgikin'in abidesinde savaşa giderken 8 defa ak ata, 3 defa boz ata, 2 defa konur ata ve 1 defa da keher ata binmiştir. Kültikin'in seferleri, amaçları ve savaşları ile atların don renklerinin ilgisi olduğu tahmin edilmektedir. (**Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004,s. 17) At; etrafında bir hayli inanç geliştirilmiş bir hayvandır. Atın nalı, nalının izi, yelesi, kılı, kuyruğu, üzengisi bizzat kendisi, rüyaya girişi ile ilgili inançlar vardır Dokuz Oğuzlar atlarını takdis ederlerdi..Tatar Türklerinde atın çifte atması çiftlikte nazar olduğu şeklinde yorumlanır. At sırt üstü eşinir ise havaların bozulacağına inanılır. At çocukları koklar ise tayının olacağına yorumlanır. Hamile kadın atların yanında fazla gezdirilir ise doğumunun zamanında ve kolay olacağına inanılır. Yola çıkan kimsenin atı ilkin sağ ayağını atar ise, o seyahatten olumlu sonuç alınacağına hükmedilir. Atkuyruğunun özel hallerde bağlanmış oluşu bize göre bir adanmışlık olayıdır. Yaşamayan çocuğun türbeye götürülüp 7 veya 9 yıl saçının belirli bir kısmının tıraş edilmemesi veya yaslı kadının saçını kesmesi, yonması ile bağlantılı olmadır. (Y. Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 5. Baskı, Ankara, 2006) Hazar Türklerinde mezar taşlarının yekpare bir taştan at eğeri şeklinde yapıldığı biliyoruz. Türk kültür coğrafyasının Oğuz kesiminde rüyada at görmek murattır. At nalı bu coğrafyada nazar önleyici olarak bilinir. Anadolu'nun birçok yerinde bu arada özellikle doğu Anadolu'da "Hızır Haftası'nda "**Boz Atlı Hızır**" ile ilgili hikâyeler anlatılır. (Y.Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları,** Ankara 2005 s.117) Kaşkayi Türklerinde Koç Katımı gibi "At Katımı" merasimleri yapılır kısrak aygıra çıkarılınca kısrak bezenir erkek atın bakıcısına metter denir ve aygırın sahibi kısrağın sahibine hediye alır. Kaşkayiler'de loğusa kadını Al Avradı aparmasın diye kadının bulunduğu çadırın önünde erkek at sesi çıkarılır, kişnemez ise kişnesin diye ona bir kısrak gösterilir. (Y. Kalafat **a.g.e.** s.31) Doğumun

kolay olması için eşikte aygır kişnetmek Doğu Anadolu Türk aşiretlerinde de vardır.

Nilüfer Yıldırım tezinde; Beltır Türklerinde ölen kişinin atı eyerlenir, eşyaları atın üzerine bağlanır atın kâkülü ve kuyruğu örülerek, at öldürülerek mezarın üzerine bırakılır, Şamanizm de en önemli kurban attır. Şamanlar simgesel gökyolculuğunda atı kullanırlar. At ölen kimseyi diğer dünyaya taşıyan hayvan olarak bilinir. Bu itibarla "ruh göçürücü" olarak bilinir. Buryat Şamanlarının törenlerinde kendinden geçen Şaman, **At Başlı Değnek** kullanır. Şaman törenlerinde at bulunmadığı zamanlar, Ak at kılları yakılarak veya Ak kısrak postu üzerinde oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. At sırtında yapılan yolculukla şamanın "**Mistik Ölümü**" dile getirilir. Yada Taşı; İnek, Domuz veya atın midesinde düşünülmüştür.

Yakut Türklerinde Atın güneş âleminden geldiği; Şamanist Türkler ve Moğollarda ise atın gökyüzünden indiğine inanılır. Şamanların tören esnasında bindikleri atlara "**puro**" yahut "**argamak**" denilirdi. Yer unsuru ile ilgili olan atın siyah renkli olanı ölümü, diğer dünyayı çağrıştırır. Buryat Şamanları Zühre Yıldızı'nı atların koruyucusu olarak bilirler.

Ölü Aşı'nda at kesme inanç ve uygulaması Tengricilik İnancından kalmadır. (Y.Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004). Şamanizm de define müteakip bir at veya koyun kesilir. Kam, Erlik Ataya kurban olarak at götürür. Kamlar bazen yüzlerine maske takarlar, yüzlerini boyar, bıyık yerine atkuyruğu takarlar Kam Erlik Ata'ya ayakları sakat hasta bir kurban götürerek O'nu aldatmak ister. Erlik Han, gayet şişman, göz kapakları bir karış, yüzü kara ve O'nun biniti Kara bir beygirdir. (...) Od Ata/Ateş İlahı, insanlara dirlik düzenlik verir, en ziyade sevilen ruh olarak bilinir. Kız olarak tasvir edilir "Kırk başlı kız at" "otuz başlı Od Ata" tabirleri ile takdis olunmuştur. Şamanizm de evlenmek için yapılan ayinlerde Ülgen Ata'ya Iduk/Mukaddes bir at kurban kesilir. Iduk/Idhuk Mahmut Kaşgari'ye göre sahibi tarafından nezredildiği/Adandığı için

mukaddes addedilen bir hayvandır ki, bunun üstüne binilmez, sütü sağılmaz ve yünü kırkılmaz. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005)
Saha Türklerinde At; çıkışı, kurtuluşu, yani doğuyu, küçük kuş, güneyi, balık kuzeyi, ayı batıyı simgeler (**Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s.75) Abakan kamlarının dualarında, sarı kutsiyetlerden söz edilirken Sarı Kısrağın tüyleri de zikredilir.
Tatar Türk Mitolojisinde **Deldel;** Atların ruhu, insanların yardımcısı ve yoldaşı olarak bilinen bir Ak İyedir. Atları koruduğuna inanılır. **Meker,** Tatar Türklerinin mitolojilerinde, kahramanların ve onların atlarının ruhları bedenlerinden ayrıldıktan sonra kötü işlevler üstlenen bir kara iyedir.(Yaşar Kalafat- İlyas Kamalov **"Tatar Efsaneleri" Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2005, S. S.52-78) Anadolu Türk mitolojisinde de atın adeta kutsiyetine inanılır. Birçok yerde sahibi ölen atın ağladığına inanılır. Bazı yörelerde at satılınca gemi satılmaz. At türbeleri ve hasta atların götürüldükleri at yatırları vardır. Ayrıca atları ahırlarında binerek onlara işkence ettiklerine inanılan kara iyeler anlatılır. Atın kafa kemiği tarla bostan ve ambarlarda nazardan koruyucu olarak kullanılır. Diğer taraftan, büyükbaş hayvanın kürek kemiği ile fal bakıldıktan sonra bu kemik parçaları kopmayacak şekilde kırılır. Bununla amaç inanca göre Hz. Muhammedin atının dizgini bu kemiğe takılmış kemik ayrılmayacak şekilde kırılmış olduğundan, aynı uygulama tekrarlanılarak hatırasına saygılı davranılmış olunmaktadır.
Atın kafatası kemiği ile yağmur duası yapılır. Bunun için kuru kafa alınır bilen birisi kafa kemiğinin alın kısmına ilgili özel kara mürekkeple yazar. Daha sonra bu yazılı at kafatası **kara suya** atılır. Eskiden Kayseri'de bu uygulama yapılır ve yazılı at kuru kafatası Kızılırmak'a karışan Sarımsaklı çayına atılırdı.
12 hayvanlı Türk takvimi; Sıçan, **Öküz,** Kalfan/Kaplan, **Davşan/Tavşan,** Balık, İlan/Yılan, **at, Koyun,** Meymun/Maymun,

ramanlığın, vefanın, güzelliğin, kızıl afetin, sihrin simgesidir. Altay mitolojisinde kahramanın atı, onun yardımcısı, akıl danışmanı, dövüşte arkadaşıdır. Doğu halklarının geleneğinde at gençler için önemli bir hediyedir. Tonjaanların tamgaları **Koç Boynuzu** şeklindedir.[30]

Tavuk, **İt/Köpek,** Donguz/Domuz dan meydana gelmiştir. Kars'ın Kırmançа konuşan söğütlü köyünde 12 hayvanlı Takvim; **Tavşan,** Fare, **Ejderha**, Yılan, **At, Kara koyun, Koç, Köpek**, Balık, Tosbağa/Kaplumbağa, Tilki, Domuz'dan oluşmuştur. (Hayri Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 19986, s.82-85). Tatar Türklerinde **At Yılı**nda çok savaş olacağı, geçimin zorlaşacağı, çocukların sert tabiatlı olacakları, yaşlılardan çok ölüm olacağı inancı vardır.

[30] Koyun-Koç: Türk Hayvan üslubunun en güzel misalleri Koç/Koyun veya dağ tekesi/dağ keçisi şeklinde mezar taşlarında görünür (M. Haluk. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1993, s.155) Koçun, saza, söze el sanatlarına yansıyışı bilinmektedir. Biz hakari kilimlerinde koç ve koçbaşı motiflerinin kullanıldığını ve bu isimlerle tanındıklarını tespit ettik.(M.A. Çay, **Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi,** Ankara, 1983; Hamit Zübeyir Koşay, **"Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri"** Milletlerarası I. Türk Sanatları kongresi,/Ankara 19-24 Ekim 1959/ Ankara 1962, s.256-257; Abdulbaki Gölpınarlı, "Koyun Baba "İ.A.C.VI. s. Bununla beraber Anadolu'da "Koç Halayı" diye bilinen bir halay türü vardır. (M.R.Gazimihal "Koç Halayı" **T.F.A.,** Ocak 1960, S.126, s.2061-2062) Kırım Karay Türklerinin ünlü Koç Kalesi'ni ayrıntılı tanıtmaya çalışmıştık Bir gözlem çalışmamız da Erbil'deki Muzaffereddin Gökbörü Camii kalıntısına dair olmuştu. Bu arada "aşık kemiği falı" aşık kemiklerinin davulun üzerine atılması ile bakılır.

Çuvaş Türklerinde **"Orman Koyunu"** olarak bilinen **"Usal"** adlı sudan korkan hızlı at süren bir kara iyesi vardır. Biz bu iyenin

Çubuksarı'da ki Devlet Müzesi'nde yapılmış temsili tablosunu resimlemiştik.

Tatar Türk mitolojisinde Koyun Yılı'nda ürünlerin bol olduğuna buna rağmen geçimin zorlaştığına, kış aylarının zor geçeceğine, bu yılın çocuklarının yurt sever olacaklarına inanılır. Tatar Türklerinde koyun satılırken, satıcı koyunun yününden bir miktar alır, böylece sürünün devem edeceğine inanılır. Tatarlardaki bir inanca göre koyun kesene para verilmez, verilmesi halinde etinin sert olacağına inanılırdı. Koyunu kesene sadece etinden verilirdi.

Ak Koç insana tos vurur ise, bunun o insana mutluluk getireceğine, **Kara Koç**'un tosunun ise, kötülüğe delalet edeceğine inanılır. Anadolu'da geçmişte özellikte kurban kesiminde, kesene sakatatı ve bir miktarda etinden verilmekle yetinilirdi. Bu uygulama Belki akçanın iş dünyasına fazla girmemiş olmasından ve belki de kesenin nefsini köreltmesi amaçlamış olmaktan doğmuş olabilir. Anadolu Türklerinde Artvin yöresinde yaşayan bir efsaneye göre kara koyunun iki kılını birbirine sürünce yerin 7 kat altına ve ak koyunun iki kılını da birbirlerine sürünce yerin 7 kat üstüne çıkılabileceğine inanılır. Hazara Türklerinde koyunun cennetten çıkmış olduğuna inanılır o, aç ve susuz bırakılmaz.

Kaşkayi Türklerinde "**boğaz**" olmayan, hamile kalamayan koyunun rahmi besmele ile yıkanır. İran Türklerinde Ahır Çarşamba'da taştan koç heykelin karnının altından geçilmesinde hikmet umulur. Azerbaycan Türklerinde Rüyada koyun görmek, görenin hanesine konağın geleceği anlamına gelir ve iyi rüya olarak yorumlanır. Altay Türklerinde yarışmalar kutsal koyun ve kutsal at üzerinde yapılır. (Yusuf Ziya Yörükkân, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, notlandıran ve yayına hazırlayan Turhan Yörükân, Yol Yayınları, Ankara, 2005 s. 98) Türkistan'daki **Koçkar Baba** Mustafa Aksoy'un çalışmalarından bilinirken, Anadolu'daki Koyun Baba yatırına hastalıkların tedavisi için gidilir.

Koçlu koyunlu atlı mezar taşlarını Uluğ Türkistan'da, cinsiyeti ve uğraşı alanını belirtir tarzdaki simgelerle görüyoruz. Bu üslup batıya doğru Anadolu'ya ve Azerbaycan'a geldiğinde bunların

Köbök'lerin kutsal hayvanı **Kuu / Kuğu'** dur. Altay mitolojisinde kuğular ve kazlar özel saygı görürler. Bunların da diğer bazı hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katıldıklarına inanılır. Kuğu ve kaz bu mitolojide kutsallığın, ilahiliğin ve dişiliğin simgesidirler. Köbökler'in simgesi **Sapagay/Haç'** tır.

Tölösler' in kutsal hayvanları **Geyik'** tir. Geyiğin bozkırın sahibi olduğuna inanılır. İnanca göre geyik kahramanın kalbinin koruyucusudur. Altay mitolojisine göre güneş geyiği temizlik ve tanrısallık simgesi olarak Tölös kabilesine göndermiştir. Tölösler' in tamgaları **Şire/Tat'** tır[31]

üzerine İslami ibareler ve Gürcistan ile Ermenistan gelindiğinde Gregoryan coğrafyasında haç da remzedilmeğe başlanılır. (Rasim Efendiyev, **Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıla Dek,** Kenklik, Baki, 1980; M. Abdulhaluk Çay, **"Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri"** Türk kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara 1985 s.153-159.

31 Bak; karaca, ceylan.

SONUÇ

Bu çalışma ile tamgası **kamalıhaç** olan Almatlar'ı tamgası **ay** olan Munduslar'ı, tamgası **yay** olan İrkitler'i, tamgaları **imbik** olan Maymanlar'ı, tamgaları **kaz** olan Kerkiller'i, tamgaları **haç** olan Köbökler'i, tamgaları **koç-boynuzu** olan Jaanjanlar' ı, tamgaları **gem** olan Kıpçaklar'ı, tamgaları **tekne** olan Todoşlar'ı, tamgaları **tat** olan Tölösler'i, tamgaları **tanjuu** olan Sagallar'ı, tamgaları **küpe** olan Çaptılar'ı, inanç içerikleri ile tanıtmaya çalıştık.

Biz bu çalışmamızla Anadolu motifleri ile karşılaştırmalar yaparak motiften hareketle kültür köprüsü kurmaya çalıştık. Bihakkın olmasa da bir başlangıç olur diye düşündük. Ancak Anadolu motif katalogları arasındaki birlik bu alanın yabancısı için pek yeterli değildi. Adı geçen kutsal hayvanlar ile ilgili inançlardan hareketle köprüler kurmakla yetinip alanın uzmanlarının işlerini zorlaştırmama adına motif karşılaştırma arzumuzu erteledik.

Bununla beraber Türk kültür coğrafyasında tamgalardan hareketle çizilebilecek sınırın kapsamına Altayları' da alabildik. Tamgaların inanç merkezli izahlarına adı geçen oniki tamgayı eklemiş olduk. Tamgaların etnik kimliği tartışılınca bu oniki tamgaya Tengricilik inanç sistemi döneminden başlatılan bir tarih verilebilecektir.

Halı medeniyeti içerisinde Türk kültürünün yerinin belirlenmesi kavrama, ifade ve tefekkür safhalarından geçmedikçe, önemine çok inandığımız envanter tespiti süreci bir türlü aşılamayacaktır.

Dokumacılığın bir dili, bu dilin bir sözlüğü ve grameri vardır. Motifler alfabe iseler, tamgalar bunların tekâmül geçirmiş ilk şekilleridirler. tamgalar zamanla içerik değişikliğine uğramış olsalar da, esasta inanç muhtevalıdırlar. Tamgalardan hareketle dokumanın kimliği belirlenirken mitolojik boyut yok sayılamaz. Bu boyuttur ki, dokuma kültürü coğrafyasının sınırlarını belirler. Bu sınırlardan arkeoloji gibi diğer disiplinlerle birlikte gerekiyor ise arkaik döneme gidiş sağlanabilir. Bu noktadan hareketle dokumacılık sanatından da yola çıkılarak kültür akrabalarınızı tanıyabilirsiniz.

TÜRK HALK İNANMALARINDA DUNGANLAR*

ÖZET

Dunganlar, 'dönmeler/döngenler' olarak anlayabileceğimiz bir topluluktur. Daha geç dönemlerde Budizm'den İslamiyet'e geçtikleri için bu şekilde adlandırılmış olmalıdırlar. 1877 ile 1883 yılları arasında Çin'den Kırgızistan topraklarına göç etmişlerdir. Çin'de iken birkaç milyon oldukları tahmin edilen Dunganlar göçler sırasında çok zayiat vermişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde toplan nüfusları Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'a dağılmış halde ancak 120 bin civarında idi. 2009 nüfus sayımı sonuçlarına göre Kırgızistan'da yaşayan Dunganların sayısı 58.400'tür. Bu bildiride Dunganların etnik kimliklerine dair farklı görüşlere de yer verilmiş; Kırgızistan Dunganlarının kısa tarihleri ve yerleşim yerleri ele alınmıştır. Dungan halk inanmalarına dair bilgi verilirken; Dungan inanç dünyası, doğum ve doğumla ilgili inançlar, evlilik ve evliliğe yönelik inanmalar, ölüm ve ölümle ilgili inançlar ile diğer inançlar değerlendirilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar sonunda Dunganlara ait halk inançlarının diğer Türk halkların inançları ile birçok noktada birleştiği gö-

---

* Bu çalışma Derya Yelis ile hazırlanıp **Avrasya Etüdleri** s.39 Haziran 2011'de yer almıştır.

rülmüştür. Farklı olanlara da makale içinde işaret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *doğum, evlilik, ölüm, bereket Budizm, İslam.*

The Turkish Folk Beliefs at Dungans'

Abstract

Dungans', also referred to 'dönmeler/döngeler', may be understood as a community. They may be called as such because they converted to Islam from Buddhism at a later period. They migrated to Kyrgyzstan from China between 1877 and 1883. While they were in China, their population was to be thought around a few million. However, they gave so many casualties as the time of migration. During the Soviet Union era, their total population was around 120,000 and spread in Kyrgyzstan, Uzbekistan and Kazakhstan. According to 2009 population census, Dungans' population living in Kyrgyzstan is 58,400. Different views were given regarding Dungans' ethnic identity in this paper. Kyrgyz Dungans' short history and settlement places were also discussed in the paper. As providing information about Dungans' beliefs, birth and birth related beliefs, marriage and marriage oriented beliefs, death and death related beliefs and other beliefs were evaluated. After making a comparison, it was seen that Dungans' beliefs meet at a common ground with other Turkish people's beliefs. The different ones also pointed at in the article.

Keywords: *birth, marriage, death, fertility Buddhism, Islam.*

GİRİŞ

Dunganlar konusunu ele alma fikri, II. Uluslararası Türk Kültür Kongresi münasebetiyle Nisan 2010'da Çeşme'de doğdu. Türk kültür coğrafyasındaki ana dili Türkçe olmayan halkların halk kültürleri tartışılıyordu. Yakutistan'da yaşamakta olan anadili Türkçe olan Kamlık inançlı Altay Türk topluluklarından Dolganlarla İslamiyet'i din olarak kabul etmiş Dunganların farklı toplumlar olduğu gerçeği de böylece açığa çıkmış olacaktı. O gün alandan derleme yapma ve yapılan derlemelerin karşılaştırmalarının yapılması üstlenildi. Bu vesile ile muhtemelen alanındaki ilk çalışmalardan birisi yapılmış oldu. Çalışmada; "Kırgızistan'da Dunganlar" bölümünde Dunganlar hakkında kısa tarihi bilgi verilirken; bölgeye ne zaman ve hangi şartlarda geldikleri, nerelere ne şekilde yerleştikleri, bulundukları toplamın demografik yapısı içerisindeki yerleri, kültürel etkinlikleri ve bugün itibariyle iştigal alanları üzerinde duruldu.

Dunganlar, batı Türkçesi ile ifade edersek Döngenler/Dönmelerdir. Eski dinleri olan Budizm'den İslam'a geçmiş Müslüman Kırgız Türk toplumu ile bütünleşmişlerdir. Kırgız Müslümanlığında Kamlık inanç sisteminin bariz izlerinin yaşadığı bilinmektedir. Böylece Müslüman toplumların inanç dünyasında Budizm'in izlerini ararken

Döngenler farklı bir laboratuar özelliğindedir. Esasen bir Budizm-Kamizm inanç sentezi olarak bilinen ve 'Ak Din' diye tanımlanan inanç çevrelerinin olduğu da bilinmektedir. Günümüzde Azerbaycan ve Anadolu Türklüğü halk inanmalarında yaşamakta olan Budizm izlerinin yeri de yeterince tanımlanamamıştır. Bu itibarla Döngenler/Dunganlar, Türk halkların halk inanmalarını inceleyenler için çok önemli bir araştırma vasatıdırlar.

Kırgızistan'da Hıristiyan Karluk Türkleri de bulunmaktadırlar. Bunlar İli havzası ve Çüy nehrinin yukarı mecralarında Navakath şehri çevresinde yaşamaktadırlar. Karlukların, Suriyeli Nesturi misyonerleri tarafından Hıristiyanlaştırıldıkları görüşü oldukça yaygındır. Ayrıca Kaşgar ve Navakath bölgelerinde Moğol istilası döneminde Katolik Hıristiyanlık baş göstermişti. IX. ve X. yüzyıllarda Kırgızlar üzerinde Altay- Doğu Türkistan'a yakın çevrelerdeki Budist sanatı ve Maniheist kültürün etkileri de görülmektedir.[32]

Dungan halk inanmaları konusu incelenirken benzerlerinde olduğu gibi hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş safhaları sıralaması esas alındı. Ayrıca Dungan halk inanmalarını tanıtıcı, ayna, süpürge ve benzeri konulara dair açıklamalar yapıldı. Alandan yapılmış her tespitin hemen ardından Türk kültürlü halklar arasındaki aynı

---

[32] Mustafa Erdem, **"Kırgız Türkleri"**, Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

konulu inançlara kısaca yer verilerek varsa benzerliklere ve farklılıklara işaret edildi.

Dunganların Kırgızistan Türk kültür coğrafyasındaki sosyo-kültürel konumları, Anadolu Türk kültür coğrafyasındaki Patriyotların durumunu andırmaktadır. Patriyotlar da 88 yıl evvel 01 Mayıs 1923 tarihinde yapılmış Mecburi Nüfus Göçü Anlaşması gereğince Türkiye'yi yurt edinmiş, geçmişte Ortodoksluktan Müslümanlığa geçmiş Rum asıllı Türklerdir. Patriyotlar, ana dilleri Rumca olduğu halde, günümüzde Rumcanın yanı sıra Türkçe de konuşmaktadırlar.

Patriyotların beslenme, eğlence gibi kültürleri, halk oyunları, halk musikileri, gelenekleri, Anadolu halk kültüründen genelde pek farklılık göstermez. Onlar kültürleri ile Anadolu Türk kültürüne melez kültür rengi katmışlardır.[33] Bize göre Dunganlar için de aynı şey söylenebilir.

Ancak, Türk tarih araştırmacılarından Zeki Velidi Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş* isimli eserini yazdığı yıllarda Döngenlerin Çin'de birkaç milyon olduklarını belirtmektedir. Döngen toplumunun tamamen Müslüman olup kavmiyet itibariyle de kendilerini 'Eski Türk' saydıklarını belirtmektedir.[34] Togan'ın açıklamalarına göre Döngenler Budizm'den Müslümanlığa döndükleri için bu ismi

---

[33] Serdar Bombacı, "1923 Yılında İmzalanan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi Bağlamında Kültürel Açıdan Patriyotlar", **Folklor Halkbilim Dergisi**, S. 70, Ekim 2010, s. 45-52.

[34] A. Zeki Velidî Togan, Umumî **Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 2.

almamışlardır. "Moğollar zamanından kalan ve sonraları Doğu Türkistan'da cereyan eden hadiselerde kuzey Çin'e gidip yerleşen ve Çinlileşen Müslüman Türk unsurlar Döngen ismiyle tanınmışlardır."[35]

Bu tespitten yola çıkarak, Döngenlerin halkiyatında yaşayan Kamlık inanç geleneklerinin onların bidayetten inanç biçimlerinin bir parçası oldukları söylenebilir. Nitekim Togan, Eberhard'a da gönderme yaparak, "Birçok yerde eski örf ve adetlerini hatta antropolojik hususiyetlerini muhafaza etmişlerdir."[36] demektedir.

Dungan etnik kimliği ile ilgili araştırmalar Kırgızistan'da da yapılmaktadır.[37]

---

[35] **Age**, s. 150.

[36] **Age**, s. 150.

[37] Aşağıda yer alan tüm bilgiler Kırgız Bilimler Akademisince (NAUK) Çin-Dungan Araştırma Merkezinin onayı ve merkezin üyesi olan Prof.Dr. M.X. İmazov redaktörlüğünde 2009 yılında basılmış olan **Dungan Ansiklopedisi**'ndeki 10, 11 ve 13. sayfalarda yer almaktadır.
Kaynağın orjinal adı: «Дунганская Энциклопедия», Институт этнического и культурного наследия Академии Наук Кыргызской Республики, Бишкек-2009, С.10-11-13.Главный редактор- М.Х. Имазов, доктор филологических наук, профессор.
Bilgiler içinde yer alan iki kaynak parantez içinde orijinal adıyla belirtilmiştir.
H. Yusurov'a göre Dunganlar tarih araştırmalarında yer alan Togon (Tu-YU-Hun: Çince) halkından gelmektedir. (Togan Çarlığı: çarlık deniyor ama bir devlet olabilir) Togonlar Saydam dağ steplerinin geniş bir alanında yerleşik haldeydiler. Togonların yükselişi Tan

İmparatorluğu zamanına denk gelir (618-907). Togonlar Doğu Tibet kabileleri tarafından yok edilmiştir. 663 yılında Nohebo liderliğindeki Togon askerleri Tibetlilere yenilir, sağ kalanlar Çin'in Lancou bölgesine kaçarlar, orada yaşamlarına devam ederler ve böylece Dunganlar oluşmaya başlar.

Stratanoviç'e göre ise Dunganlar Kidan İmparatorluğunun Mancur Bölgesindeki Turugan yerli halkından gelmektedir. Kidanlar hakkındaki ilk bilgiler Çin yazılı kaynaklarında M.Ö. 471 yılına aittir. (Vasilyev, Orta Asya'nın Doğu Bölgeleri Tarihi, 10. ve 13. yy, 1857, s.8/Васильев В.П. История и древности восточной части Средней Азии от X-XIIIвв.(с приложением перевода китайских известий о киданях, чжурчженях и монголо-татарах). -СПб., 1857.-С. 8.) Turugan: Bir rivayete göre 'debisi hızlı akarsu' anlamına gelmektedir. Bir başka rivayete göre de 'nehrin yukarı kıyısında yaşayanlar' anlamına gelmektedir. Bu Turugan halkı Dunganların atalarıydı. Bu bilgi antropoloji ve kültür araştırmalarına dayanmaktadır.

Ancak Çin ve Dungan araştırmacılarının efsanelerden de yararlanarak yaptığı pek çok çalışmaya rağmen Dunganların kökeninin tek bir halktan geldiğini söylemek şimdiye kadar mümkün olmamıştır.

M. Ya. Suşanlo'ya göre ise Tangut (Çince: Si Sa) devletinin tarih ve kültürü araştırılırken Dunganların kuzey grubunun oluşmasında söz konusu devletin büyük katkıları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bilgi Kıçanov Y. İ. Si Sa Devlet Sistemi adlı kitapta yer almaktadır. 1959, s. 103/Кычанов Е.И. Государственное устройство Си Ся// Уч. Зап. ЛГУ.- №281.- Сер. Востоковед.наук.- Выпуск 10.- 1959.- С. 103.

Çin Araştırmacısı Lin Gan ise Dungan halkının Pers, Arap, Uygur, Han, Moğol halklarından ortaya çıktığını iddia etmektedir. Günümüzdeki araştırmacılar da Çin'e sonradan gelen bu halklardan Dunganların oluştuğunu söylemektedirler.

Çinliler Dunganlara 'hueyhuey' demektedir; diğer yandan Çin-Dungan araştırmacılarına göre Çin'in doğu bölgesi de aynı adla anılmaktadır. Yani 'hueyhuey' hem Dungan halkını hem de Çin'in

Dungan halk inançları kültürünün Kırgızistan genel halk inanmaları kültürüne katkısını anlamak için Dungan olmayan Kırgızların halk inançlarının tespiti yeterli olmamıştır. Bu ihtiyaç, arşivimizin yanı sıra büyük ölçüde Kemal Polat'ın çalışmaları ile giderilmiştir.[38] Dunganların Müslüman olmamış ve Kırgızistan'a geçmemiş soydaşlarının halk inanç kültürünün yakından görülebilmesine ihtiyaç vardır. Bu yapılabildiği takdirde Dunganların inanç katmanlaşmasının derinliklerine gidilebilecektir. Kırgısiztan halk inanmalarının bir kısmını Kazaklar, Karakalpaklar, Özbekler ve Ruslarınki ile karşılaştıran çalışmalar da yapılmıştır.[39] Alanın teorik çalışması ise Nezir Temur tarafından gerçekleştirilmiştir.[40]

---

doğu bölgesini ifade etmektedir. Bay Şoui'ye, Han Daocen'e ve Din İmin'e göre bu isme ilk olarak -Çin geleneklerinde yer alan soy sistemine göre- Sun soyu zamanındaki kaynaklarda rastlanmaktadır. (M.Ö. 960-1279) Bu isim o zamanlar doğudan yani Arabistan, Pers ve Orta Asya'dan gelenler için kullanılmaktaydı. Aynı isim diğer Dungan kaynaklarında da yer almaktadır.

38 Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005.

39 Abdıldacan Akmataliyev, Kırgız Folkloru ve Tarihî Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebî Eseri ve Tarihî Kahramanlar), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

40 Nezir Temur, Folklor ve İdeoloji, (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmaları ve Politikalar 1917-1958), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.

KIRGIZİSTAN'DA DUNGANLAR

Orta Asya Dunganları, 130 sene önce Çin'den buraya Rusya İmparatorluğu döneminde göç etmiş olan Dunganlardır. Tsin İmparatorluğu Dungan topluluklarına baskı yapınca, Dunganlar, Çin'in kuzey-batısında ayaklandılar. Ancak ne yazık ki topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. Dungan askerleri, aileleriyle birlikte Ak-Su (Sincan) şehrinden Rusya sınırlarına doğru üç fasıla ile akın ederek göç etmeye başladılar.

1877 Ekim başında Yusuf Hazret liderliğindeki Gansuy Dunganları, Rusya Çarlığına sığınan ilk Dungan gruptur. Çok uzun bir yolculuktan sonra bugünkü Karakol şehrine 1116 kişi ulaşabilmiştir. Şehirden 6-7 km uzaklıkta verilen topraklara yerleşmişler ve kurmuş oldukları bu köye 'İrdık' adını vermişlerdir. Halen bu köy aynı adla bir Dungan köyü olarak varlığını sürdürmektedir.

Göçlerin en büyüğünü Şensi bölgesinden gelen grup oluşturmuştur. Dunganlar, Bay Yanhu önderliğinde Rusya sınırlarını Aralık 1877'de geçerek Narın şehrine, 27 Aralık'ta da 3314 kişi olarak Tokmok şehrine ulaşabilmiştir.

Üçüncü göç akını ise Gansuy Dunganlarınınkidir. Bu göç, Madajen liderliğinde gerçekleştirilmiş ve daha güneydeki Fergana vadisine kadar uzanmıştır. Bunlar da, 1878 yılında 779 kişi olarak Oş şehrine varmışlardır.

Dördüncü göç ise 1881-1883 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kısacası günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Dunganlar, genellikle Çin'in Gansu ve Şansi bölgelerinden gelmiş olan Dunganların torunlarıdır.

Eski Sovyetler Birliği sınırlarında yaşayan toplam Dungan nüfusu, 120 binden fazladır. Büyük çoğunluğu Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan topraklarında yerleşik durumdadır. 2009 nüfus sayımına göre Kırgızistan'da kayıtlı Dungan nüfusu 58.400'dür, ancak gerçekte 60 binden fazla olduğu söylenmektedir. Yine 2009 istatistikî bilgilerine göre, Dunganlar Kırgızistan içerisinde yaşayan toplumlar arasında nüfus yönünden Kırgız, Özbek ve Ruslardan sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Dunganlar Kırgızistan'a göç ettikten sonra kendi yazı dillerini kullanarak edebiyat oluşturmaya çalışmışlardır. Bu sebeple denebilir ki, günümüz Dungancasının ilk adımları Kırgızistan'da atılmıştır. Yasir Şivaza adlı Dungan şairi bu temellerin atılmasında büyük rol oynamıştır. Halen Kırgızistan Akademiya Nauk'ta Dungan ve Çin Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Bu sebeple Kırgızistan, Dunganlar için kültür ve eğitim merkezi sayılabilir.

Kırgızistan sınırları içerisinde Dunganlar değişik alanlarda çalışmaktadır. Kırgızistan'da 1996'dan beri *Huyemin Bo* adlı Dunganca ve Rusça yayınlanan renkli baskı gazetenin bugün Kazakistan, Özbekistan ve Çin'e de dağıtımı yapılmaktadır.

2007 yılında Kırgızistan ve Orta Asya'nın en büyük Dungan köyü olan Aleksandrovka Köyünün kuruluşunun 125, Dunganların Kırgızistan'a göçünün 130. yılı resmi törenle kutlanmıştır. O dönemin Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev de kutlamalara bizzat katılmıştır.

Kırgızistan'daki Dunganlar Birliği'nin başına 4 Aralık 2010'da Nasiza Sumar Havazoviç getirilmiştir.

Dunganların geçim kaynağı çiftçiliktir. Çiftçilikte başarılı olmalarının en büyük sebebi, sulama sisteminin çok geliştirilmiş olmasıdır. En çok yetiştirilen sebzeler soğan, havuç, biber, patlıcan, karpuz ve kavundur. Dungan mutfağında pirinç ön plana çıkar. Pirinç pek çok yemeğin temel maddesidir.[41]

[41] Bu konuda Kırgızistan Dunganlar Birliği resmî kayıtlarında daha geniş bilgi bulmak mümkündür.

DUNGAN HALK İNANMALARINDA BAZI KARŞILAŞTIRMALAR

DOĞUM VE DOĞUMLA İLGİLİ İNANÇLAR

Dungan halk inanmalarında da doğal olarak doğuma ve çocuğa yönelik olan uygulama ve inançlar vardır. Dunganlarda çocuğun olması, cinsiyetinin belirlenebilmesi için yapılan uygulamalar oldukça çeşitlidir. Dunganlar, sünnet olan çocuğun sünnet parçasını yemeleri halinde çocuklarının olacağına inanırlar.[42] Parçanın saklanması, gerdek gecesi eşine verilmesi, onun da sahibinin yastığına koyması gibi inançlar çok sık görülmeseler de Anadolu Türklüğünde de rastlanan inançlardandır. Sünnet parçası batı Türklüğünde, kırsal kesimde daha ziyade temiz bir yere gömülür.[43] Kadınların sünnet parçasını yemeleri halinde çocuklarının olacağı inancı ilk defa Dunganlarda görülmektedir.

Dungan düğünlerinde gelinin başına yapılan saçıdan kuru kayısı ve cevizi yemeleri halinde erkek, şekerlemeyi yemeleri halinde ise kız çocukları olacağına inanı-

---

[42] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza: 53 yaşında, ürün pazarlama ve hemşirelik bölümünden mezun, Şin'Şu Birliği (Dungan Yardımlaşma Vakfı) ve Kırgızistan Dunganlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi, Çocuk ve Aile Komisyonu ve Aleksandrovka Köyü İhtiyar Meclisi üyesi.

[43] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 270-279.

lır.[44] Batı Türklüğünde erkek çocuğa hamile hanımın tatlıya, kız çocuğa hamile olanın ise ekşiye aşereceği inancı vardır.[45]

Dunganlarda başka bir ailenin, özellikle maddi açıdan zor durumda olan bir ailenin çocuğunu evlat edinmeleri, annelik duygusunu geliştireceği için çocuklarının olmasını kolaylaştıracağına inanılır.[46] Bu tespit Türk kültürlü halklar arasında ilk defa yapılmış olmaktadır.

Dunganlarda aynı aileden kardeşlerin aynı günde düğün yapması halinde kardeşlerden birinin çocukları olmayacağına yönelik inanışlar vardır.[47] Türkmenistan'da gelin toyu ile sünnet toyunun aynı şenlikte kutlanıldığına çok sık rastlanır. Dunganlarda ki bu inancı birebir karşılayan bir inanç şekli Türk kültürlü halklar arasında bilinmemekle beraber, iki erkek kardeşin aynı anda evlenmeleri ve çocuk sahibi olabilmeleri 'kara iye'lerin ve kem gözlerin ilgi alanı dışında değildir. Anadolu'nun bazı yörelerinde ikiz çocuğun olduğu, bilhassa ikiz erkek çocuğun olduğu, nazar değmesinden sakınma adına bir dönem saklanırdı.

---

[44] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova: 64 yaşında, 10 çocuk annesi olması sebebiyle 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.

[45] Yaşar Kalafat, "**Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek / Yeriklemek**", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2002, S. 10, s. 169-173.

[46] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[47] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

Dungan bir bayan erkek ya da kız çocuk istiyorsa erkek veya kız çocuğu olan bir başka bayanla bele bağlanan kuşağını değiştirir.[48] Bu uygulama farklı biçimleri ile Türk kültür coğrafyasında da oldukça yaygındır ve kişioğlu kültü ile ilgilidir. Çok çocuklu veya erkek çocuklu annelerin bebeklerini büyüttükleri beşikler çocuğu veya erkek çocuğu yaşamayan anneler tarafından kullanılır. Ocağın veya annenin kutuna inanılır. Beşiğe de sinmiş olan bu kuttan yararlanmak istenilir. Korunmakta olan bu beşik tercih edilir.[49]

Dunganlarda da çocuğun yaşayabilmesi veya sağlıklı olabilmesi için onlara verilen isimlerden, yapılan bir takım büyüsel işlemlerden medet umulur. Kişioğlu, Od/ateş, kurban, kültlerinden yararlanılır.[50]

Dunganlarda bebeği yaşamayan annenin bebeğinin yaşaması için bebeğine Türkiye Türkçesindeki 'Dursun', 'Durdu', Kırgızcadaki 'Toktosun', 'Toktogül' örneklerinde olduğu gibi 'ölmesin, dursun, yaşasın' anlamına gelen Dunganca 'Tünce' ya da 'Sünje' ismi verilmektedir. Tünce veya Sünje ismi her iki cinsten çocuğa da konulabilmenin yanı sıra ikinci isim olarak da verilebilir.[51] Bazı batı kaynakları Dunganları Tüngani olarak zikreder. Çocuklara

---

[48] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[49] Yaşar Kalafat, **Ahlatşahlardan Günümüze Bitlis ve Çevresi Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 19.

[50] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna: 57 yaşında, Yetimler Vakfı üyesi.

[51] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna:

konulan isimlerle gayp âlemine bazı mesajlar verilebileceği inancı Türk kültürlü halklarda oldukça yaygındır. Kız çocuk istemeyen aile çocuğuna Kız Yeter, çocuk isteyen aile ise çocuğuna Betsi ismi koyar. Doğan çocukların cinsiyetinde bir değişiklik olmasını dileyen kimseler çocuklarına Döndü ismini koyarlar. Uzun süre çocuğu olmayan aile, çocukları olduğunda çocuklarına Şükrü, Şükriye veya Hamdi, Hamide ismini koyarlar. Bu tür örneklemeleri çoğaltmak mümkündür.[52]

Dunganlar yaşamayan bebeklerinin yaşaması için çocuğa içinde dua olan muska takarlar.[53] Duanın, her türlü görünmeyen tehditler için de koruyucu olduğu inancı Türk kültürlü halklar arasında çok yaygındır. Dua taşınabilir ve saklanabilir özelliği ile de 'muska', 'hamaylı', 'boylama', 'pozu bent', 'tılsımlı gömlek' ve benzeri biçimlere dönüştürülür.[54]

Dunganlarda çocukları çok ve sağlıklı olan bir anneden ikinci anne (kamma) olması istenir, ancak ikinci anne/kamma olması istenen kişi bunu 'kendi çocuklarından birine kötülük geleceği' inancıyla reddedebilir. Bu inanışa rağmen genellikle istek kabul edilmektedir. Kabul

---

[52] Yaşar Kalafat, "**Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma**", **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 520-541.

[53] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[54] Yaşar Kalafat, "**Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda 'Fal' İnancı**", Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni, 11-12 Nisan 2008, Hatay Folklor Araştırma Derneği; Hatay, 2010, s. 140-149.

edilmesi halinde çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarıyla ömür boyu ilgilenilmesi gerekir.[55]

Dunganlardaki Kamına inanç ve uygulaması bizim için tamamen yeni bir tespittir. Kelime, yazımı ve mahiyeti bakımından kumayı çağrıştırmaktadır. Çocukları sağlıklı anne kara iyelere karşı korunmalı annedir. Bu iyeler genelde sağlıksız çocukların sağlığını bozan güçler olarak bilinirler. Korunmaya alınmış anne, bu imtiyazını sorumsuzca kullanır ise riske atmış olabilir, şeklinde bir izah yapılabilir.[56] Kırgızlarda da çocuğu sağlıklı olmayan bir aile bu çocuğu bir süreliğine, genellikle iyileşinceye ya da yaşamından ümit kesilinceye kadar, çocukları sağlıklı olan bir aileye bakım için verir; sonrasında sembolik bir maddi bedel karşılığı çocuğunu geri alır. Bu maddi bedel bir küçükbaş hayvan olabileceği gibi bir miktar para da olabilir.[57]

Türkmenistan ve Türkiye'de çocuğu yaşamayan aileler, çocukları yaşasın diye onları bir yatıra özel bir uygulama ile satarlar ve yaşayan çocuğa Satılmış veya Satı ismini koyarlar. Özbekistan'da bu uygulama Beşik Toyu'nda çocuğun annesi ile çok çocuklu bir anne arasında yapılır. Anne üç defa bebeği "sattım" der ve diğer hanıma verir.

---

[55] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[56] Yaşar Kalafat, **"Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair"**, **II. Bingöl Sempozyumu**, 25-27 Temmuz 2008, Bingöl Kültür Derneği; Bingöl, 2009, s. 140-147.

[57] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

Çok çocuklu hanım her defasında "aldım" der. Bu sembolik satışta bebek, beşiğin altından verilir üstünden alınır.

Beşik Toyu inanç ve uygulaması Kırgızlarda da vardır. Centek Toy, bebeğin dünyaya gelişi münasebeti ile yapılan toy olarak bilinir ve çok şaşaalı kutlanır.[58] Doğum Toyu, Diş Toyu, Saç Toyu, Ad Toyu, İlk Adım Toyu, Sünnet Toyu, Asker Toyu Türk kültür coğrafyasında toy karakterli şenliklerdendir.

Dunganlarda yaşamayacağına ihtimal verilen çocuğun yaşaması için alnına 'ateş isi/ocak isi' ya da 'kurban kanı' sürülür.[59] Bu iki uygulamanın her ikisi de Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Ancak bu uygulama yaşamayacağına ihtimal verilen çocuklardan ziyade nazardan korunması istenilen kimseler için alınmış bir tedbir olarak bilinir. İs, kara ve parlaklığı gölgelediği için tercih edilir. Ocak kültü ile bağlantılı olabilir[60]. Yeni sağılmış ineğin taze süt kovasının üzerine de aynı amaçla kömür parçası atılır. Kurban kanı kullanımı, sadece çocuk için değil, yeni gelin ve adına kurban kesilen herkes için geçerlidir.[61]

---

[58] Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, s. 120.

[59] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova: 55 yaşında, ev hanımı, 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.

[60] Yaşar Kalafat, "**Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi**", I. Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri, 20-21 Kasım 2008; Ed. Y. Küçükdağ ve M. Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 39.

[61] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

Dunganlarda ayağı basmayan, yürümekte gecikmiş çocukların yürüyebilmesi için dua edilir. Böylece ayaklarının basıp emsalleri gibi yürüyebileceklerine inanılır.[62]

Ayağı basmayan, yürümekte geciken çocuklar için batı Türklüğünde de çeşitli uygulamalar yapılır. Mesela farklı tatbik biçimleri ile köstek kesilir, farklı bir dinden bir kimsenin mezarına bastırılır, ocağa götürülür.[63] Kırgızlarda da tuşoo kesüü (ayak bağı kesme) geleneği yapılır. Bu uygulama ilk adım töreni olarak da bilinmektedir. Hatta yetişkin insanlarda dahi işleri ters gidiyorsa bu uygulama yapılabilir.[64]

Türk kültürlü halklarda 'bağlanmak', 'bağlamak' ve 'bağını çözmek' bir büyü ve büyüden kurtarma yöntemidir. Damat ve hastalıklar bağlanabilir ve bağlanmamak için bazı uygulamalar yapılır.[65]

Dunganlarda çocuğa nazar değmemesi ve nazarın giderilmesi için birtakım uygulamalar yapılır. Bu maksatla nazar duası okunur. Çocuğun yastığının altına ayna konur. Dunganlarda al rengin kötü güçlerden koruyacağı inancı

---

[62] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[63] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 270-279.

[64] Derya Yelis, **Kırgızcada Kutlama Kalıpları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dilbilim Anabilim Dalı, Bişkek, 2006.

[65] Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna: 65 yaşında, 2 çocuk ve 8 torun sahibi, İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretmeni, eğitim alanında pek çok ödülleri var, annesi Tatar, babası Dungan.

vardır. Nazardan korunmak için yukarıda da değinildiği gibi çocuğun anlına ateş isi/ocak isi veya kurban kanı sürülür. Ak ve kara renklerden oluşan nazar boncuğu takılır.[66] Türkmenistan Türkmenlerinde araba direksiyonlarına, genç kızların bel ve bileklerine ak ve kara yün ipliğinden örülmüş kordon bağlanılarak nazara karşı korunmak istenir ve Anadolu'da doğu Karadeniz bölgesinde bu şekilde örülmüş kordonlara takılmış nazarlıklarla hayvanlar kem gözden korunmak istenir.[67] Ak ve kara göz boncuğu, diğer adıyla nazar boncuğu eski Sovyetler Birliğinin tamamında vardır. Kırgızların yanı sıra Özbekler, Kazaklar ve Ruslar da ak ve kara göz boncuğu takarlar. Onlarda mavinin batı Türklüğünde olduğu gibi nazardan koruyacağı inancı yoktur; hatta Kırgızistan'ın güneyinde mavi yas rengidir.[68]

Mavi, mistik muhtevası Gök Tengri inanç sistemi ile ilgilidir. Ulu Tanrının, göğün rengi olarak bilinir. Gök Medrese, Gök Mescit gibi kutsal mekânların adlandırılmalarında bu hususun da etkisi vardır.

'Ayna'nın Türk kültürlü halklarda çok geniş ve inanç içerikli bir uygulama alanı vardır. Ayna etrafında bir kült oluşmuştur. Ayna falda, büyüde, rüyada, cenazede, kırklı olma halinde, düğünlerde, kırılması durumunda farklı mesajlar verir. Çoğu kere aydınlığın simgesi olarak

---

66 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

67 Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna: 51 yaşında, Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Şin'Şu Birliği üyesi

68 Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

bilinir.[69] Ancak nazara karşı bebeklerin korunmasında aynanın kullanılması ilk defa Dunganlarda görülmektedir.

Türk kültürlü halklarda al da doğumda, kırk çıkmasında, düğünde, ölümde, önemsenen ve benimsenen bir renktir.[70]

Dunganlarda anne ve çocuğu kötü güçlerden korumak için bir takım tedbir amaçlı uygulamalar yapılır. Dunganlarda anne ve çocuğun bulunduğu odanın kapısına al bez bağlarlar. Bu uygulama alın kötülüklerden koruyacağı inancından kaynaklanmakla birlikte bir duyuru niteliği de taşımaktadır. Böylece o odada bir loğusa ve bebek olduğu bilinir ve o odaya kimse girmez. Al bez bağlama, hastanın odasını belirlemek amacıyla da kullanılır. Bir anlamda kırmızı bez Dunganlarda duyuru sembolüdür.[71]

Dunganlarda loğusa kadın, doğumdan sonraki kırk gün boyunca eşiyle birlikte olmaz.[72] Bu husus İslam'da dinî bir hükümdür. Kanama süresi boyunca eşler arasında ilişki haram kılınmıştır.

---

[69] Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo -Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu, Antalya,** 26-27 Kasım 1993; Ankara, 1995, s. 75-107.

[70] Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Merkezli Türk Kültür Coğrafyasında Renkler" **IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 12-14 Haziran 2008**; İstanbul, 2010, s. 129-134.

[71] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[72] Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

Dunganlarda doğumdan sonra anne kırk gün boyunca evde hiçbir iş yapmaz ve eşikten dışarı çıkmaz.[73] Bu uygulamanın iş yapmama boyutu, zayıf düşmüş vücuda toparlanabilmesi için itina gösterme amaçlıdır. Eşikten dışarıya çıkmaması da korunma amaçlıdır. İnanç boyutu itibariyle eşiğin altındaki koruyucu ev iyesi evin içini korumaktadır. Eşiğin dışı bilhassa akşamdan sonra güvenli değildir.[74]

Dunganlarda damat tarafından gelinin anne ve babasına bazı hediyeler alınır. Hediyelerin belli bir şekli, türü ya da maddi bakımdan ölçüsü yoktur. Anneye hediye olarak genellikle başörtüsü verilir.[75] Bu uygulama batı Türklüğünde 'ana hakkı', 'baba hakkı', 'süt hakkı' veya 'süt parası' gibi isimlerle bilinir.[76]

Dunganlarda 'saç' etrafında da bazı inanmalar oluşmuştur. Dunganlarda çocuğun kesilen ilk saçına bakılarak niyet tutmak isteyen kişi ya da çocuğun annesi için daha sonraki doğacak bebeğinin cinsiyetini tahmin konusunda fal açılır. Bunun için saç avuç içinde yuvarlanır, eğer yus-

---

[73] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[74] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 180-185.

[75] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[76] Yaşar Kalafat, "**Bazı Kültür Kodları İtibariyle Rumeli-Anadolu Türkleri; Karşılaştırmalı Halk İnançlarında Haklaşmak-Helalleşmek**", İçel Kültürü, S. 58, Temmuz 1998, s. 26-28.

yuvarlak olursa kız, 'kuyruklu' tabir edilen şekilde saçaklı yuvarlak olursa erkek çocuk olacağına inanılır.[77]

Kırgızlarda çocuğun kırkı çıkmadan veya kırkı çıktığı gün 'karın saçı alma' uygulaması yapılır. Çocuğun doğumunun 20. gününde yani yarı kırkında yapılan bu uygulamaya 'ilk saç kesme' denir. Saçı 'başı esen/boru bütün' kimse kesmelidir. Bu kimse sevilip sayılan, uzun ömürlü, sağlıklı bir kimsedir. Kız çocuklar için bayan saç kesici erkek çocuklar için erkek saç kesici seçilir. Saç kesinlikle ateşe atılmaz.[78] Bazı Kırgız çocukların başında birkaç saç teli daha uzun veya farklı olur. Bu saç telleri kutsal sayılır ve bunlar 'mazar saç' diye bilinirler. 4-5 yaşlarındaki kız çocuklarının saçları örülür aralarına mavi boncuk konulur.[79]

Saç etrafında Türk kültürlü halklarda bir kült oluşmuştur: Hakas ve Altay Türklerinde kişinin kutunun saç diplerinde olduğuna inanılır. Bu itibarla saçın ayakaltında kalması istenmez. Saçın bilhassa bayan saçının korumaya alınması Türk kültürlü halkların genelinde yaygındır. Toplanan saç bir duvar kovuğu veya benzeri bir yere konur. Saçtan hareketle büyü yapılır.[80]

---

[77] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[78] Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar,** s. 117.

[79] Age, s. 119.

[80] Yaşar Kalafat,"**Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç**" BAL-TAM, Türklük Bilgisi, Mart 2005, s. 208-212

Dunganlarda kesilen saç mutlaka toprağa gömülür. Toprağa gömme uygulaması saç, tırnak ya da vücuttan bir et parçası için de geçerlidir. Bu tür aksam kesinlikle toprağa gömülür.[81]

Bazı Dungan aileler saçı saklarlar. Bu uygulamanın sebebi konusunda pek bir bilgi yoktur. Yapılan görüşmelerde "Sadece gelenek olduğu için!" şeklinde bir yanıt alınmıştır.[82] Saçın saklanma sebebi kötü niyetli kimselerin eline geçmesini önlemek olabilir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında bebeğin ilk saçı bazı yerlerle altınla bazı yerlerde ise tezekle tartılır, ağırlığınca sadaka verilir.[83] Altınla tartılması saç kıymetini anlatmak için olabilirken, tezekle tartılması da, aynı inanç içeriğinden hareketle, kara iyelerin muhtemel zararından korunmak için yapılmış olabilir.

Dunganlarda patlayan ilk diş veya çürüdüğü için çıkan ilk diş için özel ve inanç içerikli toy türünden bir işlem yapılmaz. Ancak çıkan dişin gelişi güzel atılması veya saklanılması cihetine gidilmeyip muhakkak toprağa gömülmesine özen gösterilir.[84] Batı Türklüğünde ilk dişin çıktığını gören diş sahibi bebeğe bir hediye alır. İlk diş için Türkmenlerde diş toyu yapılır. Anadolu'da ise hedik yapılır, ikram için ailenin yakınları toplanırlar, çocuklar

---

81 Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

82 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

83 Yaşar Kalafat, "**Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç**" BAL-TAM, Türklük Bilgisi, Mart 2005, s. 208-212.

84 Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

sevindirilir. Çıkan diş çok kere sağlam diş dileği ile bacaya atılır.[85]

Dunganlarda kesilen tırnak veya bebeğe ait kesilmiş ilk tırnak için özel bir işlem yapılmaz. Ancak vücudun artık aksamı saç ve benzeri gibi şeylerde olduğu gibi tırnak da toprağa gömülür. Bu uygulama ilk tırnak ve diğer tırnaklar için de aynıdır.[86]

Bu uygulamanın izahı batı Türklüğündeki 'toprağa emanet etme' veya 'toprağa sırlama' inancı ile ilgili olabilir.[87] Toprağın saklayıcı ve koruyucu bir özelliğinin olduğuna inanılır. Kişioğlunun mahşer günü ayağa kalkarken bütün parçaları ile bütünleşeceği inancı vardır.

Dunganlarda bebek dünyaya gelince onun halk arasında 'bebeğin eşi' olarak tabir edilen plasenta parçası muhakkak toprağa gömülmek istenir. Bebeğin göbek bağının da keza toprağa gömülmesi gerektiğine inanılır. Ancak günümüzde hastanede doğum yapıldığı için bu uygulama neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır, yapılmamaktadır.[88]

Anadolu Türklüğünde bu inanç gömülecek eş ile çocuğun geleceği arasında bir bağ kurulması şeklinde ge-

---

[85] Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**; Çorum, 2008, s. 1139-1149.

[86] Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

[87] Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu idi?" ACTA TURCICA <http//www.actaturcica.com>

[88] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

liştirilmiştir. Eş cami dibine gömülür ise çocuğun dindar, okul dibine gömülür ise memur, ahırın duvar dibine gömülür ise çiftçi olacağına inanılır.[89]

Dunganlarda sünnet yaşı tek rakamlardan seçilir. Çocuklar genellikle 3, 5 ya da 7 yaşında sünnet yaptırılır. Kesinlikle çift sayı olmaması gerekir. Ancak günümüzde bebek doğar doğmaz hastanede sünnet de ettirilmektedir. Sünnet parçasına yönelik uygulama çocuğun olmasına dönük inançtaki şekildedir. Sünnet parçası eğer hastane ortamında değilse köpek, kedi gibi hayvanların bulup da yememesi için mutlaka toprağa gömülür.[90]

Kırgızlarda sünnet esnasında çocuğun gözleri beyaz bir bezle bağlanır. Eline düğünde kesilen hayvanın kuyruk sokumu kemiği verilir. Sünnette kesilen yere mavi paçavra yakılıp külü bastırılır.[91] Mavinin Türk kültürlü halklardaki renk ortak paydası olma özelliğini Dunganlarda göremiyoruz. Dunganlar Müslümanlık inanç sınırlarında kalıp onlara daha fazla bağlı ve eski inanç sistemleri karşısında daha tepkili bir tercih yapmış intibaı bırakmaktadır.

Tek sayıların önemi Türk kültür coğrafyasında bilinirken, Anadolu'nun bazı yörelerinde yapılan bir tespitte, toplu sünnet olacak çocuk sayısı tek rakama tekabül ediyor ise onun çifte tamamlanması istenir. Yeni bir sünnet

---

89 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 258-270.

90 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

91 Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, s. 131.

adayı çocuk bulunamaz ise sünnet yapılma yoluyla dökülecek şahıs kan sayısını çifte çıkarabilmek için bir 'horoz' kesilir.

EVLİLİK VE EVLİLİĞE YÖNELİK İNANMALAR

Dungan aileler farklı etnik kültür kesimlerinden (Kırgız, Özbek, Türkmen, Azerbaycan, Ahıska Türkü...) kız alıp verirler. Hatta bunu kanın karışması ve daha sağlıklı nesiller ortaya çıkması için gayet hoş karşılamaktadırlar. Ancak, özellikle verecekleri kızlar için, Müslüman olan bir kültürle evliliğe sıcak bakmaktadırlar. Gelin olarak alacakları kızları Müslüman olma şartıyla aldıklarından böyle bir ayrım yoktur. Farklı dinlerden kesimlerle evlenme gün geçtikçe artmaktadır. Ancak Müslüman olmayan Hıristiyan, Yahudi, Budist gibi dinlere mensup toplumlara kızlarını gelin olarak vermezler.[92] Eski dinleri Budizm olmasına rağmen evliliklerde o dine de karşıdırlar.

Dunganlarda çift eşliliğe itibar edilmez. Çift eşlilik yok denecek kadar azdır. Toplum bu tür evliliği hoş karşılamaz. Sadece, erkek diğer eşine çocukları bırakıp başka bir hanımla evlilik yapabilir.[93]

Kırgızlarda yakın evlilik de yoktur. Evlilik için yedi göbek sayılır. Yedi atanın nesli birbirine öz kardeş sayılır, birbirleriyle evlenemezler. "Karma demir keskin olur" de-

---

[92] Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

[93] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

nir. Sütkardeşleri de birbiriyle evlenemezler.[94] Sütkardeşi ile evlenilemeyeceği İslam'da da geçerli olan bir hükümdür.

Dunganlarda kız kaçırma yöntemi ile evlilik yok denecek kadar azdır. Kızın erkeğe kaçması şeklinde zor kullanmadan yapılan kocaya kaçmalar yoluyla evlenmelere rastlanır.[95] Kırgızlarda Kız kaçırma, 'ala kaçuu' olarak bilinir.

Dunganlarda 'başlık' uygulaması vardır. Günümüz şartlarında Dunganlarda başlık ortalama 10.000 som (250 dolar)'dır. Ayrıca 'çay' diye bilinen bir tertip şeklinde uygulanır. Çay; bir kg. ceviz, bir kg. çekirdeksiz kayısı, bir kg. kaliteli çikolata, yarım kg. çaydan oluşmaktadır. Damat tarafından gelinin -duruma göre- on ile yirmi akrabasına ayrı ayrı paketler halinde verilir. Bu takdime iade olarak her bir aile gelin kızın ailesine çeyize katkı olması mahiyetinde -günümüz şartlarında- yaklaşık elli ile yüz dolar arasında maddi yardımda bulunurlar. Bu para çeyizin hazırlanmasında kullanılır.[96] Başlık (kalın) Türk kültürlü halkların genelinde bu arada Kırgızlarda da vardır. Çapraz evlilik yapan aileler birbirlerinden başlık almazlar.[97]

---

[94] Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, s. 147.

[95] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[96] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[97] Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, s. 159.

Dunganlarda çeyiz olarak iğneden ipliğe her şey geline aittir. Bu toplumda çeyize oldukça yüksek bir bütçe ayrılmaktadır.[98]

Dunganlarda nadiren görünse de içgüvey yöntemi ile aile oluşturma vardır. Daha ziyade kız evinin erkek çocuğu yok ise, ebeveynlerin sağlık durumu bu tarz yuva kurmayı zorunlu kılıyorsa veya sağlık durumları uygun değilse içgüvey uygulaması gündeme gelebilir. İçgüvey evin en küçük kızı için alınır. İçgüvey olarak evlenme erkek tarafınca pek hoş karşılanmaz, kınanır.[99] İç güvey olarak ev kurma yöntemi batı Türklüğünde de pek hoş karşılanmaz. Kırgızlarda bu yöntemle evlenene iç güvey anlamında 'küç köyöö' denir.

Gelinin eli bereketli olsun, bereketi ve zenginliğiyle gelsin diye düğünde gelinin başından bozuk para saçılır.[100] 'Saçı'nın bereket getireceği inancı Türk kültür coğrafyasında pek yaygındır. Gelin saçısındaki yerine göre buğday veya pirinç bereketi simgeler. Gelinin bereketi için başka uygulamalar da yapılır.[101] Kansız kurban olarak bilinen sa-

---

98 Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

99 Kaynak kişi: Cisiza Zeynep Yusuzovna: 55 yaşında, Aleksandrovka Köyü Meclis (ihtiyar meclisi) Başkanı.

100 Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

101 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 290-308.

çının çok çeşitleri vardır. Gelin saçılarının içine de tatlılar, meyveler ve bozuk para gibi farklı şeyler konur.[102]

Yenisey Kırgızlarında kabile reisleri toplanıp Tengri ve ruhlara koyun, öküz gibi canlı kurbanlar verirlerken; saçı olarak sarı, kırmızı, ak ve bu arada mavi çaput da bağlıyorlardı.[103]

Dunganlarda genç kızların kısmetlerinin açılması için gerek ebeveynler ve gerekse kısmeti açılması istenen kimse dua eder. Böylece kısmetlerinin açılacağına inanılır.[104]

Dungan ailelerde düğün 3 gün sürmekle birlikte düğüne ait geleneklerin yerine getirilmesi bir haftada tamamlanır. Namus ve bekâret konusunda bir sorun olmadığını belirtmek için, oğlan tarafı, kız evini yemeğe davet eder ve "Kızını aldım" der. Bir sonraki gün kızın ailesi yeni evli çifti ziyaret için davete icabet eder:[105] Damat kızın ailesinin yanına giderek "Kızınızı aldım" demesi, bekâret konusunda bir sorun olmadığını beyan etmek içindir ve kızın ailesini yemeğe davet etmesi de sorun olmadığının tescili gibidir.

---

[102] Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**; Çorum 2008, s. 1139-1149.

[103] Anvar Baytur, Kırgız Tarihinin Leksiyaları I-II, Bişkek, 1992; zikreden Kemal Polat, **age**, s. 30.

[104] Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

[105] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

Batı Türklüğünde de 'al bezi' bekâret simgesi olarak kabul edilir ve özellikle kırsal kesimlerde çok önemsenir. Bu tespitin de farklılıklar gösterebilen çeşitli uygulamaları vardır. Bunun, 'bekâret bezi', 'kızlık bezi' gibi isimleri de vardır. Bu konuda sonuç beklenilen gibi çıkmaz ise bu durumda uygulanan çeşitli formaliteler de vardır.[106]

Dungan düğünlerinde Kırgızlardaki 'ulak tartış' ya da 'kız kumay' gibi çeşitli sportif faaliyetlerden ziyade genellikle Rus âdetlerinden esinlenilen oyunlar oynanmaktadır.[107] Batı Türklüğünde bu sporlar yerini at yarışı, cirit, güreş ve benzerlerine bırakmıştır.

Ayrıca Dunganlara has olan 'gelin ve damat saklama' âdeti yaşatılmaktadır. Damadın evine düğün alayı ile gelen gelini o evden kimsenin görmemesi gerekir. Bu sebeple evdekiler o yöne asla bakmazlar ve gelin beraberinde geldiği kişilerin nezaretinde damadın evine sokulup 'ko'da kendisine hazırlanmış olan perdeyle kapatılmış yere oturtulur.[108] Aynı şekilde gelin tarafı da damadı görmemelidir. Gelin burada bir gün boyunca saklanır. Damat sağdıcının da yardımıyla odaya girmeye çalışır. Evdekiler damadı, çevresinde dans ederek engellemeye çalışır. Damat tüm engellemelere rağmen odaya girer ve gelinin yazma-

---

[106] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[107] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[108] Ko: Tüm Dungan evlerinde oturma odasının yarısını kaplayacak şekilde yapılmış yüksekçe, seki benzeri bir sohbet yeridir. Ko, Anadolu evlerindeki eyvana benzer. (Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova: 55 yaşında, ev hanımı, 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.)

sını başından alıp kalbinin üzerinde tutarak kendi annesine verir. Anne de yazmayı kabul eder.[109]

Batı Türklüğünde muhtemel bir büyünün önünü almak, damadın bağlanmasına mani olmak için nikâh saati hasım olacak kimselerden saklanır. Batı Türklüğünde damat gerdek odasına arkadaşlarınca sırtı yumruklanarak sokulur. Batı Türklüğünde gelin belirleme döneminde damat adayı veya kaynana gelin adayının başına düğün evinde yazma atarak onu sahiplenmiş olur. Gelin bu gelişmeden memnun ise damat için oynar.

Dunganlarda hem damadın hem de gelinin evlerinin kapısına al/kırmızı renkli kumaş bağlarlar. 'Düğün bayrağı' da denilebilecek bu kumaşın üzerine 'Mutluluklar' türünden iyi dilek sözleri ve çiftlerin adlarının baş harfleri yazılır. Eskiden bu kırmızı kumaşın çiçek desenli olmasına dikkat edilirmiş; ancak günümüzde sadece kırmızı renk olması yeterli bulunmaktadır. Kırmızı, Çinlilerde de kötülükten koruyan bir renktir.[110]

Azerbaycan Türk kültür coğrafyasının Türk kültürlü halklarından Karaçilerde yas evinin kapısına kara, düğün evinin kapısına ise al bez asılır. Bu uygulama komşu halklarda da görülmeğe başlanmıştır.[111] Dunganlarda çok eskiden kına yakmak türünden geleneklerin varlığından

---

[109] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[110] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[111] Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halklardan Karaçilerde Halk İnançları", BAL-TAM Türklük Bilgisi, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, S. 13, Eylül 2010, s. 276- 287.

söz edilmektedir, ama uygulamasına hiç tanık olunmamıştır. Bu bakımdan günümüzde böyle bir gelenek yoktur, denebilir. Düğünden bir gün önce kızlar ve erkekler ayrı ayrı toplanıp eğlenirler. Bunun Rus kültürünün bir geleneği olduğu, adına da, 'kızlar partisi' anlamına gelen 'deviçnik' denildiği ifade edilmektedir.[112] Kırgızlarda erkek tarafından yapılan düğüne 'küçük düğün' ve kız tarafınca yapılan düğüne ise 'büyük düğün' denir.[113] Küçük toy ve büyük toy tanımlamaları batı Türklüğünde de vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında 'kısır gecesi', 'kına gecesi', 'veda gecesi', 'kız kıza gecesi', 'bekârlığa veda gecesi' gibi geceler yapılır. Dunganlardaki 'deviçnik'in bir Rus geleneği olduğu konusunda kuşkular vardır.

---

[112] Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

[113] Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, s. 170

ÖLÜM VE ÖLÜMLE İLGİLİ İNANÇLAR

Dunganlarda ölüm yası 'kırk gün' sürmektedir.[114] Anadolu Türk kültür coğrafyasında bölgelere göre değişmekle beraber yasın en yoğun dönemi ilk kırk gündür. Senesine kadar süren yaslar vardır. Uzaktan taziyeye gelenler için bu süre uzayabilir.[115]

Dunganlarda yasta olan bayanlar Müslümanlığın gereği olarak beyaz başörtüsü takarlar ve bu başörtüsünü kırk gün boyunca yıkamazlar. Erkekler ise sakal tıraşı olmazlar.[116] Kırgızlarda yas alameti Türk kültürlü halkların genelinde olduğu gibi karadır. Kırgız ve Kazaklarda yas çadırına kara bayrak asılırken Güney ve Kuzey Azerbaycan'da yas evine 'kara bayrak' asılır. Günümüzde Kırgızistan'da kadınlar yas alameti olarak kara veya mavi giyerler. Bu tercihi yaslının ölene olan yakınlığı belirler. Kocası ölen kadın karalar giyinirken akrabadan ölü sahipleri mavi giyinirler. Kara giyene 'karaluu' mavi giyene ise 'kökü bar' denir.[117] Bize göre fazla zorlama yapmış olmaz isek kara giyinen ölenin yakınının karalı yaslı oluşunda kara iyeler

---

[114] Kaynak kişi: Cisiza Zeynep Yusuzovna.

[115] Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna.

[116] Yaşar Kalafat, **"Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği"**, **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, s. 332-342.

[117] Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, s. 237.

sorumlu tutulmuş olmalıdır. Onun acısı farklıdır. Mavi giyinen ölü yakını ise ölüyü Gök Tanrı'ya göndererek kutun rengini seçmiştir. Nitekim yasta sakal uzatılır, fakat saç kesilir. Saç mutluluğun simgesidir. Sakal ise kederi simgeler.

Biz, Harezm bölgesinde, yas renginin yer yer hâlâ mavi olduğunu, cenazelerde kadınların mavi giyindiklerini, örtü olarak da daha ziyade mavi yazma kullandıklarını gözlemlemiştik.

Anadolu'da yas rengi karadır. Yas boyunca farklı elbiseler giyilmemesine özen gösterilir. Yaslı aileyi yastan, yakınları berbere ve hamama götürerek çıkarırlar. Çok kere traş için berber yas evine götürülür.

Dungan cenazelerinde ölü odası 'kırk gün' boyunca aydınlatılır, Ölü odası asla karanlıkta bırakılmaz. Çünkü ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca orayı terk etmez, inancı vardır.[118] Anadolu'da da ölü evinin bilhassa ona ait olan, canını teslim ettiği odanın ışıkları söndürülmez; bazı yerlerde bu süre üç günle sınırlıdır. Ölen kimsenin ruhunun kırk gün evinin etrafında olacağı inancı batı Türklüğünde de çok yaygındır.[119]

Dunganlarda ölü evi ya da odası 'arça' ile kırk gün boyunca tütsülenir.[120] Tütsü, Türk kültürlü halklarda çok

---

[118] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[119] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 421-437.

[120] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

yaygın bir uygulamadır. Tütsünün en yoğun uygulandığı şekil üzerliktir. Tütsü, korunmak ve kurtulmak için doğumda, evlilikte, ölümde, hasatta yapılır. Evler, işyerleri, düğün salonları, insanlar, meydanlar tütsülenir.[121]

Dunganlarda aynaların üzeri kapatılır, ölen kişinin ruhunun yansıyacağına ve evdekileri korkutacağına inanılır.[122] Üzeri kapatılmış ayna görüntüyü yansıtamayacağı için korkuya yol açamamış olacaktır. Bu uygulama batı Türklüğünde de vardır.

Dunganlarda dört gün boyunca ölü evinde yemek pişirilmez, bir iş yapılmaz. Yakınları yemek pişirip ölü evine götürür.[123] Batı Türklüğünde bu süre üç gündür. "Üç gün ocak yakılmaz" denir.[124] 'Ölü aşı/kara aş' ve 'yas tutma/aza kütü' Kırgızlarda da vardır.[125] Ölü aşının Anadolu'da 'ölü ekmeği', 'ölü hayrı', 'azma kürek hakkı', ölü lokması' gibi farklı adları vardır.

Dunganlarda ölümün beşinci günü maddi duruma göre koyun veya horoz yahut ikisi birden kesilerek kan

---

121 Yaşar Kalafat, "**Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar**" Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 55-77.

122 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

123 Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

124 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

125 Kemal Polat, **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, s. 231-233.

akıtılıp Kuran okunur.[126] Bu uygulama da batı Türklüğünde vardır. Kesilecek hayvanı ölü evinin yakınları getirirler. Bu ikrama yörelere göre farklı isimler verilir.[127]

Dunganlarda ölü, dini inanışın gereğince en kısa sürede defnedilir.[128] Bu uygulama da batı Türk halk inanışları ile uyum içermektedir. Yatak ömrü istenilmezken "üç gün yatak dördüncü gün toprak" denir. Ağır seyreden hastalıklar için "Allah iki iyinin birisini versin" denir. Ölen kimsenin bir süre bekletilmesi için bir mecburiyet yok ise "Yerine uğurlanmalı" denir.[129]

Dungan toplumunda kadınlar asla mezarlığa gitmez.[130] Kadınlara bir kısım dinî uygulamalarda bazı kısıtlamaların getirilmesi halk inanmalarındaki devamlılık bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Kamlık inanç sisteminde de kadınlar ve bilhassa belirli yaş sınırları içindeki kadınlar bazı dini uygulamaların dışında tutulmuşlardır.[131]

---

126 Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

127 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

128 Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

129 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 421-437.

130 Kaynak kişi: Hasanza Lazuyam Huseyevna: 61 yaşında, Şin'Şu Birliği üyesi.

131 Yaşar Kalafat, **"Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk Halk İnançlarında Kadın"**, Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Gelecegine, 25-26 Kasım 2010; **VI. Uluslararası Folklor Konferansının Matarialları**, Bakı, 2010 s. 496-504.

Dunganlar, "Dinimiz, doğum anında ağlamak, ölüm anında ise sevinmek gerekir." derler.[132] Anadolu Türk halk inanmalarında da "Ağlayanla ağla, gülenle gül, yalnız kalınca gönül küpünü doldur", "Ağlamasını bilmeyen gülmesini de bilmez", "Ölüsünde ağlayanı toyunda oynayanı olmayan zavallıdır" şeklinde değerlendirmeler vardır. Cenazede taşkınlık yaparak ağlamak ilahî takdire isyan sayılır.

Dungan inançlarına göre ölüm, daha iyi bir dünyaya göçtür.[133] Ölüm vuslattır.[134] Dunganlarda "İyileri Allah yanına daha erken alır" inancı vardır.[135] Yukarıda da belirtildiği gibi bu inançlar İslam kültünün ortak ürünleridirler. Bu inançta ölüm aslında sonsuz ve iyi bir hayata yolculuktur.

Ölüm Müslümanlar için haktır. Ölüm söz konusu olunca, "Allah elden ayaktan düşürmesin" denir. Bu, kendi kendine yetebilirken ölmeyi ifade etmektedir. Tedavisi çok uzun süre alan ve çok çileli olan hastalıklar için "Allah iki iyinin birini versin" denir. Bu ifade ölümün de bir iyi hâl olduğunu anlatır.

Dunganlarda mezarlar, Cuma günleri, Ramazan ve özellikle Kurban Bayramının arife gününde, ölümün yıl dönümünde ya da istenildiği zaman ziyaret edilir. Mezar-

---

[132] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[133] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[134] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[135] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

lar sadece erkekler tarafından ziyaret edilir. Mezarın üzerinde ya da çevresinde asla temizlik ya da sulama yapılmaz; ağaç dikilebilir ancak bu ağaç tabiat ortamında sulanmaya bırakılır. Şartlara göre kurban kesilip dua okunur. Eskiden belirlemek için mezarın üzerine taş konurdu, ancak günümüzde mezar taşı yaptırma geleneği yaygınlaşmaktadır.[136]

Dunganlarda türbe inancı kesinlikle yoktur. Türbelerden medet umulmaz, onlara adak bezi bağlanmaz veya niyet taşı yapıştırılmaz.[137] Bu tespit Dungan İslamının, halk İslam'ından uzak, daha kitabî bir İslam olarak yer tuttuğunu göstermektedir. Kırgız mezar geleneğinde taş kült ve kültürünün önemli bir yer tuttuğu bilinirken Dunganlardaki bu anlayış daha çok Vahhabî mezhebini andırmaktadır.

---

[136] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[137] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

DUNGAN HALK İNANMALARINDA YER ALAN DİĞER KONULAR

Dunganlarda kurak mevsimlerde yağmurun yağması için bir su kaynağının başında toplu halde dua edilip kurban kesilir. Bu dua sonucu yağmurun yağacağına inanılır.[138] Yağmur dileği ile ilgili olarak yapılan uygulamalar cami avlusunda, açık havada, türbe veya tepebaşlarında ve bu arada subaşlarında veya su kenarlarında yapılmaktadır.[139]

Dunganlarda ay, güneş, yıldızlar etrafında oluşmuş halk inançları yoktur.[140] Dunganlarda ay ile ilgili inançların olmayışı bizim için sürpriz olmuştur. Anadolu Türk kültür coğrafyasında ay içerikli inançlar çok kere Budizm veya Sabiilik ile ilişkilendirilir.[141]

Dunganlarda hayvanlarla ilgili özel inançlar ve uygulamalar da yoktur. Sadece tavşanın kesilirken çıkardığı ses bebek ağlamasına benzetildiği için Dunganlar tavşan eti yemezler.[142] Batı Türklüğünde tavşan 'hayız' olduğu

---

138 Kaynak kişi: Hasanza Lazuyam Huseyevna.

139 Yaşar Kalafat "**Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası**", Yağmur Duası Kitabı, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 195-225.

140 Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

141 Kaynak kişi: Cisiza Zeynep Yusuzovna.

142 Yaşar Kalafat, "**Van Gölü Havzası Dinî Tabakalaşmasında Sabilik İnanç İzleri**", **V. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu**, 10-13 Haziran 2009, Van.

için, dudağı yarık olduğu için, fazla yenilince etinin kanser yapacağına inanıldığı için ondan yer yer kaçınılır.[143] Bununla beraber yaya veya taşıtla yola çıkan kimsenin tavşanla karşılaşması yolunun kapalı olacağı şeklinde yorumlanır[144].

Dungan halk tefekküründe tüm hayvanlar dilsiz bir bebeğe benzetilir; bu sebeple sahiplerinin, hayvanlarına kendisi kadar hatta daha da iyi bakması gerekir. Hayvanına iyi bakmayan biri toplum tarafından ayıplanır.[145] Anadolu kültür coğrafyasında çiftlik hayvanları mübarektir. Onlar, Allah'ın dilsiz emanetleridir; zulüm edilmesi katmerli günahtır.

Dunganlarda tabiat unsurlarına yönelik bazı inanç ve uygulamalar vardır. Su ile ilgili inançlarda Özellikle geceleri su kaplarının üzerinin kapatılması gerektiğine inanılır. İnanca göre şeytan açık kaplarda gezebilir.[146] Bu inanç ve uygulama batı Türklüğünde de vardır.[147] Suyun korunması için çok sayıda değişik uygulamalar yapılır. 'Muharramiye tası' ve 'muharremlik tası' özel zamanlarda Kerbela şehitleri aşkı ile kullanılır ve su içilirken 'Hüseyin

---

[143] Yaşar Kalafat, **"Türk Halk İnançlarında Hayvan"**, Av. Süleyman Kazmaz Armağanı, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s. 261-293.

[144] Ayşe Akkaya, Eğirdir'de Kültür Değişmesi, Eskişehir, 1997, s. 179.

[145] Kaynak kişi: Hasanza Lazuyam Huseyevna.

[146] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

[147] Yaşar Kalafat, "Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?" Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

aşkı ile' denir. Bu taslar veya bardaklar içlerinde suyun olduğunun görünmemesi için mutlaka topraktan yapılır ve yapımlarında Kerbela toprağı kullanılır. Nisan taslarının durumu da böyledir. Bu taslarda kutsal olduğuna inanılan nisan yağmuru suyu bulundurulur. Bu suda şifa ve bereket hikmeti olduğuna inanılır.

Dunganlarda gece yere dökülmüş suyun üzerine basılmaması için özen gösterilir.[148] Türk halk inançlarında gece yerlerin bağlandığına ve tekin olmadıklarına inanılır, "destur bismillah gerekir" inancı vardır. Gece eşikten dışarı bilhassa sıcak suyun dökülmemesi, görünmeyen şer güçlerin şerrinden korunmak gerektiği inancından kaynaklanır.[149]

Dunganlarda su tutumlu kullanılır. İsraf günahtır.[150] İslam israfı genel olarak haram kılmış ve "israf haramdır" demiştir.

Dunganlarda 'toprak' etrafında da bazı inançlar gelişmiştir. Toprağın veriminin artması için zaman zaman toprak için kurbanlar kesilir. Tanrı insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için havada, suda ve karada altışar bin

---

[148] Kaynak kişi: Cisiza Zeynep Yusuzovna.

[149] Yaşar Kalafat "**Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları**", Güneyde Kültür, S. 76, Haziran 1995, s. 21-26.

[150] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

varlık yaratmıştır. Toprağı da insana yardımcı olması için yaratmıştır.[151]

Torak etrafında oluşan inançlar Türk kültürlü halklarda kült oluşturmuş, toprağın bir tabu olduğu konusu da tartışılmıştır. Toprak etrafında doğum, evlilik ve ölüm dönemleri itibariyle inançlar oluşmuştur. Ölen yakınını unutamayıp çok acı çeken çocuklara yakının mezarından alınmış toprak atılır. "Karı ile kocanın toprağı bir yerden alınmıştır" denir. Öleceği yere gelen kimse için "toprağı çekti" veya öleceğine ihtimal verilen kimse için "burnuna toprak kokusu geliyor" denir.[152]

Müslüman kültüründe su gibi toprak da aklayıcı paklayıcıdır. Suyun olmadığı hallerde onunla teyemmüm yapılır. Ölümden sonra dirileceğini en bariz gösteren vasat topraktır. Gökten rahmetin inişi ile toprağın dirilişindeki hikmete iman edilir. Topraktan meyveler ve sebzeler boy verirler. Kur'an'a göre kâfirler hesap gününde "keşke biz de toprak olsaydık" diyeceklerdir.

Dunganlarda dağ, kaya, od/ateş etrafında gelişmiş inançlar yoktur.[153] Kömür isi ile ilgili olan inançlar ateş kültü ile izah edilebilir. İslamiyet'in natüralist inançlara

---

[151] Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

[152] Yaşar Kalafat, **"Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü"**, **Uluslar arası Türk Kültürü'nde Ağrı Dağı Sempozyumu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Iğdır Valiliği, 28-29 Haziran 2008, Iğdır.

[153] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

karşı oluşundan dolayı cemadat ile ilgili inançlar kaybolmuş olmalıdır.

Dunganlarda ekmek ve tuzun, asla ayakaltında olmaması ya da üzerine basılmaması gerekir. Bunlar avuçla ya da elle verilmez, mutlaka bir kaba konulup verilir. Dungan halk inanmalarında tuz, dünyadaki iyiliklerin tanığı olarak görülür. Bu sebeple hayvanlar yemlenirken dahi bir miktar tuz verilir.[154]

Batı Türklüğünde 'ekmek'[155] ve 'tuz'[156] kült oluşturmuştur. Ekmek ve tuz kutsaldır. Bektaşi inançlı Müslüman Türklerde tuzun farklı bir kutsallığı vardır. Bu toplumda yemeğe önce tuz tadılarak başlanır ve yemek tuz tadılarak bitirilir. Trakya Bektaşileri için tuz "her hâlin ile dengeli ol. Her işe hangi hâl ile başlarsan o hâl ile bitir;" "Gözde faydasız gibi görünenler özde birleşince faydalı olurlar, tat verirler. Sodyum ve klor yalnız başlarına iki zehirdir. Oysa bileşir tuz olurlar" gibi anlamlar taşır. Elbistan'ın Alevî inançlı Müslüman halk arasında dede çırağı uyandırırken onun altına tuz koyar. Bu tuza şifa olsun diye ekmek batırılarak yenir.[157]

Dunganlarda 'süpürge' günün herhangi bir saatinde bile asla dik bırakılmamalıdır. Dik bırakılırsa süpürgenin gece şeytana dönüşeceğine inanılır. Süpürge dik tutulur

---

154 Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

155 Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

156 Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

157 Adnan Demir, **"Alevi Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü", Folklor Halkbilim Dergisi**, C. 7, S. 70 s. 38-45.

ise düşmanlar başına çıkar, inancı da vardır. Süpürgenin üzerine basılmaz; çünkü süpürge pistir ve kötü güçlerin, cinlerin yuvasıdır, inancı vardır. [158]

Dunganlarda süpürge hava karardıktan sonra kullanılmaz, bereketi süpürür.[159] Süpürge ile ilgili inançlar, gelecekten haber alma, bereket, şer gibi hususlarla ilişkilendirilmiştir. Onun duruşu, durduğu yer, duruş saati etrafında inançlar oluşmuştur.[160] Batı Anadolu'da mahalleden sevilmeyen bir aile göç etmişse, komşusu olan kadınlar giden ailenin evini, bahçesini, geçtiği yollarını süpürürler. Bu esnada "Sökülüp sökülüp gitsin yeri yurdu, adını unutsun" diyerek sevinirler. Adeta yerin onun adını hatırlayacağına ve kokusunun o yerlere sindiğine inanılır.

Dunganlarda 'ayna' etrafında da inançlar oluşmuştur. Ölü evinde kırk gün boyunca aynaların üzeri kapatılır.[161]

Dunganlarda yeni doğanın ve annenin yastığının altına kötü güçlerden korumak amacıyla ayna konur.[162] Aynanın konulmasının yukarıda da değinildiği gibi izahı

---

158 Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

159 Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

160 Yaşar Kalafat, "**Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı**", 20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, 22-23 Kasım 2007; Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s. 259-266.

161 Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

162 Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

muhtemelen onun yansıtıcı özelliği ile ilgili olmalıdır. Sözgelimi, bazı kara iyeler kendi görüntüleri ile karşılaşmak istememiş olabilirler.

Dunganlarda düğünde ya da düğünden hemen sonra ayna kırılırsa çiftin ayrılacağına inanılır. Bu nedenle özellikle bu zamanlarda çok dikkatli olurlar ve birbirlerini sık sık uyarırlar.[163] Aynanın kırılmasının uğursuzluğa işaret ettiği inancı batı Türklüğünde de vardır. Cam bardak düştüğünde kırılması istenir. Çıkan sesin kara iyeleri kaçıracağına inanılır. Ancak ayna kırıkları bir arada ise, parçaları nispetinde yansıtıcı durumuna girmiş olacaktır.

Düğünde gelinin cebine ayna kısmı tene bakacak şekilde konularak, nazardan korunmak istenir.[164] Batı Türklüğünde gelin sandığına muhakkak ayna konur. Gelin evinden aynaya karşı Kur'an'ı Kerim'in altından çıkarılır. Oğlan evine yüzüne ayna tutularak götürüldüğü gibi uygulamalar da olur.

Dunganlarda kâbus görülmesini engellemek için yastığın altına ayna konur.[165] Bu uygulama ile cenaze evinde aynaların üzerlerinin örtülmesi, kara iyelerden anne ve yavruyu korumak için yatağının altına ayna konulması inancı aynı bütünün parçaları mahiyetindedirler.

Ayna, sırtı kimyevi bir madde ile sırlanmış oluşunun ötesinde sır saklayan bir camdır. Ayna ile fala bakılır,

---

[163] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.

[164] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[165] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

büyü yapılır. Bebeğin ve kırklı hanımın aynaya bakmaması gerektiği inancı, cenaze evinde, Kur'an okunan yerde aynaların örtülmesi veya ters çevrilmiş olmaları, gece aynaya bakılmaması gerektiği inancı bir bütünün parçaları mahiyetindedir. Halk inançlarında aydınlık geleceği simgeler.[166]

Dunganlarda uzun yola çıkan insan ya da akrabalar dualar eşliğinde yola çıkarlar.[167] Yola çıkana, bilhassa uzun yola çıkana dua etmek, hayırlı yol dilerken sadaka vermek Müslümanlıkta var olan bir uygulamadır. Kamlık inanç sisteminde bu uygulama 'oboo/ovoo'lara saçı yapma şeklinde yaşamaktadır.

Dungan halk inançlarına göre cinler pis yerleri ve pis eşyaları severler. Bu sebeple akşamları bulaşıklar mutlaka yıkanmalı, yaşanılan yer her zaman temiz tutulmalıdır.[168] Bu inanç ve uygulama batı Türklüğünde de vardır.[169]

---

[166] Yaşar Kalafat **"Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" 1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo -Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu, Antalya**, 26-27 Kasım 1993; Ankara, 1995, s. 75-107.

[167] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[168] Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna.

[169] Yaşar Kalafat, **"Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", II. Bingöl Sempozyumu,** Bingöl Kültür Derneği, Bingöl, 25-27 Temmuz 2008; 2009, s. 140—147.

Dunganlarda suda olduğu gibi, hiçbir yiyecek ve içeceğin üzeri açık bırakılmaz. [170] Bu uygulama görünmeyen varlıkların dışarıda bırakılmış yiyecek ve içecekleri yiyip içecekleri inancından kaynaklanmaktadır.

Dunganlara göre, cinler insan ve hayvan kılığına girerek aldatmaya ve zarar vermeye çalışırlar. Vücuduna cin giren bir kişi artık onun ermine girer ve onun istediği şekilde davranır. Perilerin de zaman zaman camilerde oynayarak gürültü yaptıkları şeklinde söylentiler vardır. Ancak görüşülen kaynak kişilerin bilgilerine göre yaşanan ya da tanık olunan böyle bir olay yoktur.[171]

Halk inanışlarında cin ve peri içerikli inanmalar büyük ölçüde ortaklık gösterirler. Çok kere de cin ile peri anlam bakımından karıştırılmaktadır. Cinler yaşadıkları yerler, etkinlikleri, göründükleri şekillere göre isimlendirilmişlerdir. Dungan inançlarında cin ve peri inancı batı Türklüğünden farklılık arz etmemektedir.[172]

Dunganlarda nazar ile ilgili inançlar da vardır. Nazardan korunmak ve kurtulmak için ak-kara nazar boncuğu ve muska takılır. Çengelli iğne ağzı kapalı şekilde giy-

---

[170] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[171] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[172] Yaşar Kalafat, "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", **II. Bingöl Sempozyumu**, **Bingöl Kültür Derneği**, Bingöl, 25-27 Temmuz 2008; Bingöl, 2009, s. 140-147.

siye iliştirilir. Bu amaçla gelin kızın cebine ayna koyulur.[173]

Dunganlarda doğal olarak rüya ile ilgili inançlar da vardır. Dunganlarda hamile bayan rüyasında 'yılan' görürse erkek, 'çiçek' görürse kız doğurur, inancı vardır.[174] Batı Türklüğünde rüyada yılan görülürse düşman anlamına gelir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında rüyada 'kırmızı gül' erkek 'sarı gül' kız bebek işareti olarak kabul edilir.

Dungan halk inançlarında bir bayan rüyasında 'balık' görürse yakın zamanda hamile kalacağına inanılır.[175] Batı Türklüğünde rüyada balık kısmet anlamına gelir.

Diğer Dungan inançları arasında, hasta evine ziyarete gidilirken mutlaka et götürülür.[176] Dunganlardaki bu inanç, genel inanç sistematiği ile fevkalade farklılık arz etmektedir: Et, özellikle kırkı çıkmamış anne ve bebeğin odasına asla getirilmez. Bilhassa yeni kesilmiş hayvanın eti konusunda daha da dikkatli davranılır. Bir zaruret var ise anne bebeği ile birlikte odada bulunan bir yükseltinin üzerine çıkartılır. Hayvanın kırkının anne ve bebeğini basabileceği şeklinde de bir inanç vardır.

Dungan bir ailede anne baba yaşlanınca asla yalnız bırakılmaz; ailenin en küçük erkek çocuğu –olmaması ha-

---

[173] Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.
[174] Kaynak kişi: Hasanza Lazuyam Huseyevna.
[175] Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza.
[176] Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna.

linde en küçük kız çocuk- anne babayla yaşamına devam eder.[177] Atlı göçebe bozkır kültüründe Göktürklerde ve diğer Türk devletlerinde Gültekin/Kültekin örneğinde olduğu gibi yaşlanan anne ve baba, evi terk etmeyen en küçük erkek çocuk ile birlikte yaşarlar. Türkiye'deki Kuzey Kafkas halklarında ise bu görevi ailenin en küçük kız çocuğu üstlenir.[178]

SONUÇ

Dungan halk inanmaları ile Türk halk inançlarının, bir kısmı yeni, bir kısmı kısmen farklı ve bir kısmı da bilinmekte olan bulgularla değerlendirildiğinde birbirleriyle çok benzer ve hatta çoğu kere aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler "kamma","et", "ko" "yılan", "balık", "çift rakamlar", "sünnet parçasının yenilmesi", "evlatlık-annelik duyguları ilişkisi", "aynı günde iki kardeşin evlenmesi" gibi konularında yeni yorumlara kapı aralayabilmiştir. Bunlar, bazen, bilinenlerin teyidini sağlamıştır. Ancak gerçek şu ki, Dungan halk inanmaları çiçeğinden henüz yeteri kadar bal alınamamıştır. Mevcut görünümü ile Dungan halk inanmaları, Budizm ve Kamlık inanç sisteminden ziyade İslamî bir karakter arz etmektedir.

---

[177] Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova.

[178] Kaynak kişi: Zubde Sanjanova.

DOLGAN-TOFA TÜRKLERİ VE HALK İNANÇLARI*

ALTAY DEMOGRAFYASINDA DOLGAN VE TOFA'LAR

GİRİŞ

Dolganlar ve Tofaları merkeze aldığımız bu çalışmayı 4 bölümde ele aldık. Bunlardan "Altay Demografisinde Dolgan ve Tofa Türkleri" bölümünde bölgeyi, birlikte yaşayan diğer bölge halklarını ve konuya dair yapılmış çalışmalara dair bilgi vermeği amaçladık. "Kamlık İnanç Sisteminde Dolganlar ve Tofalar" bölümü ile "Batı Türklüğünde Yaşayan Dolgan ve Tofa halk İnançları" bölümünde ise inanç sistemindeki güçleri ve fonksiyonlarına dair bilgi verdik. Bu inançların Batı Türklüğündeki benzerleri üzerinde durduk. "Altaylardan Anadolu'ya Halk İnançları Göçü, Dolganlar ve Tofa'lar" bölümünde ise çıkarabildiğimiz sonuçları açıklamayı amaçladık

Altay, adını Türkçe Moğolca bir kelime olan ve altın anlamına gelen Altan'dan alır Altay Türkleri de çeşitli diğer Türk halkları gibi altı Türk halkının karmasından meydana gelmiştir. Bunlar dönemin edebiyatında **Altay**

---

* Bu çalışma, Yaşar Kalafat, "Dolgan Tofa Türkleri Halk İnançları" **Çukurova Sanat,** Aralık 2010 Ocak-Şubat 2011, S. 12-13-14 s. 1-3-112 Yer almıştır.

Kiji, Telengit, Teleüt, Tuba, Kumandı Kiji, Kü-Kiji veya **Çalkandu Kiji** şeklinde yer almıştır.[179]

Altaylarda yaşayan Türk toplulukları ile Altay Cumhuriyetinde yaşamakta olan Türk kesimler şüphesiz tamamen aynı değildir. Bu isimlendirme karmaşasına Rusya'nın devlet politikaları da bölünme dallandırma ve siyasi amaçlı idarî bağlantıların kurulması konularında etkili olmaktadır. Bölgenin bize göre Türk etnik dağılımı şu şekilde özetlenebilir. **Hakas Türkleri, Tuva Türkleri Todja Tuvaları, Çulım Türkleri, Şor Türkleri, Teleüt Türkleri, Altay Kiji/Kişi Türkleri, Çolgan Türkleri, Kumandin Türkleri, Tofa Türkleri, Telengit Türkleri, Saha Türkleri, Dolgan Türkleri, Sibirya Tatar Türkleri**[180]. Sibirya özerk ve yarı özerk cumhuriyetlerinin demografik yapıları Türk soylu olmayan halkları da içerebilmektedir.[181] Rus politikaları Ruslaştırmayı iskân ve kültür ve idari bağlantılar aracılığı ile uygularken misyonerliği de ihmal etmemiştir. Sovyetler döneminde Hakasya'nın ve Yakutistan'ın bütün halkları bu arada Dolganlar ve Tofa'lar da bundan nasibini almıştır. Kamlık inancının özünü oluşturan Kamların tamamı sistem tarafından rejim için tehlike ve engel oluşturdukları gerekçesiyle öldürülmüşlerdir.[182] Dolgan ve To-

---

[179] Turan Can, Altay Türkleri" **TÜRKSOY** Mayıs 2007 S. 6 s. 22-23.

[180] Kaynak kişi; Timur B Davletov.

[181] Timur b Davletov, "Hakas Türkleri ve Hakaseli", **TÜRKSOY**, Ocak 2003, s. 3-34.

[182] Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20-37.

fa kamlık inancından bahsederken bölgenin diğer Kamlık inançlı Türk halklarından örneklemeler yapmamak çok zordur.

Daha geniş kapsamlı bir tanımlama ile Altay halkları; Türk halkları, Mongol Halkları, Mançurya Türk halkları ve Kore halkları olarak ele alınabilir. Bunlardan Türk halkları büyük bir kısmı ile yukarıda zikredilen; Azerbaycanlılar, Altaylılar, Balkarlar, Başkurtlar, Karaylar, Gagavuzlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Karaimler, Karaçaylar, Kumuklar, Kırgızlar, Dolganlar, Yakutlar, Yugurlar, Nogaylar, Özbekler, Salarlar, Tatarlar, Tofalar, Tuvalılar, Türler, Türkmenler, Urcanhaylar, Uygurlar, Hakaslar, Çuvaşlar, Şorlar'dır.[183]

Türk adı hem milletin genel adı, hem Türkiye Cumhuriyetini kuran halkın adı ve hem de çeşitli Türk kesimlerden bir kesimin toplamın özel adıdır.

Mancu-Türk halkları ise; Evenkler, Evenler, Mançrlar, Nanaylar, Nerlallar, Oraklar, Oraçlar, Cibolar, Udekeyler ve Ulçarlar'dır

Dolgan halk inançları konusunda çalışma fikrini bize Y.Vasiliyev'in yakın ilgisi verdi. Kıbrıs'ta birlikte katıldığımız bilgi şöleninde[184] Dolganları tanıyabilmek için kendilerine sürekli sorular sormuş ondan cömertçe aldı-

---

[183] **Altay Halkları**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1996, s. 1.

[184] Türksoy-Yakın Doğu Üniversitesi, **"Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları" Uluslar arası Sempozyumu**, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşe-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

ğım cevapları not etmeğe başlamıştık. Kısa süre zarfında bu konuda bir defter oluştu. Sorular süresinde hocanın bu konuları içeren makalelerinden oluşan bir kitabının olduğunu öğrendik. Onu da bize 2 arkadaşımız[185] temim ettiler. Bu arada Vasileyev'in Türkiye'de yayınlanmış bir kısım makalelerine de ulaşma imkânı bulduk[186]. Çok geçmeden R. İshakov'un aynı konulu çalışmasından haberdar olduk[187] Saha Türklerinin atasözlerini inceleyen bir yayın edinmiştik.[188] İlgili dosyaya onu da ekledik. İlgili arşivi daha da zenginleştirebilirdik ancak muradımız tamamen ve sadece Saha/Yakut halk inançları değil toplumun bir cüzi olan Dolganlar ve Tofalardı. Bu derece işlenilmiş Saha bilhassa Dolgan ve Tofa Türklerinin bizi daha ziyade halk inanmaları ilgilendiriyordu. Oluşturulmaya başlanılan bu edebiyattan hareketle mevcut bulgularla bizim farklı Türk kesimlerinden derlediğimiz halk inanmalarını varsa ortaklıkları onları ilişkilendirmek istiyorduk. Bu bölgede yaşamakta olan bazı halk inanmaları, bir kısım Türk halk inanmalarının ilk şekilleri olabilirlerdi. Böylece gerektiğinde Hakaseli Türk kültür coğrafyasına da girerek Doğu Türkleri ile Batı Türklerini halk inanmalarından hareketle karşılaştırma imkânı bulabilecektik.

---

[185] Alanın uzmanlarından Yılmaz Yeşil ve Yılmaz Eröz'e destekleri için teşekkür ediyorum.

[186] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara.

[187] Rusten İshakov,"Dolganlar", **TÜRKSOY**, Nisan 2006, S.19, s.15-16.

[188] Fatih Kirişcioğlu, **Saha Türklerinin Atasözleri İnceleme-Metin**, Nobel, Ankara, 2007.

Evvelce yaptığımız konuya dair münferit çalışmalarımızı bir kitapta toplamıştık. O çalışmanın içeriğinde Kırgızistan, Altay, Hakasya, Çuvaşıstan, Kazakistan kamlık inançları ile bilgiler vardı. Bunları alandan derlemiş ayrıca Altay, Tuva Saha bölgesi kamlık inançlarına dair yapılmış çalışmaları notlayarak aktarmıştık. O çalışmada döneminde Türkiye'de yapılmış telif ve tercüme eserlere dair de açıklamalar yapmıştık. Kamlık-Şamanlık bağlantısına dair açıklamalar yapmıştık. O çalışmada Dolgan ve Tofa'lara dair doğrudan açıklamalar olmamakla birlikte aynı coğrafyanın inancı anlatılıyordu.

Bu çalışmamızda da vesile düştükçe Kamlık inancının genel anlamda Şamanizm anlayışı ile bağlantısına dair açıklamalar yapılıyor olmakla beraber. Kamlığın geçirdiği aşamalar dinler sistematiğindeki yeri ve kelimenin etimolojisi üzerinde durulacaktır.

Altay halkları bu arada doğal olarak Dolgan ve Tofa'larda kadim dinlerini Dingir olarak biliyorlardı. Tanrı, Tengri, Tora, Tangun muhtemelen temaslar sonucu zamanla edinildi[189]

Avrupa'ya Şamanlık terimini getiren Rus sefirleri kamlık inancını şeytanî işlerle uğraşma, yalancılık, fırıldakçılık olarak tanıtmışlardır. Bu aktarmalara bölgedeki totem kuşlar ve Türk'e çarelerle ilgili inanç ve uygulamalara dair bilgiler, trans halindeki Kamın ruh hali de ekle-

[189] Kerem Memmedov, "Altay Xalqlarında Şamançılıq ve onun İzleri" **Altay Dünyası**, 1997, s. 1-2 s. 43-50.

nilmiştir. Kamın bu hali ali göye ulu göye ulaşma uğraşı olarak yansıtılmıştır.[190]

Şaman kelimesi Mancur menşeli olup oynayan, raks eden anlamına geliyordu. Y. Nemet ise bu sözün Türk dillerinde **kam/gam, kalmamak, kamçu** sözü ile bağlantılıyordu. Büyük Hun İmparatoru Atilla'nın sarayında Kam'ın olduğu bilinmektedir. Bu sarayda **ata-kam** ve **eş-kam**'a büyük ihtiram gösterildiği belirtilmektedir. Avar Türklerinde elçi gam savcu titulunu taşıyordu. Irk Bitik'de "dağdaki avcının kamlaması" ndan söz ediliyordu. Divani lügatit-türk'de "kam irkladi/Kam fala baktı". "Gam arvadi/kam gargış gargıladı" ifadeleri yer almaktadır. Kodeks Kumaniksus'da, **Kam katun/kam hatun**, yer almaktadır. Günümüzde Yakutlarda şaman için oyun denilirken Sibir Türklerinde şaman Kam olarak bilinir. Türkistan'da şaman **baksi**, azerbaycan'da ise **bakıcı, görücü, çöpçü, falcı** diye bilinir. Çuvaşlar şamana **yumdüz** derler. Arkeolojik adlandırmalarda alt alta yer alan haç şekillerinin şamanı simgelediği ifade edilmektedir.[191]

Biz Kırgızıstan'da tedavi seansına katıldığımız bir kamın hastasındaki kötü ruhları kamçısı marifetiyle kovduğuna şahit olduk

Vasilyev'in bu çalışmasında, "Sahalarda Şamanizm", "Sahalarda Tarılar ve ruhlar", "Saha/Yakut Kültüründe At ve Atçılık", "Üt-Saha/Yakut Türkleri", "Doldan ve Tofa

---

[190] Kerem Memmedov, **a.g.e.**

[191] Kerem Memmedov, **a.g.e.**

Türkleri", "Sibirya Türklerinin Destanları", "Yakutistan'da Folklor faaliyetleri", "Atatürk ve saha/Yakut Dili", "Saha Alfabesinin Öncüsü Senem Novgorodov", "Saha/Yakut edebiyatının Üç Klasiği", "Ünlü Yakut Yazarı Ploton Oyunskiy" isimli çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca bu kitapta Aleksey Kolokovsskiy'in "Eski Hayır Duası", Anemposidist Sofronoy'un "Anayurt",, Nikolay Neustroyev'in "Sahada", Poloton oyunkiy'in "Kartalın Vasiyeti", "Tatta Nehri üstnde", "Annem Cebcekiey'in Mezarında", "Sevgili Süöküççe'ye", "Özgürlük Marşı" Anna Neustroyeva"'nın "Kargalar", "PetervToburokov'un, "Bu Olur mu?", "Tavşan", "Mançaarı Bahılay' isimli çalışmalarına yer vermiştir. Şüphesiz eserin kapsamında, halk inanmalarına dair bilgiler de vardı.

KAMLIK İNANÇ SİSTEMİNDE DOLGANLAR VE TOFALAR

METİN

Dolganlar Kustur, Oyunculuk, Şamanlık/Kamlık, Tanrıcılık gibi isimlerle de bilinen bir dine mensupturlar. Dolgan Şamanizm'inin Yakut Şamanizm'inden az çok farklılıkları vardır. Yer yer değişik inanç uygulamalarına rastlanabilir.[192]

Dolganların diğer ismi olan **Tıa Kihi,** Orman Kişi anlamına gelmektedir. Kendilerin daha ziyade bu isimle tanıtırlar. Orman Kişi tanımlaması bize **Ağaç Eri, Tahtacı, Tahta Kuş, Terekeme** (Terekle/Ağaçla iştigal eden) çağırımı yapmıştır..

Hakaslar, Dolganlar Tofalar ve diğer soydaş Türk topluluklarının bu gün yaşadıkları topraklarda tarihin farklı devirlerinde Yenisey Kırgızlarının bölgeye Güney Sibirya'ya geliş tarihleri olan MÖ III yüzyıldan Afonosyeff, Andronoff, Karasuk, İskit-Sarmat "Tagar Dönemié, Hun "Taştık Dönemi"nden itibaren Türk yurdudur.[193]

Yakut/Saha Cumhuriyetinin daha kuzeyinde Anabır ilçesi Teymir Özerk Bölgesi'nin Dolgan-Hatan ve Dudin ilçeleri ile Yenisey ırmağı boyları tundralık bölgede

---

[192] Kaynak kişi; Y.Vasilyev.

[193] Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda,** S. 22, 2002 s.20-37.

dünyanın en kuzeyi olan ve sühunetin 57 dereceye düştüğü bölgede yaşarlar. Diğer isimleri Tıa Kihi olan Dolganların ana dilleri Ural-Altay Dil Ailesi'nin Türk dilleri alt grubunun Yakut Türkçesi grubuna girmekte olup Dolganca olarak bilinir. Dolganların farklı alfabeleri ve kendilerine mahsus okulları varken dağınık ve göçmen hayatı yaşamaları, miktarlarının az olması sonucu bu dilin eğitimi ve öğretimi Udikada'ki Yüksek Eğitim okulunda verilmektedir. Yakutistan'da Türklerin eski en eski dini olarak bilinen Şamanizm'i bize göre Kamizm'i/Kamlık inancını[194] yetkili uzmanlara göre daha doğru bir ifade ile Kamlık inancını[195] öğretmek için her yıl uluslararası konferanslar verilir. 2002 nüfuz sayımlarına göre Dolganlar'ın 7.200-7.300 çıvarındadır. Dolganlar'ın nüfusu 1979'da 5053 1989'da ise göçler sonucu 5.000'e düşmüşlerdir. Üç ayrı lehçesi olan Dolgan Türkçesinin eski Yakutça olduğunu veya onların Türkleşmiş Tunguzlar olduklarını kabul eden görüşler de vardır. Tunguzların yurtları Moğolistan sınırındadırlar Dolganlar'ın kültürleri ilk defa 1832 yılında yazıya geçirilmiştir.[196] Üt-Saha Türkleri az nüfuslu olduk-

---

[194] Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, İstanbul 2004.

[195] Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20-37.

[196] Rusten İshakov,"Dolganlar", **TÜRKSOY**, Nisan 2006, S.19, s.15-16; Şengül (Kaçar) Gitmez, "Sovyetler Birliğinin Dağılması Sonrasına Rusya Federasyonundaki Türk Kökenli Halklar", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997, S. 13, s.78-82; Selma Tosun, "21. Yüz-

ları bölgelerde bazı imtiyazlardan yararlanabilmek için Tunguz-Mançu dilli halklardan olan Evenkiler olarak kayıtlara geçmişlerdir.[197]

Tofalar/Karagaslar, Sibiryanın güneyinde Irkkutsk bölgesinde, Dolganlar ve Yakutlar gibi usta ren geyiği avcıları olup Tuva ve Buyatıya'nın sınırında yaşamaktadırlar. Tofalar da yakın komşuları olan Tuvalar, Hakaslar, Altaylar, Şorlar gibi binlerce yıldır vatanları olan topraklarda Kanlık dinleri, tarihten gelen adetleri ve arkaik grameriyle Türkçe olan dilleri ile yaşamaktadır.[198] Sibirya Tatarları ise bölgenin Tatar adiyle tanınan Türkleridirler. XVIII yüzyıla kadar bütün kuzey Asya, Tatarya ve halkı da Tatar olarak tanımlanıyordu. Esasen XX yüzyılın evveline kadar Rusya terkibinde yaşayan birçok Türk halk tatar olarak tanımlanıyordu. Hatta Azerbaycan Türkleri Azerbaycan Tatarları olarak biliniyorlardı.[199]

Sibirya Türklerinin Destanlarındaki ortaklık diğer Türk halklarının destanlarında görülen yakınlıktan daha yoğun daha sıkıdır. Sibirya Türkleri eski ana vatanlarında kalıp atalarının folklorunu, dinini, kültürünü, dilini etle-

---

yılda Türk Topluluklarının Nüfusu", **Ansayurtan Atayurda Türk Dünyası**, 1997, S.13 s. 1-17.

197 Timur Davletoy, **a.g.e.**

198 Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 15, Yakutlar, Dolganlar, Tuvalar, Hakaslar, Altaylar, Şorlar ve Tofalardaki demografik hareketler için bkz. Selima Tosun, "21.Yüzyılda Türk Topluluklarının Nüfusu" **Ansayurtan Atayurda Türk Dünyası**, 1997 S 13, s.1-18.

199 Maqbule Muharremkızı, ""Sibirya Türklerinin Etnik Tarihine Dair", **Ansayurtan Atayurda Türk Dünyası**, 2001, S.21, s. 4-8.

rinde kanlarında saklamışlardır. Bu bölge Türklerinin folkloru, destanları bütün dünya Türklerinin en eski folklor ürünleri olarak görülürler. Çin, Japonya, Hindistan, İran gibi ülkelerle yakın temas halinde olmadığından onların etkisinde kalmayıp özgün yapısını korumuştur.[200] Atatürk bu gerçekten hareketle bölgenin destan, sözlük ve ilgili arşiv bilgilerine yakın ilgi duymuş döneminde bazı girişimler gerçekleştirilmiştir.[201]

Dolgan ve Tofa Türklerinde de din hatalı olarak Şamanizm diye bilinen gerçekte **Kamlık** inancıdır. Bu inançta çok sayıda hayır hak olan ve olmayan hami ve şer ruhun varlığına inanılır. Çok kere bunların "tanrı" olarak geçtiği de olur. Bu çarpıklık biraz Tanrı ile Tanrısal'ı karıştırmış olmaktan biraz dinler tarihi bilgisi sınırlılığından ve biraz da Türklerin eski yaşam tarzlarını maksatlı olarak ilkel gösterme amacından kaynaklanmaktadır. Güneşin, tabiatın ateşin ve diğerlerinin ruhunun olduğuna inanılır. Bunlara dualar edilir ve adaklar sunulur. Buna göre dünya; **Aşağı Dünya, Orta Dünya, Yukarı Dünya** olarak ayrılır. Aşağı Dünya yerin altı, Orta Dünya yeryüzü ve Yukarı Dünya ise daha yukarısıdır.

Bunlardan Yukarı Dünya'da Ulu Tanrı olduğuna inanılan, 9. Göğün doğu tarafında yaşayan **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon** vardır. Bütün dünyayı, yukarı, orta ve aşağı dünyayla birlikte yöneten ve hükmeden budur.

---

200 V. Vasiliyev, **a.g.e.** s. 16

201 V. Vasiliyev, **a.g.e.**

Diğer ruhları şer veya değil yöneten keza budur. İnsanları yaratan, güzellikleri veren, aydınlatan, kalpleri kötülüklerden temizleyen, sevinci, iyiliği, güzelliği veren, dünya düzenini sağlayan yasaları koyan ve onlara uyulmasını isteyen budur.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun, **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon**'un hanımı, eşidir. O **Ak Güneş** ile bir tutulur. İlahî yüksek parıltısı ile dünyayı ısıtan, temizleyen hayatın devamlılığını sağlayan, hayat kaynağı olan odur.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun ile **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon** birlikte çirkinliklerin kötülüklerin yok olmasında, kötülerin etkili olmamasında etkili olurlar, yeryüzünde iyiliğin, iyi niyetin güzel düşüncelerin sağlam karakterlerin hâkim olması için **Töre**ler gönderirler[202]

Bu açıklamaya göre "Töre" Şamanizm'deki âdete ayet konumundadır. Töre, Türk etimolojik müşterekliği bir yana, Töreler hangi yöntemle kim veya kimler aracılığı ile topluma ulaştırılmışlardır? Bu dine inananlara töreyi kim ve nasıl tebliğ etmiştir gibi soruları gündeme getirmektedir.

Kün Kübey Hotun/Ürün Arılı Hotun ile **Ürün Aar Toyun/Ürün Ayı Toyon**'ın 2 oğlu ve 2 kızları vardır. Bunlar; **Uhun Curuntaayı,** Yukarı Dünya'nın ilahî yasalarını

---

[202] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7.

yazar. **İgii-Toguu** gümüşçülerin ve süslemecilerin kutsal ruhudur. **Ayıhıt/Ayıhıt Hotun** ve **İeyehsit** olarak bilinen kutlu ruhlar ise çocukların doğmasına, yaşabilmelerine hükmeder. İnsanlar arası iyi ilişkileri ve akrabalık duygu ve düşüncesini verirler. Zira **Kıday Bahsı** da ustanın, ustalığın demircinin kutlu ruhudur.

Gökten indiğine ve kutsallığını da buradan aldığına inanılan demir Türk kültürlü halklar arasında Batı Türklüğünde de bir kült oluşturmuştur.

Igii Toğun da olduğu gibi mesleklerin kutlu ruhlarının olması inancı zamanla meslek pirleri inancı şekline dönüşmüş olabilir veya aralarında bir bağlantının olması ihtimali araştırılabilir. Baka bir ifade ile pirlik ve meslek pirliği inancının kökleri bu inançta aranılabilir.

Ayıhıt Hotun İeyehsit'in fonksiyonları ise bizde **Umay** inancına çağırım yaptı.[203] Umay kültü Doğu Türklüğü halk inanç kültüründe doğal olarak çeşitli biçimlerde yaşamını sürdürmektedir. Bu bölgede, Balbalların dikilmelerinde Hakas müziği eşlinde kamlar ellerlinde davulları ile anıtın etrafında dönerek dua etmekte ve dualarla birlikte alana Kuğu şeklinde temsili **Imay İne/Umay Ana** gelmektedir.[204]

---

[203] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s. 98-103.

[204] Sancar Mülazımoğlu, "Eski Türk Runik Yazılarının Bulunuşunun 280. Yılı kutlamalarından izlenimler", **TÜRKSOY**, Ocak 2002 S. 5, s. 54-59.

Umay kültü ile ilgili inançlar günümüzde sadece insanoğlunun değil hayvanatın da üremesi ve yavrularının korunmasında önemli yer tutan bir unsurdur. Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Anadolu'da insan ve yer isimlerinde yaşamaktadır. Anadolu halk sofizminde Umay Ana inancı ile Fatma inancı örtüştürülmüştür.[205]

İnanç sisteminin diğer kutlu görevlileri arasında **Odın Haan** ve **Cınıs Haan** vardır. Bunlar dünyanın yönetilmesinde gerekli yasaları düzenleyen ulu ruhlardır. Bunlara, **Uhun Curuntaayı Suruksut** yazıcılık yapar.

Cılga Haan Toyon ve **Tanha Haan Toyon,** kişioğlunun doğumundan itibaren onun kudretine, kaderine hükmeder ve bir seri davranışı kayıt altına alırlar. Bunlardan Cılga Haan Toyon'ın diğerinden daha kudretli olduğuna inanılır.

Sün Caham, Bu ulu ruh dünyayı ilahî ışıkları ile kirden, pislikten, şeytanın kötülüklerinden korur temizler. Çok kuvvetli ve ürkütücü olduğuna inanılır. **Hotoy Ayı** ile birlikte insanları savunur ve onlar için intikam alır.[206]

Kaynağın "şeytan" tanımlamasını **kara iye** karşılığı kullandığını konu ile ilgili evvelce yapmış olduğumuz ça-

---

[205] Yaşar Kalafat, "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar aras Orta Doğu Semineri**, 29-31 Mayıs 2009 Elazığ.

[206] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7.

lışmalardan hareketle söyleyebiliyoruz.[207] Bu tanımlama hangi hallerde şeytan veya cin karşılığı kullandığını pek bilemiyoruz. Bize göre, Kara iyeler şer veya şeytanî güçler iken **ak iye**ler rahmanî güçler olarak düşünülebilir. **Uluu Suorun Toyon**, Güney göğünün hükümdarı olup insanda can ruhtur. Rahmanî ve şeytanî tasnifinin dışında tutulur. Gelecekte kimlerin şaman/kam olacağını önceden bilir. Şaman/kam olacak kişiyi **Tanha Haan Toyon** ve **Cılga Haan Toyon**'la birlikte tayin eder, onların şaman/kam olarak yükselmelerini belirler. Kızdığı zaman dehşeti çok olur.[208]

Hotoy Ayı (Sünken Erili, Sün Haan) İktidarı ulu ruhu, Güney Doğu'da bulunmaktadır. Adeta ailenin soyun koruyucu iyesidir. Onları başka düşman soyların muhtemel zararlarına karşı korur müdafaa eder. İnsanlar için **Sün Cahaın** ile birlikte intikam alır. Onun tarafından korunan insanlar kudretli, güçlü, düşünce sahibi, cesur ve enerjik olurlar[209]

Kürüö Cöhögöy Toyon, atların ve ulu ruhların/meleklerin atlarının iyesidir. 9 katlı göyün 3. katında güneydoğu kısmında kalır, Yakut, Tofa ve Doganları ve onların atlarını korur. Saha yurdunda at kutsal bir hay-

---

[207] Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Kara" **Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri**, Ankara s. 274-284; **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Ağustos 1999 S. 152 s. 17-21; **İslam ve Kültür Araştırmaları**, Sofya, 1999 S. 4 s. 398-409; **Erciyes** Aralık 2002 S. 300 s. 30-34.

[208] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7.

[209] A.g.e. **a.g.y.**

vandır. Çok ürkütücü bir ruhtur Kızdığı zaman verdiği atları geriye aldığı olur. İnsanların emrine ünlü atları verebildiği gibi güçlü boğaları cesur gözü pek erkekleri vermesi de mümkündür.[210]

Bura-Dohsun adlı Olanho destanında sahaların eski ataları Ayına Sier itiyar er kişi **Ayu Nuoralcın** ninedir. **Ayına Sier** ihtiyar, **Ürün Aar Toyan**'un kardeşi, Ayu Noralcın ninenin de Uordaah Cöhögöy Toyon'un kız kardeşidir. Böylece sahaların ataları ile atlar arasında kan bağı olduğu inancı vardır. Ayrıca atın oğlu **Dırıay Bahadır** ve Dolganlar'da da Atın Oğlu **Atalamii-Bahadır** adlı Olanha destanları vardır.[211]

Hakasya'nın hemen hemen her yerinde balbal, kurgan, yazıt, kaya resimleri ve tapınaklar kutsal mekânlar vardır.[212] Bu özelliği onu açık hava müzesi, tarih laboratuarı, Türk dinler tarihi itibariyle başvuru merkezi yapmaktadır.

Atın kutsiyetinden kaynaklanan kutsiyet ilgili etnografik malzemeye de yansımıştır. Genel sergenlerin dışında avluya dikilen 2 veya 3 özel **At Segeni**'nin farklı bir konumu vardır. Keza **Kiyii Serge /Gelin Sergeni**'ne sadece gelinin atı bağlanabilir. Ayrıca ulu bayramlarda dikilen özel sergenler vardır. Yerin, suyun ruhlarının manevi des-

---

210 A.g.e., **a.g.y.**

211 Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

212 T.B.davletov, "Hakas Türkleri ve Hakaseli" **TÜRKSOY**, Ocak 2003, S8, s. 30-34.

teğini, hayır temennilerini alabilmek için sayıları **3** veya **9** olan özel isimleri ile tanınan sergenler de vardır. İneklerin Kutlu ruhu için dikilen serge de vardır ve buna at bağlanılmaz. Özetle Saha İnanç kültüründe sergelerin özel yeri vardır. Sergeler kutsal ağaçlarla, yeleden yapılan süslerle donatılır. Masanın ayakları **at toynağı**na benzetilir, sergenin başına at başı figürü konur Evin en büyük direklerine **at kanı, at yağı, kımız** sürülür. Şaman/Kam ateşin önünde **Ak at derisi** üzerinde dua eder. Yerin, dağın, ormanın ruhlarına dua ederken kımız ve **at yeleri** kullanır. Bu tür bulguları artırmak mümkündür.

At etrafında oluşan kült batı Türklüğünde de çok zengindir. Atın karnının altından belirli maksatlar ile geçilir. Gelin atı ak aygır olsun istenir. Atın nalının izinde hikmet aranır. At nalı nazarlıktır. Atın gemi ile ilgili inançlar da vardır.[213]

Doğu Türklüğünde Güvey, gelinin evine geldiği zaman beraberinde pişmiş **at başı** hediye olarak götürür. Bu başın içine pişmiş kanlı **at bağırsağı** doldurulur **At başının** evdeki yeri ocağın başıdır. Bu başın gözlerinden 3 tane yağ parçası alınır bunlar ateşe saçı olarak verilir. Ateşe karşı konulan at başının gözleri ağaç dalı ile açılır, kulakları kaldırılır, daha sonda atın başı evin en itibarlı yerine konur. 19. yüzyıla kadar zengin ve etkili bir kimse ölümce canlı veya ölü atı ile birlikte gömülürdü. Ayrıca ölmüş at

---

[213] Yaşar Kalafat, "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III. 1996 -1997 -1998- 1999-2001** Alanya 2004 s. 74-82.

dışarıda bırakılmaz, gömülür. Bazen da kafa ve ayak kemikleri ağaca asılırlar. Bu inanç zenginliği Saha sözlü kültürüne geniş bir şekilde yansımıştır.[214]

Batı Türklüğü halk inanmalarında atın kafatası ambar kapılarında bağ ve bahçelerde nazırlık olarak kullanılır. Makedonya Türkmenlerinde gelinin başına at gemi takılır eşikten içeri girer girmez ocağın olduğu yere götürülüp gelinin başı 3 defa **ocak taşı**'na vurulur. Doğu yapmakta olan anne adayını al karısı türünden kara iyelerin korumak için eşiğin önünde erkek at kişnetilir. Karapapak Türklerinde atın sahibi ölünde eğeri ters bağlanır atın cenaze alayının önünde mezara kadar inmesi sağlanır. Savaşa giden komutanın atının örülmesi etrafında bir hayli inanç oluşmuştur.[215]

Tek Tanrılı bir din olduğunu kabullendiğimiz Eski Türk İnanç Sistemindeki yapılanma anlatılırken bilinen terminolojinin yetersizliği hissedilmektedir. Ak ve kara güç sahibi varlıkları "**Ruh**" olarak yansıtmak ve sıradan ruhlarla sistemde yer tutan ruhların farklılığını vurgulamak kolay olmamaktadır. Anlatımda zorluk çekilebilmektedir. Mesela ruhların ruhları denilmesi gerebilmektedir. Güçler için iye veya sahip tanımlamasının kullanılması halinde yaratılmışlıktan itibaren vergili olan iye/sahip ile sahiplenilerek sahip olmanın da aynı kelime ile anlatılmak istenilmesi durumunda, anlatımda zorlukları doğmaktadır.

---

[214] **A.g.e** s.11.

[215] Yaşar Kalafat, "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III. 1996.**

İslamî terimlerle Eski Türk İnanç Sistemi'ni anlatmaya kalkınca da başka bir dinin sözlüğünü kullanmış olma hatasına düşülebilmektedir. Mesela ak iyelerden söz edilirken, büyük melekler küçük melekler mi denilmeli.

Bu vesileyle ruh konusuna dair bazı aktarmalar yapmak istiyoruz. Kamlık inancında ruh/can geçtiği yere ve dönüştüğü hale göre isim alabilir. Bu hal birbirinden farklı ve birden fazla ruh hali ve ruh tanımlaması getirmektedir.. Bunlardan **kut**, yaşam gücü, şans ve mutluluk anlamına gelen **hut** ayrı bir tespittir. Kam tarafından çocuk ayinin yapıldığı esnada çadırın tepesinde bulunan duman deliğinden içeri girerek doğacak çocuğa hayat veren güneşin ışını biçimindeki **sus** farklı bir tespittir. Yaşamın ilk nefes alışı, dolayısıyla başlangıcı olan ve nefes anlamına gelen **tın** daha farklı bir bulgudur. Canlıların gözlerinde yaşayan, oradan ölümle giden ve göz ateşi anlamına gelen **horah odı** bir başka bulgudur. İnsanın içindeki canın bilince sahip kısmının adı olan ve düşünce fikir anlamına gelen **sagıs** çok daha farklı bir bulgudur. İnsan öldükten sonra içindeki canın aldığı yeni adı olan ve 40 gün kadar varlığını sürdüren **süne** ya da **sürnü** ayrı bir tespittir. Süne bir insanın ilk yılında yeryüzünde gezen canı ya da ruhu olurken bu can **alt dünya/alt tilekey**'e geçtiğinde aldığı yeni hal olan **üzüt**'tür. Böylece Hakas Kamlık inancında canın toplam 7 tane halı vardır. Türk yazıtlarında

can hayatın kaynağı iken ölümden sonrada devam edip hesaplaşmasına dair bilgi verildiği de bilinmektedir.[216]

Farklı tezahürleri değişik pozisyonlarına göre isimlenebilen ruh anlayışları günümüz batı Türklüğü sözlü kültüründe yaşamaktadır. Bayramınız kutlu olsun, Yenidünya, bebeğiniz kutlu olsun, arabanız veya eviniz kutlu olsun, ifadelerindeki kut, mutluluk yüklü bir anlam içerir **hut** ile karşılanmıştır. **Sus** karşılığında kullanılan kut yaradılış destanlarındaki ışıktan oluşma veya halk tasavvufundaki nur karşılığında olduğu düşünülebilir. "Nur topu gibi bir bebekleri oldu" denir. "Yüzü nurlu kişi", "Yüzünden nurun fışkırması", "Nursuz kimse" bu anlamdadır. **Tın** için, "Ruhu ağzından çıktı", "Ruhu kelebek olup uçtu" "Ayaklarından başlayarak çekilen ruhu ile vücudu soğumaya başladı", **tın** karşılığındadır. "Beslenip dinlenince gözlerine fer geldi" veya "İyice yaşlandı hastalıktan sonra gözlerinde fer kalmadı", **horah ateşi** karşılığındadır. Ruhsuz bir konuşma yaptı". Yığma "Süslü cümlelerle rağmen okuduğu metinde ruh yoktu". Ruhun **sagış** anlamındaki kullanımıdır. Ölümün muayyen devrelerinde veya Cuma akşamı gibi dönemlerde, arife günlerinde geçmiş yakınlar için hayır işlenir ve bu hayırlar onların ruhlarına gönderilir. Bu anlamda kut, **sûne** veya **sürnü** kelimesi ile karşılanmıştır.

---

[216] Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20-37.

İblis Kuha ve **Ohol Uola,** savaşın ulu ruhlarıdırlar. Bunlar "göğün karanlık güçleri" olarak bilinirler. Bunlar şeytan olmamakla beraber kıskançlık, sinsi rekabet, düşmanlık, intihar ve gaddarlığın çıkış noktasıdırlar.[217]

İblis Kuha ve **Ohol Uola** faaliyet alanı bakımından **Ana Maygıl**'a çağırım yapmakla beraber, o kutsal **yer-su** için savaşan kişioğlu'na yardımcı olmak için düşmanla savaşır.[218]

Yukarı Dünya'da da şeytanî ruhlar vardır. Bunlar, bel bükülmesi ve kamburluğun göndericisi olan **Hagdan Buuray Toyon,** delilik rahatsızlığının vericisi olan **Dohsun Duyar**, ayak ve göz hastalıklarının vericisi olan **Canday Bolloh**, Pek çok hastalığın vericisi olan **Cabağa Buuray Toyun**, baş, mide ve eklem hastalıklarının vericisi olan **Kere Ubahalaah Hotun**'dur. Bunları hepsi göğün güneyinde ikamet etmektedirler.[219]

İnsanoğlu küçük bir kozmos olarak düşünülünde yer küre adeta beyin ve beyinin belirli merkezleri ile idare edilen beden varmış intibası veriyor. Kumanda merkezinin dumura uğrayan bölgesinin aksülameli vücutta araz olarak tezahür ediyor

Anadolu'nun birçok yerinde sıtma türü bazı hastalıklara yol açan bazı kara iyelerin olduğuna bunların bağ-

---

[217] **A.g.e.** s. 8.

[218] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s. 152-165.

[219] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 8

lanılması ile hastalıkların önünün alınabileceğine inanılır. Bitki hastalıkları ile de bu tür inanç ve uygulamalar vardır. Aynı zamanda belirli hastalıkların tedavisi için belirli ulu zatlara, onların türbelerine başvurulur. Saralı hastanın şifa kapısı ile konuşamayan çocuğa şifa vermesi beklenilen yatır farklıdır. Adeta hangi kara iyenin hangi ak iye ile tutuklamaya alınacağı belirlenmiş gibidir.

Orta Asya Şamanlığında/Kamlığında da kamların adeta ihtisas veya yetkilendikleri alanlar vardır. Şaman hastaya bir **ekmek** veya beze sarılmış bir tas **kül** ile vurur. O Kam sadece çocukların iyileştirilmesi ile ilgilenir. Diğer hastalar o Kamın faaliyet alanın dışındadırlar. Bu uygulamaya başvurarak tedavi edebilme konusunda yaşlı bir takım kadınlar yetkilendirilmiştir. Kadın giysilerinin hâkim olduğu bu bölge Şamanlarında **ak, kara** ve **al** giysilerin yanı sıra al renk üzerine **mavi** benekli giysilerin giyilmesi de ilginç olmalı. Harezmî bölgesinde yas giysisi rengi olarak mavinin kullanıldığı kesimlerin olduğunu biliyoruz. Kam bu tedavisinde hafif hastalıkları basit bir şekilde iyileştirirken, ağlayan bir çocuğun susturulması gerektiğinde kam eline bağladığı bir ipe düğümler atar. Ciddi bir hastalığın tedavisinde ise bir **tavuk** öldürülür ve eti daha sonra bir köpeğe verilir.[220]

Kamların tedavide etkinlik alanlarının belirlendiğini, "**bağ atmak**" yoluyla kötülük yapacak olan kara iyeyi

---

[220] V. N.Basilov, Orta Asya Şamanizminde Kadınsı Giyinmenin İzleri" Çev. Handan Er, "**Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**" 1997, S 13, s.27-32.

bağlayarak etkisiz hale getirdikleri, tavuğun çok kere karatavuğun saçı olarak kesildiği ve köpeğe verildiği başka tespitlerle de örneklenebilir. Kam vecd içinde mistik dansları yaparak bir at üzerinde imişçesine çeşitli sesler çıkarırken mızrağı ile kara iyeleri öldürür.[221] Biz bu uygulamayı Koşağaç El oyunlarında açık havada süvariler tarafından canlandırılışına şahit olduk[222]

Pirler batı Türklüğünde de kötülüğü men eden iyiliği müjdeleyen, hastalığı def eden sağlığı cezp eden, kıtlığa meydan okuyan bolluğu bereketi sağlayan ulu zatlardırlar. Düzgün Baba gibi ulu bir ruh anlatılırken, "Dursun Dede'ye yanlarında arazi vermiş, ev yapmıştı. Pir köyde olunca köye bereket yağar, kavga gürültü olmazdı Pir onların anlaşmazlıklarını problemlerini çözerdi"[223] denilmektedir.

Aşağı Dünyayı Kuran Aşağı Dünya'nın hâkimi, Tanrısal gücü; **Adaağalı Ala Buuray Toyon (Arsan düolay)** ve şeytanî güçleri temsil eder. Orta Dünya çok sayıda rahmanî ve şeytanî güç vardır. Bunlardan **Aan Alahçın Hotun**, orta Dünyanın en büyük ruhudur. Bu iyi kalpli ruh, insanların, hayvanların ve bitkilerin **Ulu Kayın Ağacı**'nda

---

221 M. J. A. Zornıckakaja, Çev.H.Nugay, éYakut Şamanlarının Dansları", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası,** 1998, S.14 s, 44-49.

222 Yaşar Kalafat, "Altay Dini Hayatının Anadolu Türk Kültürü İtibariyle Önemi" **El Oyun Folklor Etkinlikleri (7-9 Temmuz 2000 Gorno -Altay Federe Cumhuriyeti RF); Erciyes**, Mart 2000, S. 279 s. 10 **Orkın** 279/10.

223 Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 13.

oturur ara sıra yeşil çayırlar arasında küçük kasırgalar estirerek dolaşır. Orta dünyanın canlıları arasında zararlı ihtilaflar çıkınca mesela insanlar bir ağacı kesince üzülür.[224]

Bunun **Ereke** ve **Çereke** isimli 2 oğlu ile **Kırbadahın** ve **Kırkıttar** 2 kızı vardır.[225] İz evvelce Kam Uhan'dan aldığımız bilgilerden hareketle kamlık inancında üst, orta ve alt dünyaları şamalaştırmıştık[226]

Eserek coşarak ceza veren kutlu güç inancı batı Türklüğünün halk inanmalarında da vardır. Tunceli'ndeki Düzgün baba anlatılırken, "Düzgünün başında fırtınalar kıyametler koparır. Top gürültülerine benzer gürültüleri gelir. Köylüler toplanır bu top ateşini selamete yorumlarlar. Düzgün torunlarını, çocuklarını korumak, hastalıkları savmak, iyilik ve güzellik getirmek için uğraş veriyor" derler"[227] top atılarak kara iyelerin imha edilmek istenildiği bilinmektedir. İnanca göre bu varlıklar sesten rahatsız olmaktadırlar.

Dolganlarda saçı yapmanın genelde belirli bir zamanı yoktur, günün her saatinde saçı yapılabilir. Ziyaret yapıldığı zaman saçı da yapılır. **Saçı** yapılan mekân etrafında tavaf edercesine bir dönme şartı yoktur. Ziyaret mekânını etrafında **tavaf** eden de etmeyen de olur. Günün erken saatlerinde Dolganlar güneşe yükünür saçı yaparlar.

---

[224] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 8.

[225] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6.

[226] Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, İstanbul 2004.

[227] Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 84.

Saçının yapıldığı büyük günlerden birisi "**Saçma Bayramı**" dır. Bu bayram her yıl Haziran ayının ortalarında başlar ve Haziranın sonuna kadar devam eder.[228]

Sahalar/Yakutlar, Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tofalar, Tuvalar ve bu arada Dolganları da içerisine alan bölge Türk halklarının en büyük dinî bayramı **Ihıah**'dır. Ak ve al güneşin bayramı olan bugünde en eski dinî ilahiler okunur. Bu bayramda **Ohuokay** diye bilinen inanç içerikli danslar yapılır. Sabahın erkek saatlerinde **güneş**in doğması toplu ve münferit selamlanır.[229]

Güneşi kutsama batı Türklüğünde de vardır. Yakın zamana kadar Tunceli'nde bir kısım halkın Bazı kutsal dağlara günün doğuş ve batış saatlerinde yükündükleri bilinmektedir. Dindar Tuncelili tanımlanırken; "Her gün Düzgün'e, Düzgün Dağı'na döner onunla konuşur onunla konuşur gibi uzun uzun mırıldanırdı. Yılın büyük kısmını oruç tutarak geçirirdi. Kötü bir **rüya** mı gördü oruç tutar çocuklarının torunlarının sağlığı için sonsuz dualar yapardı. **Güneş**in her doğuşunu karşılar batışını uğurlardı. Elleri havada güneşi okşar gibi yapar sonra yüzüne sürerdi. Ayın doğuşu da onu oyuncaklarına kavuşan bir çocuğun mutluluğu gibi mutlu kılardı. Dersim dağlarını kurşunî aydınlığa boğan bu güzellik Hz. Ali'nin yüzüydü, onun yüzünün

---

[228] Kaynak kişi; Y. Vasilyev.

[229] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6.

nuruydu. Aya yansımış insanlığa bilge bilge bakar sevecen tavırlarla dualar ederdi."[230]

Kamlık inancının bu derin izleri batı Türklüğünde yer yer İslamî örtüye bürünmüştür. Ay ve Güneş Hz. Muhammet ve Hz. Ali ile bazen da Hz. Fatma, Hacı Bektaş Veli ile sembolize edilmek istenilmiştir.

Dolganlarda, Tofalarda ve Yakutlarda aktif halde yaşayan **obo/ovo,** doğru şekli ile **obaa** inancı yoktur. Muhtemelen zamanla unutulmuştur. Bu inanç ve uygulama Altaylarda ve Tuvalarda çok yaygındır. Biz her iki Türk kesiminde de bu mekânlara taş ve bez saçısı merasiminde bulunduk.[231] Hakas Türk kültür coğrafyasında obalar kamlık inancının en parlak olduğu dönemi de temsil ederler. Yakov Sunçugaşev'e göre bunlar dönemin felsefe yüklü balbalları idi.[232]

Tunçeli'de Düzgün Baba dağına kuzey istikametinden gelen ziyaretçiler ktlu dağın karşı kısmına tekabül eden yerdeki taş yığınına onlar da bir taş koyarlar ve dualar yaparlar [233] Dualar içlerinden sessizce yapılır hemen sonra da taş yığınına bir taş konur[234] Bu uygulama Sürme-

---

230 Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 6.

231 Yaşar Kalafat, "El-Oyun Kültür Etkinlikleri ve Dağlık Altay Gezi Notları" **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Aralık 2001 S.180 s. 35-40.

232 Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda,** S. 22, 2002 s. 20-37.

233 Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 18.

234 Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 19.

ne Çepnileri arasında da yaşamaktadır. Yaylaya çıkınca yolun kenarındaki bir çukura kadın erkek herkes bir gelenek olarak hayrına inanıp bir taş atar.

Bununla beraber halen bölgenin Şamanizm'inde/Kamlık İnancında **Mohol Toyon** ve **Buomça Hotun** uzak yolların ruhları olarak bilinirler. Bu ruhu memnun etmek için kutsal ağaçlara saçılar yapılır adak bezleri bağlanır. Bu ibadet türünün Hakasçası **Çalamak**tır. Uzun yola çıkacak halk bu ruhların ismini anarak ateşlere saçı yapar, adakta bulunurlar.[235] Izık, Idık, Adak Türk kültür coğrafyasında Eski Türk Runik Yazıları Döneminden günümüze kadar çeşitli uygulama biçimleri ile varlığını sürdüren bir inanç uygulamasıdır.[236]

Yol iyesi ile batı Türklüğünde yaşamakta olan Boz Atlı Hızır inancı fonksiyonları bakımından büyük ölçüde örtüşmektedir.[237] Diğer taraftan batı Türklüğünde yolculuğa çıkacak kimse yolu açık olması için sadaka verir hayır işler. Yolcuyu yola koyanlar onun yolunun açık ve aydınlık olması için ardı sıra ayna tutar su dökerler. Doğu ve iç Anadolu'da yol boyunca belirli yerlerde dilenen fakirler vardır. Hakkâri gibi bazı bölgelerde uzun yol şoförlerinin şehir çıkışlarında uğrayarak dua edip geçtikleri ulu kabir-

---

[235] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 6.

[236] Sancar Mülazımoğlu, "Eski Türk Runik Yazılarının Bulunuşunun 280. Yılı kutlamalarından izlenimler", **TÜRKSOY**, Ocak 2002 S. 5, s.54-59.

[237] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s. 302.

ler vardır. Borçalı bölgesinde şehirlerarası yollarda belirli yerlerde sadaka taşları vardır. Hayır, işlemek isteyen yolcu yolun kenarındaki bu yerlerde iki taş arasına sadaka koyarlar, ihtiyacı olanlar bu parayı alırlar. Azerbaycan'da darda olan yolculara yardım istemeleri halinde Hızır'ın göründüğü muayyen yerlerin olduğuna dair inançlar vardır.

Büyük Yakut ve Dolgan Şamanları/Kamları ilk şaman eğitimini ailelerinde ve meslek kuruluşlarında alırlar. Dolgan ve Yakut Şamanizm'inde evin, ateşin, suyun, dağın sahibi ruhu vardır. **Evin ruhu, suyun ruhu, dağın ruhu, ateşin ruhu** dua ve saçılarla hatırlanır, anılır. Dağlara genelde saygı vardır. Büyük dağlar için özel dualar vardır. Geçmiş **ataların ruhu** dualarla anılır onlar için de saçı yapılır[238] Kamlık inancının bütün semavi dinler içerisinde izlerini sürdürebilmesi onun evrensel dinlerin esaslarından olan tabiata insan haklarına saygılı olması cinayetlere, haksızlıklara, çirkin ilişkilere kapalı olma özelliğine sahip olmasındandır.

"Kamlığın derin düşünme/meditasyon, reenkarnasyon ve bunun gibi konularda Budizm ile; dünyanın ilk ve en önemli dayanağının, bir çeşit yolun, sürecin ve hatta tanrıların uyması gerektiği bir tür dünya yasasının olduğuna inanma ve kabul etme açısından Daosizm ile ve Gök kültü, atalar ruhunu bir kült derecesinde sayma bakımın-

---

[238] Kaynak kişi; Y. Vasilyev

dan Konfüçyüs düşüncesi ile birçok ortak ve benzer noktalara sahip olduğu ifade edilecektir."[239]

Kamlık inancı çerçevesinde insanlar arası, insan ve ruhlar dünyaları arasında bir tür aracılık bir anlamda, fal ve büyü de kapsayabilen roller de Kam'a yüklenilmiştir. Kam mistik dans yapar, inancın ilahilerini okur, otacılık yapar

Günümüzde batı Türklüğünde, Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar Türk kültür coğrafyasında muayyen geceler ölmüşlerin ruhuna niyetiyle yapılan hayırlar, Ölmüş yakını rüyasında gören kimselerin işledikleri sadaka gibi hayırlar, giderek izleri silinmek üzere olan ocağa yağ parçası atma veya tavana et tikesi fırlatma inanç ve uygulamaları Dolgan saçılarından tamamen bağımsız uygulamalar değildir. Biz inceleyebildiğimiz bölgede örneği Borçalı'da yaşayan halk inanmalarında, Pazaryerlerinde yuvarlanarak kayıp olan patates gibi sebzelerin bulunmamalarında fazla ısrarlı davranılmaz ve "o yeri payı idi gitti" denir. Geçmişte Kars kırsalında kaynarken taşan sütten mahdut bir miktar ateşe dökülmesine tepki gösterilmez sütün bu kısmı için "yerini buldu" anlamında ifadeler kullananlar olurdu.[240]

---

[239] Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda**, S. 22, 2002 s.20-37.

[240] Yaşar Kalafat, "Gürcistan Kültüründen Manzaralar" **Yeni Düşünce**, 03-09 Ağustos 2001, S. 40 s. 26-31.

Nahçıvan Türk halk inanmalarında kem göze karşı oddan yararlanılarak yapılan uygulamalarda "**çüt gel/çift gel**" inancı vardır. Bunun için nohut büyüklüğünde Kırk Hamur hazırlanır. Bunlar nazar ettiğinden şüphelenilen insanların isimleri söylenilerek yanar haldeki tandır ateşine atılırlar. Bu esnada yaşlı bir hanım **oklava** ile tandırın badına, yanına vurarak "çüt gel/çift gel", der bununla anlatılmak istenilen yanan hamurla birlikte nazar den kişinin gözünün de yanmasıdır.[241]

Şamanizm'de/Kamlık İnancında ateşin ruhu **Hatan Temieriye (Aan Uhhan)** dır. Bu ruhun dünyanın yaratılmasından beri var olduğuna inanılır. O çabuk darılsa da iyi kalpli ve koruyucu bir ruhtur. O, kiri, kini, pisliği, kötülüğü sevmez ateşe saygısızlık yapanları mesela tükürenlere kin besler. Yer üstündeki bütün ruhlara dua edebilmek için ilkin **ateşin ruhu**na adak vermek ilkin ona dua etmek gerekir. Şaman/Kam mistik dansında da o ateşin ruhuna dua eder. Bu rutin bir ibadet tarzıdır her zaman ve her adaktan evvel ateşe yükünülünce, onunla konuşulunca bu uygulanır ve ateşin bundan hoşlandığına inanılır. İnanca göre ateş insanoğluna her şeyi söyleyebilir, onları uyarabilir, onlara öğretebilir. İyilik isteyen insanları koruması, onlara yardımcı olması, onları belalardan koruması, savunması mümkündür. [242]

---

[241] Türkan Qedirzade, İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında), Bakı, 2006, s. 85.

[242] Yuriy Vasilyev, Saha Türkleri, Ankara, s. 7.

Ateşin aklayıcı paklayıcı özelliğinin olduğu inancını gösteren uygulamalar günümüzde batı Türklüğünde yaşamaktadır. Nevruz ateşinden atlanılması etrafında Sin Sin Oyunu'nda olduğu gibi oyunlar yapılması, hayvanların iki ateşin arasından geçirilmesi gibi örnekler verilebilir. Keza ateşe saygılı davranılması gerektiğini gösteren de çok sayıda bulgu vardır. Ateşe tükürülmez, çocuk çiş ettirilmez ateş su dökülerek söndürülecek ise besmele çekilir.

Ateşin ruhu, kırkı çıkmamış kadının ateşte yemek yapmak gibi işlemlerde bulunmasını, yeni gelinin ocağın önünden geçmesini onaylamaz bunlar yasaklanmıştır ve bu yasaklara uyulur.[243]

Kadınlara kırklı olma gibi özel hallerinde bazı kısıtlamalar getirilmesi ile ilgili inançları ateşle ilgili inançlarda da görebiliyoruz. Napak/temiz olmayan kişi paklanıncaya kadar kutsala yaklaşamazken ateşe yakın duramayışı ateşin kutsal kapsamında düşülmesi inancının bir sonucudur.

Renkli bezler bağlama şekliyle yapılan saçı Türk kültür coğrafyasının her kesiminde yaşatılan bir inanç biçimidir. Şirk olduğundan hareketle yapılan mücadeleler sonucu Müslüman kesim arasında uygulama alanı daralırken diğer taraftan biraz özenti biraz da turistlik amaçlı uygulamalarla varlığını sürdürmektedir. Bu uygulama Balkanların halkı Müslüman olmayan halkı arasında da görülebilmektedir.

---

[243] Y. Vasilyev **a.g.e.** s. 7.

Bağlanılan adak bezlerinin içerdikleri renklerle verdikleri mesajlar konusu **renk-inanç** bağlantısı itibariyle henüz yeterince incelenmemiştir. **Renk-örtü, renk-giysi** konusunun nazardan koruma ve bereketi celp edebilme boyutları da vardır. Nahcıvanda Keklik avına çıkan kimse çeşitli renkli paçavra parçalarını uç uca dikip ev alanına koyarak kekliklerin yığılmasını sağlarlar[244] Çeşitli renkli ipliklerin örülmesi ile oluşturulan kordonun nazara karşı koruyuculuğuna inanılır. Nahcıvanda, Karsta, Ardahanda 7 renkli sap/ip birbirine bağlanılarak hayata/bahçeye asılır. Türkmenler arasında gelinin yüzü örten bazen üç ve bazen yedi ayrı renkten tüllerin manevi koruyuculuğa inanılır. Van'ın bazı bölgelerinde yeni gelin uzun süre her gün bir renk ekleyerek üst üste giydiği entarilerinin özel mistik anlamı vardır.

[244] Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 105.

BATI TÜRKLÜĞÜNDE YAŞAYAN DOLGAN VE TOFA HALK İNANMALARI

Dolgan ve Tofa Türklerinde de bölgenin diğer Kamlık İnançlı Türk halklarında olduğu gibi suyun ruhu **Küöh Bolloh/Ukulaan Ayı'dır** o suların temiz olması, balıkların üreyebilmeleri gibi konularla ilgilidir suların kirletilmesini, göllerin kurutulmasını avlanan balığın ateşte yakılmasını istemez onaylamaz. Bu kuralları çiğneyenlere karşı onları suda boğarak cezalandırıcı olur, su ürünlerinin bereketini sağlar. Balık avına çıkılmadan evvel bu ruha dua edilir. Bu iye akrabası ölmüş kimsenin 7 gün içerisinde suya girmesini ve suda avlanmasını, suyu, gölü geçmesini, kışın gölün, nehrin buz tutmuş suyunun üzerinde ateş yakılmasını yasaklamıştır. Bu yasağa uyulmaması halinde uymayanı cezalandırabilir.[245]

Bu bulgudaki yakını ölmüş kimsenin göl ve nehir sularından uzak tutulmak istenilmesi bize göre anlamlı olmalı. Batı Türklüğünde yastan çıkarılacak aile hamama götürülür veya evlerinde banyo yapmaları sağlanır. Cenazenin defninden veya mezarlıktan dönen kimse muhakkak el ve yüzünün yıkanması istenir. Bu vücuda sinmiş kokudan arınma olayımıdır? Diğer taraftan 7 gün belirlemesini atı Türklüğünde görülebilen **"ölünün yedisini"** yapmanın bir ilişkisi olabilir mi? Ve nihayet büyünün bozulması için köprüden geçmek veya **7** defa köprüden geç-

[245] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7.

mek ile ilgisi aranılabilir. Deniz yolculuğunun büyü bozduğu, büyü bozmak için okunmuş sabun veya kilidin suya atılması gibi uygulamalarla bağlantısının olmadığı söylenemez.[246]

Su iyesi ile inançları birçok örnekle belgelemek zor değildir. Birçok yerde benzerleri olan diğer inançlarda olduğu gibi bu inançlar İslami bir giysi ile örtülenmiştir. Nahcıvanda su Hz. Fatma'nın kabni ve yol ise Hz. Ali'nin yoludur. Her ikisi de kirletilmemeli onlara saygılı davranılmalıdır. Aksi halde uymayanlar cezalanacağına inanılır. Şifa Suyu, Şifa Bulağı gibi mekânlara manen temiz gitmeyen boy abdestine muhtaç kimselerin bu suların kesilmelerine veya hikmetlerini yitireceklerine inanılır.

Azerbaycan halk inanmalarında "**Üç Günlük Olmak**" olarak bilinen bir hastalık vardır. Çocuk veya annesi bulağı/pınarı mudarlaması/kirletmesi halinde su İyesi ceza verip onların ağızlarında yaraların çıkmasını sağlar. Üç Günlük Hastalığının tedavisi için ilgili suya gidip onu selamlayıp Ona;

"Selamınaleyküm socağaz
Aleykimselam bucağaz
Dört tarafa od düşüb

---

[246] Yaşar Kalafat, "Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü", **Türk Kültüründe Ağrı, Atatürk Kültür Merkezi,** Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 131 - 145.

Dermanıdır bu çığaz" demeli ve sudan yudumlamalıdır.[247]

Su iyesi ile ilgili yapılmış bir rivayet tespite göre Yaşlı bir kadın halk arasında Su Sonası/Sunası olarak bilinen yarı balık yarı kız olan bir canlının taş üzerinde oturduğunu görür ve Su Sunası ile konuşup ona kim olduğunu ne yaptığını sorar. Su Sonası verdiği cevapta; Suyun Melaikesi olduğunu, suyu kirletmiş oldukları için dışarı çıkıp tekrar suya girmek için suyun temizlenmesini beklediğini söyler. Su Sunası ile ilgili diğer tespitte ise gemi ile yolculuk yapan Müslümanlar karada defin edilmek üzere olan dindaşlarını görür ve onarın ruhuna Fatiha okurlar. Sudan çıkan **Su Sunaları** bu olay karşısında onları tebrik ederler.[248]

Bir avcı ava çıkınca av bölgesinde 50-60 yıl evvel yaşamış insanların ruhunu ihmal etmez onu anar ve onun ruhunun hala orada olabileceğine inanır. Balık tutmak için sefere çıkan avcı **suyun ruhu**na avın bereketli geçmesi avcıya balık avında ona balık vererek yardımcı olması için dua eder saçı yapar. Kutsal suların balıklarının yenilemeyeceği gibi bir engelleme yoktur. Bu sularda da yıkanılır banyo yapılabilir. **Ormanın ruhu**na olduğu gibi **ağacın ruhu**na da dua ve saçı yapılır. Saçı yapılırken kımız, süt ve

---

[247] Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 80.

[248] Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 81.

yağdan yararlanır, bunlar ayrı ayrı saçı olabilirler. Bunları bulamayan yağlı et ve pide de saçı yapabilirler.[249]

Baay Bayanay/Baay Barulaah, Ormanın ve orman avcılığının büyük ruhudur. Avcılar ateş yakar ona bereketli av için ona saçı yapar, dua ederler. Büyük Geyik ve Kara Tilki avlayabilmek onun onayının olması gerektiğine inanılır.[250]

Tofa, Dongan ve bölgenin diğer Şamanist/Kamlık inançlı halkın inanmalarında başka ruhların da varlığına inanılır. Bunlardan **Haya İçite**, Dağın Ruhu, **Etin İçite**, Gök Gürültüsünün Ruhu, **Cağılgan İçite**, Yıldırımın Ruhu, **Tıal-Holoruk İçite**, Rüzgar ve kasırganın Ruhu, **Tiergen İçite**, Yıldırımın Ruhu, **Tiergen İççete**, Avlunun Ruhu, **Serge İçite**, At Direğinin Ruhu, **Cie İçite**, Evin Ruhu, **Erge Sep Sebirgel İçite**, Eski Malların Ruhu, **Hoton İçite**, İnek Ahırının Ruhu, **Mas-Tass İçite**, Ağaç-taşın Ruhu[251]

Kutlu dağ inancı batı Türklüğünün halk inançlarından hareketle çeşitli şekilde örneklenebilir. Düzgün Dağı'na yükünüldüğü anlatılırken" Işıklar içindeki Düzgün'e, vadide ayakkabılar çıkarılarak yalın ayak çıkılır. Onun önünde huşu ile eğilinip onun taşına toprağına yüz sürüldüğü inançla öpüldüğü anlatılır. Dağlar da kendi içlerinde taşıdıkları kutsiyet derecesine göre farklı seviyelerde idiler. Dağların da dağı vardı. Onlara, adakta saçıda bulunu-

---

[249] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

[250] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

[251] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri**, Ankara, s. 7

lur, buranın taşı toprağı teberrüktür. Onların evlere iyilik, güzellik, mutluluk getirdiğine inanılır. Onlardaki belirli ağaçlar da ulu ve onlardaki çeşmeler de kutludurlar. Onların şifalı suları ona inananları yararlı olur. Her şey Düzgün'e ve Allah'a ayandır. Fesatlar ise onun suyunun kurumasına yol açabilirler. Bu sudan içmek için her yıl binlerce çocuk, şifa, murat, bekleyenler burada kurban keser şifa beklerler. Düzgün dağına "Ya Düzgün, Ya Ali, hazır", "Ulu Düzgün bu derdi kimseye vermesin", "Kutsal Düzgün'e yemin ederim ki","Düzgün, Kureyş hele kırklarımız bu durumdan hoşmut olur mu?", "Dağlarımızın ululariımızın ahı tutar", "Koru onu Düzgün", "Ya Düzgün! Ya Hızır, Sen Bize çoluk çocuğumuza, halkımıza sahip çık dünyamızı karartma",[252] "Kadasını aldığım imam Uşen Kırklara karışmak için ışık olmuştur."[253] Şeklinde yemin ve dua edilir. Efsaneye göre orada bulunan ve Hacı Bektaş Veli'nin halifesi olan Kureş, Düzgün'ün babasıdır."[254]

Bu iyelerden hareketle dağ[255] yıldırım, rüzgâr, ocak[256] eşik[257] ile ilgili batı Türklüğünde yaşayan inançla-

---

[252] Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 32-47

[253] Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 60

[254] Haydar Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 9

[255] Yaşar Kalafat, "Ağrı Dağının Mitolojik Boyutu ve Türk Kültürlü Halklarda Dağ Kültü", **Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 119-131.

[256] Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda **Od/ateş/Ocak** İyesi" **I.Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir**

rın çıkış noktaları üzerinde durulabilir. Kırık aynanın kullanılmayışına[258] "**At Binen cin**" inancına izah getirilebilir.

Şaman/Oyun olacak kimsenin ruhu "**Cokuo**" adlı dağın yanında bulunmaktadır. Orada tepesi olmayan dalları aşağıya edilmiş, büyük **akçam ağacı** vardır. Bu ağacın en alt dallarından en üst dallarına kadar bütün dallarında yuvalar bulunur. Ruhları üst dallarda terbiye almış Şamanlar/Kamlar, ruhları alt dallarda terbiye edilmiş Şamanlardan daha güçlüdürler.[259]

Şamanların/Kamların seçilme, yaşları eğitim süreleri ve kehanette bulunabilmeleri için gerekli süreleri vardır. Şaman adaylarının ruhlarla telepati kurabilmeleri adayın **7** veya **9** yaşında olması gerekir. Ruhlar erişkin kimselerden de aday bulup ilişki kurabilirler. Eğitim süresi ise **3** ile **7** yıl devam edebilir. Eğitim süresince günahlardan kaçınmalı ve Şamanlık/Kamlık yapmaya kalkışılmamalıdır.[260]

Günümüzde Anadolu Türk halk inançlarında fal bakımında ve büyü bozulmasında istifade edilen insan yaşı

Kongresi ve sanat Etkinlikleri (20-21 Kasım 2008), Ed. Y.Küçükdağ-M. Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139

257 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010, s.180-185.

258 Yaşar Kalafat " Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo -Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu** (26-27 Kasım 1993 Antalya) Ankara 1995 s. 75-107.

259 Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri,** Ankara, s. 6

260 Yuriy Vasilyev, **a.g.e. a.g.y.**

da bu yıllara tekabül eder ve bu yaşlara gelinceye kadar kişioğlu masum günahsız kabul edilir. Bu yaşlar buluğ çağı evveli döneme rastlar. Bu yaşlar günah kapsamına giren eylemlerin işlem görmediği yaşlardır.

Şaman olacak kişinin nöbet şeklinde yaşanan eğitim süresi **3** bazen da **6** yıl sürebilir. Aday Şaman olmadan evvel bir **rüya** görmüştür. Aday Gök ve yer ruhlarından evvel evvelce yaşayıp ölmüş Şamanların ruhlarıyla muhatap edilir. Geçmişin bazı şaman ve ilgili ruhları toplanır adayı keserler. Ondan çıkan kan şaman davuluna **Düntir**'e ve onun tokmağı olan **Bılanyah**'a sürülür. Birçok ölümlere sebep olan hastalıkların yollarına serpilir. Bu işlem **üç yıl** sürer ve bu süre zarfında şaman adayı yemeden içmeden ölü gibi yatar.[261]

Devriye metinlerinde erenler böyle bir süreci yaşadıklarını anlatırlarken kesilip parçalandıklarından bahsedenler de olur. Seçilmiş kişi setri açılırken göğsünün yarılıp iç organlarının çıkarılıp yıkanıp temizlenebildikten sonra tekrar yerleştirildiği anlatılır. **Çile**'ye giren kimse de bir lokma ile **40 gün** çilesini doldururken adeta kursağındakileri bu yolla temizlemiş olur.

Şaman olarak seçilmiş şaman adayının geçirdiği nöbetlerin süresi **6** yıla kadar uzayabilir. Bu süre zarfında şaman adayının çıkardığı garip sesler ona giren ruhların çıkardıkları seslerdir. Bu ruhlar eski Şamanların ruhları olabileceği gibi adayın atalarına da ait olabilirler. Ölen

---

261 Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri,** Ankara, s. 6.

şamanın ruhu kan bağı olan bir kimsede ve çok kere de anne tarafından akraba olunan kimsede devam eder. Girecek beden bulamamış şaman ruhu bir süre boşta kalıp dolaştıktan sonra şaman adaylarında tekrar bedenlenir.[262]

Bu nokta Türk halk inanmalarında "**ruh göçü**" olup olmadığı konusu ile ilişkilendirilebilir. Kitabî İslam Müslümanlıkta ruh göçün olduğunu kabul etmezken halk inanmalarının bir kısmı farklı içerikli mesajlar verebilmektedir. Ayrıca "**Dedelik**" kurumunda dedelik kan bağı ile ailenin erkek bireyleri yoluyla devamlılığını sürdürürken, Şamanlıkta veriler farklı düşüncelerin kapısını aralayabilmektedir. İslamiyet ruh göçü inancına itibar etmezken tasavvufta, yüksek dereceli velilerin evliya Ullah'tan görevlilerin bu âlemden göçtükten sonra tekrar bedenleşebileceklerine dair açıklamalar vardır.

Şamanın/Kamın mezarı **aranas** olarak bilinir. Ünlü Şamanlar öldüklerinde onlar toprağa gömülmezler onların tabutları yere çakılmış kazıklar üzerine konur ve böylece aranas oluşmuş olur. Kazıklar çürüyünce tabut torağa düşer ve **3, 6** veya **9** şaman/kam yeniden kazık çakıp aranas oluştururlar. Aranas'ın yenilenmesi **3** defa tekrarlanır. Bu süre zarfında şamanın bir akrabası ölür. Şamanın/Şamanın cenaze töreninde Akbaşlı bir **inek** ve akbaşlı bir **at** kurban edilir.[263]

---

[262] Y. Vasilyev, **a.g.e.** a.g.y.

[263] Y. Vasilyev, **a.g.e.** a.g.y.

Toprak Şaman/Kam cesedi ilişkilendirilmesi ile ilgili inançlar devamlılık bakımından oldukça ilginç sonuçlar içermektedir. Yaşamakta olan halk inanmalarında toprak, paklayan, saklayan, emanet edilen, sır tutmayan, acıları unutturan, ağırlık vererek uyutan bir varlık olarak bilinir. Evvelce yaptığımız tespitlerde de şamanlar genel mezarlıklara gömülmüyorlar sapa yerlere zor ulaşılan tepelere defnediliyor ve çok kere de ağaç dallarına konuluyorlardı. Yaşayan halk inanmalarında mevtanın bir an evvel defni istenir. Ulu zatların hazirelerine defin olunabilmek manevi saadet olarak algılanır. Yer-toprak anlam ilişkisi de her zaman aynı mesajı vermeyebilir. Yerden güç alınırken gücün içeriği üzerinde durulabilir. Pehlivan güreşe başlamadan evvel elini yere toprağa vurur. At satışında satan kimse alış-verişin bereketi adına elini yere vurur. "Yere düşmek" yenik düşmektir. Aynı zamanda yerden icazet alınır. Düşülen yere şerbet dökülerek saçı yapılır.

Her Şamanın/Kamın bir "**Ana Hayvanı**" olur. Bir birlerine benzeyen bu hayvanlar mızrak gagalı, keskin pençeli, üç kulaç kuyruklu, büyük kuşlardır. Şaman/Kam bu kuşu hayatında ilk defa Şaman/Kam olunca **Akçam** ağacının budağında eğitilmek üzere ve öleceği zaman olmak üzere görür. Büyük Şamanların/Kamların ruhları bu ağacın **dokuzuncu** dalının budağında eğitilirler.[264]

Eski İnanç Sistemi'nde her obanın bir kutsal bitkisi, bir kutsal hayvanı ve bir kutsal dağının olduğu şeklinde

---

[264] Y. Vasilyev, **a.g.e.** s. 7.

yaygın bir inanç vardır. Anadolu genelinde Kutlu ağaçlar daha ziyade yaprak dökmeyen yaz-kış yeşil olan ağaçlardan seçilir. Nazarlıklarda dikenli bitkiler ve sivri boynuzlu hayvanlar daha çok yer alırlar.

Aras Vadisi toylarında bey ve Gelin Şahı bezenilir. Bey şahı her bir dalında farklı tatlı nesnelerin olduğu **9 budaklı** bir daldır. Bu dal havaya kaldırıldığında katılımcılar hep birlikte "Allah Maşallah" derler.

Ulu Şamanların/Kamların ruhları ölümlerinden sonra **3** defa ve sıradan Şamanların ruhlarının ise bir defa bedenlendiğine inanılır. Bu beden muhakkak insan olmayabilir mesela ayı da olabilir. Bir bedenlenişinde Dungan olan şaman/kam ikinci keresinde Tunguz olabilir.[265]

Halk inanmalarında Kafkasya ve Anadolu Türk kültür coğrafyasında kutsal kimseler ve onların mekânları ile bazı av hayvanları arasında özel ilişki kurulmuştur. Anadolu'daki **Geyikli Baba**'lar bunlardandır.[266] Nahcıvan da Geyiklerin gelip, sağılıp, sonra orada boynuzlarını bırakıp gittikleri ocaklarla ilgili efsaneler anlatılır. Avcılar avları bereketli olsun ve sağ salim dönebilsinler diye bazı uygulamalar yaparlar. Bu maksatla dua edilen muayyen yerler vardır. Çok av yapılmış yerlere hayvanın ayak sümüğü/kemiği gömülür. Bütün av hayvanların böyle yerlerde

---

[265] Y. Vasilyev, **a.g.e.** s. 7.

[266] Yaşar Kalafat, " Safranbolu ve Yöresinde Türbeler" **I. Ulusal Tarih içinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)** Ankara 2003, s. 31-41.

toplandıklarına böylece de avın bereketli olduğuna inanılır. Bu yerler avcılar arasında bir sır olarak saklanırlar. Ayrıca avcılar ava çıkacakları günü de sır olarak saklarlar kimseye açıklamazlar. Böyle mekânlara **hamile** hanımlar gelmemelidir. Gelmeleri halinde avın bereketinin kaçacağına inanılır. Gelmeleri halinde Av silahı "Çileye düşer" çileye düşen silah iyi nişan alamayan silahtır. Bu nedenle **"çileye düşmek"** istenilmez. Avın bereketi için uyulması gerektiğine inanılan bir kural da natemiz adam/ temiz olmayan, **boy abdesti**ne muhtaç kişi ava gelmemelidir. Av hayvanı **dağ keçisi** ise ona melek gözü ile bakılır. Pir ve ziyaretlerde Dağ Keçilerinin toplu halde sağılmaya geldikleri inancı Nahcıvanda da vardır. Bu tür mekânlara çocuğu olamayan anne adayları ile çocuğu hasta olan anneler şifa için gelirler. Bu konuda" Anadolu'da olduğu gibi Kuzey Azerbaycan'da efsaneler anlatılır. **Av boynuzu** nazara karşı koruyucu ve bereketi celp edici olarak bilinir. İnanca göre avcı silahını besmelesiz kullanır ise eti Bismil olmaz, eti haram sayılır. Av eti haram olmamakla beraber **zahı kadın** ve **hamile hanım** o etten yiyemez. **Avın Çilesi/Kırkı** silahı basar nişan alamaz inancı avcılar arasında çok yaygındır. Güney Azerbaycan'da bu tür silahlara "**bağlı silah**" denir. Yavrulama ve yavru büyütme dönemlerinde ava çıkılmaz

Çileli/Kırklı silahın çileden çıkması için o silahla bir **ala karga** vurulmalı ayrıca 100 hayvanın avında kullanılmış silah toprağa gömülür aksi halde bu silah insan avında cinayette kullanılmak durumuna düşeceğine inanılır. Ava

giden avcı silahının namlusunu yere toprağa doğru tutmalıdır. Yukarı tutulan namludan ateş çıktığına bunun da av hayvanları tarafından hissedildiğine inanılır.[267]

Ala karga ile Ala Geyik, Boz Ayı, Boz Kurt, Kır At sıfatlandırılmaları ile ilişkilendirilebilir. Bütün bu ala, boz, kır, belirlemeleri ak ile karanın birlikteliğinden meydana gelirler.

Bu tespitler halk inanmalarından hareketle Türk kültür kesimleri arasında köprü kurabilmek ve mitolojik döneme ışık tutmakla kalmamaktadır. Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Doğu Anadolu'nun Hakkâri'ye kadar uzanan birçok yerinde tespitleri yapılan kaya resimlerindeki toplu keçi ve geyik sürüleri sanıldığından ve şimdiye kadar yorumlana geldiğinden çok daha farklı bir muhteva içeriyor olmalılar. Bu toplu halde tespiti yapılmış hayvan sürüleri bize göre, koyunlardan, atlardan, domuzlardan daha farklı daha başka bir mesajın resimleri idiler. Muhtemelen bu resimler yukarda deyinilen efsaneleşmiş bulgulardaki ayin inançlarının belgeleri idiler.

Anlatıda yer verilen açıklamalarda yer alan ara bilgilerin teyidini halk inanmaları penceresinden bakınca aydınlatabiliyoruz. Çileli olmak ile basmak ve basılma arasındaki bağlantıya dair azımsanmayacak kadar çok bilgiye sahibiz. Her iki halde de bize göre bağlanmışlık söz konusudur.

---

[267] Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 80.

Başka vesilelerle deyindiğimiz cinsiyet farkından ve bazen de kişinin özel hallerinden kaynaklanan dinî yasaklama burada da **er kişi** ve **kadın kişi** örneklemeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Keza **sır ehli** insanattan birilerinin hayvanatla ilişki kurabildiği, onlarla anlaşabildiği, hayvanat, insanat nebatat ve cemadat arasındaki ilişkisinin tasavvufî anlatımından bilinmektedir. Sır ehlinin vergili olduğu inancından kaynaklanan tespihte veya bostanda hikmet aramak ile boynuzda veya **kemik**te hikmet aramış olmak esasta farklı değillerdir.

Karga vurmak görünmeyenlerce sahiplenilen silahın bağdan kurtulabilmesi için yapılmış kurban olarak düşünülebilir. Bağlamak ve bağı açmak ve açmanın yöntemi gereksinimleri sistemin kurala bağladığı hususlardır

Toprağa gömmek ise bize göre halk inanmalarından özellilerini bildiğimiz toprağın saklayıcı, sırlayıcı ve paklayıcı kimliği ile izah edilebilir.

Avın Bismil olmalı onun mutlak olanın adı ile avlanılması ile izah edilmesi inanç sisteminin genel mesajından hareketle anlaşılabilmektedir. Av onun adı ile yapılınca, onun rızası ile yapılmış olunur. Onun rızasına onun tarafından konulmuş sınırlamalar vardır. Avlanılanın da yaşama ve neslini devam etme hakkıdır. Av ilahî düzenin bir rızk edinme uygulaması ile ki öyledir katletme ile onun farkı olmalı ve o farka bu anlatıda halk inanmalarından hareketle açıklık getirilmiştir.

Dumanın bu inanç sisteminde farklı bir yeri vardır. Tartışan iki şaman/kam dumana bürünürler duman içine girerler. Kurtuluşları da duman içine girmek suretiyle olur. Duman çıkarılmasında **Arçı** denilen özel otlar vardır. Bu bitki yaz kış **yemyeşil**dir. Farklı bir koku neşreder. Temizlemek paklamak aklamak için de kullanılır. Ayrıca evlerin bayramlarda temizlenmesinde de bu ot kullanılır[268]

Tütsü çıkarmak suretiyle kötü ruhları kovmak, nazarı önemek, varsa nazar giderilmesini sağlamak batı Türk halk inanmalarında da geniş yer tutar. Türkmenistan'da resmi bayramlarda kortejle birlikte bayram alanı tütsülenirdi. Özbekistan'da Pazaryerleri pazarcı esnaf ve müşteriler seyyar tütsücülerce tütsülenir. Kıbrıs'ta tütsü için zeytin yaprağı kullanılır. İş yerleri müşteriden evvel ve sonra ve yabancı misafir gelmeden evvel ve sonra evler tütsülenir.[269] Tütsü denilince bu coğrafyada hatıra büyük ölçüde **üzerlik** gelir.[270]

---

[268] Yuriy Vasiyev'in nazarlık olarak da adlandırdığı ve boynunda taşıdığı fildişinden yapılmış koruyucu kolyesinde babası tarafından 12 dedesinin damgası var. Törönöy Oyuun 12. dedesinin ismidir. Kutlu hayvanları hayvanlarından ziyade yetiştirdikleri hayvan attır. Aileye ait kutlu tepeleri vardır. Ancak boylarına ait özel kutlu bir bitkileri yoktur.

[269] Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2010, 6.bsk. s.227, 415, 433.

[270] Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar" **Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları,** Berikan yayınları, Ankara 2009 s. 55-77.

Üzerlik ile ilgili yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen bu konuda hala söylenilecek çok inancın olduğuna inanıyoruz. Ateş, ağaç, tuz ve koku kültleri ile ilgili olan üzeriliğin inanç kimliği bize göre henüz belirlenememiş şifresi yeterince çözülememiştir. Aras vadisinde üzerlik evden yabancıya verilmez bu maksatla eşikten dışarı çıkarılmaz. Üzerlik kişi nefsi olarak kabul edilir ilkeye uymayan öz nefsini yabancıya vermiş olarak kabul edilir.

Üzerlik yanar haldeki havlı ateşin üzerine atılmaz, onun yakılması tütsü ile duman ile birlikte olmalıdır. O tütsülenerek yakılmalıdır. Ayrıca üzerliğin tütsülendiği ateşe üfürülmez. İnanca göre o tütsülenirken melaikeler üzerliğin iyesine/sahibine gelirler. Bunun içindir ki akşamdan sonra gün batımından sonra üzerlik tütsülenilmez. Zira onu ziyarete gelen meleklerin kanatlarının yanmasından çekinilir. Üzerlik tütsülenince yaşlı bir hanım onu nazar alan kimsenin başında fırlandırılır, döndürür, çevirir ve sakince;

"Çıktım yüce dağ başına çağırdım ağam Ali'yi
Dedi, nedir biçare derdin?
Dedim derdime çare
Dedi derdinin dermanı
Üzerliksen havasan, binbir derde davasan
Ağdı donu üzerlik, göydü donu üzerlik
Başı kollu üzerlik, dibi memeli üzerlik
Yığıp seni saklarlar, gada bela savasan
Kohum ola yad ola, herkes nezer sala

Üzerlikler çırtlasın yaman gözler pırtlasın" duasını okur.

Üzerliğin tütsüsü nazarlıya solundurduktan sonra onun külü ise sokak kapısının/dış kapının eşiğinin altına gömülür. Bu işlem için giden kimse dönüp arkasına bakmamalıdır. Aksi halde üzerlikten beklenen şifayı bulamaz. **Üzerlik tütsüsü** yapılan kime öpülmelidir zira nazar öpen kimseye geçer inancı vardır. Ayrıca üzerlik tütsülendikten sonra **üzerlik karası** nazarlı kimsenin 7 ayrı yerine sürülmelidir. Nazar kesmesi için kullanılan üzerliğin toplanıldığı yer **horoz sesi**nin duyulmaması gerekecek kadar meskûn alandan uzak olmalıdır. Duvara asılan üzerliğin çeşitli renkli kumaş parçaları ile dikilmesi inancı vardır.[271]

[271] Türkan Qedirzade, **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006, s. 87.

ALTAYLARDAN ANADOLUYA HALK İNANÇLARI GÖÇÜ DOLGANLAR VE TOFA'LAR

Batı Türklüğünden yapılmış üzerlik ile ilgili inançlar, tavaf, eşik, gün, nefis, sahiplilik, geriye bakmamak, öpme, horoz sesi, renk gibi inanç kodları ile ilişkilendirilmiştir. Hal nişanı ile de ilişkilidir. Vücudu ziyaret beni taşıyan hamile kimsenin ziyaretin işaretini taşıdığı inancı bilinirken **Üzerlik karası** ile yapılan benin **ziyaret halı** ile ilişkisi aranabilir. Ayrıca Muhammedi İslam ile de bağlandırılmıştır. Asıl önemli olan üzerlik iyesinin tasviri tanımının yapılmasıdır. Bu iye dişi veya dişililiği de içeren bir cinsel kimlik taşımaktadır. Zira dibi memelidir. Kaç adet olduğu bilinmeyen kolları başındadır veya başında da kolları vardır. Bu görünümü ile üzerlik nazara karşı olan bir ak iyedir. Nitekim donunun ak ve mavi olduğu belirtilmektedir.

Doğu Türklüğünden yapılmış ak ve kara iyelerin tasvirlerinin yapılabilmesi her ne kadar bu tür varlıkların çok kere sabit bir şekillerinin olmadığı inancı olsa da Batı Türklüğünden yapılabilmiş olanlarla karşılaştırılabilme imkânını verebilir. Keza Ak ve kara iye isimlerini içeren sözlüklerin hatta ansiklopedik sözlüklerin hazırlanabilmiş olmaları, kültür köprüsünün kurulabilmesini hızlandırır ve kurulabilecek köprüye güç katar. Bir dönemin ünlü "Karakalem Albümü" ruh kazandırılmış olabilir.

Doğu Karadeniz'de dağ ve tepelerdeki dumanın, sissin içerdiği sır ile kaynayan suyun buharı ve üzerlik için yapılan tütsünün dumanındaki esrar türkülerde adeta aynileşmiştir.

Doğu Türklüğünün Kamlık inancında da nazar ondan korunma ve kurtulma inançları vardır. Bu toplumda nazar **ımrı** olarak bilinir. Nazar tedavisinde **Üç-Dokuz** denilen ve tahtadan yapılan boynuzun altından geçilir.[272]

Tofa ve Dolganlar'da da Yakutlar'da olduğu gibi kutsal hayvanlar: **at, kuğu, kurt, kartal, ak turna**'dır. Bunlar toplumda yaşamakta olan soyların temsilcisi hayvanlardır. **Ayı** ve **kaz** geçmişte ise mitolojik muhtevalarına rağmen adeta unutulmuşlardır. Bu toplumda **ayı** ati yenilmez.[273]

Doğu Karadeniz'de ayı etrafında da birtakım inançlar gelişmiştir. Bu bölgede bazı kesimlerde **Bozayı Pençesi**'nin bereketi cezp ettiği inancı vardır. Bu inançtan hareketle ambar ve depoların pencerelerine takılır. İç Anadolu kırsal kesiminde ayının ismi ayıkça telaffuz edilmez **Koca Ayak** olarak kodlanır. Kağızman'daki bir kısım tasavvufi anlatılarda ermiş kişi binit olarak ayı kulla-

---

[272] Yuriy Vasilyev, **Saha Türkleri,** Ankara, s. 6.

[273] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

nır. Bingöl'deki bir ulu zatın menkıbesinde çift sürerken öküzün yanına ayı koştuğu anlatılır.[274]

Bingöl'de yaşamış bu ulu zat muhakkak hal ehli idi ve hayvanatla ünsiyet kurabiliyordu. Nahçıvan halk inançlarında göre ölmüş ayının dilinden çiy bir parça yutan kimsenin ayının dilini konuşabileceğine inanılır.[275]

Ayının isminin açıkça söylenmemesi gerektiği inancı Altaylarda, Yakutlarda ve bu arada Dolganlarda da vardır. Onun için **Abay**, garındaş, taay (dayı) denir. İnanca göre ayı isminin söylendiğini **yer** vasıtasıyla duyar. Teleutlerdeki "Er Kulatu" sözü Altaylarda, Yakutlarda Dolganlarda "Çir Xulaqtıq", Azerbaycan Türklerinde "yer kulaklıdır"[276] ve Anadolu Türklerinde ise "yerin kulağı vardır". Şeklinde geçer. Bu tespitte bize göre en önemli nokta cansız bilinen cemadat ile hayvanat arasında aynı lisanın konuşulabilmesidir. Yer sadece **ayı**'ya değil, **kurt, yılan** ve benzeri tabu oluşturmuş ongun olabilmiş canlılar hatta insanat arasında da bu bağı bu iletişimi kurabilen olan düşünülmüş ve inanılmıştır. Nitekim ölen bir kimsenin aleyhinde konuşulmaması da "toprak haber götürür veya toprağı haber götürür" şeklinde ifade edilir. Böylece tasavvuf-

---

[274] Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut'un Kurdu", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 'Prof. Dr. M. Cihat Özönder Armağanı'** Sayısı", S.9, Güz 2008, s. 309-325.

[275] Hacı Qadir Qadirzade, **Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler**, Bakı, Elm, 2003, s.290.

[276] Hacı Qadir Qadirzade, **Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler**, Bakı Elm 2003 s. 291.

ta insanat, hayvanat, Nebahat ve cemadat arasında olduğuna inanılan ve halk sözlü kültüründe yaşamını sürdüren bir takım inançların köklerini İslamiyet evvelindeki halk inanmalarında görebildiğimizi söyleyebiliriz. Azerbaycan ve Anadolu Türk kültür coğrafyasında av esnasında veya toplu anlatılarda ayı ismi "o" veya kâfir şeklinde kodlanırken onun bulunduğu herhangi yerde herhangi şeye zararlı olması önlenilmiş olunur. Bu inanç ve uygulama yılan kurt ve benzerleri için de geçerlidir. Ayı isminin "**dayı**" le kodlanmış olması bize "Suyu geçene kadar ayıya dayı de" özlü sözünü hatırlattı. Ayıya dayı denilmesinin geçmişten gelen bir inanç boyutunun da olduğu söylenilebilecektir.

Ayıda da insanlarda olduğu gibi "kut" un oluşu inancının Sibirya ve Altay Türklerinde bulunuşu, hayat faaliyetlerinin varlığını gösteren kut bedeni terk etmesi ölüm gerçekleşiyor. Nahcıvanda iştahsızlaşan, bedenen zayıf ve güçsüzleşen insan ve hayvanlar için "kuttan düşmüş" denilmektedir.[277] Bize göre kut sadece güçlü âdeta ve iyi işleyen bir sindirim sistemi değil ayrıca manevi güçleri de içeriyordu. **Kut** bulan kişide manevi mertebe yükselirken bu kural sadece insanlar için değil kut bulmuş hayvanlar ve bitkiler de vardı.

Batı Türklüğünde ayının, tepki göstermeyen direnmeyen kimseye dokunmayacağı inancı vardır.[278] Anadolu

---

[277] Hacı Qadir Qadirzade, **Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler**, Bakı Elm 2003 s. 291.

[278] Hacı Qadir Qadirzade, **Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler**, Bakı Elm 2003 s. 292.

Türk kültür coğrafyasında ölü taklidi yapan kimseyi ayı hırpalamaktan vazgeçer inancı vardır. Kurt ile ilgili bu tür anlatılar da vardır. Saldıran köpek için de ondan korkulduğunu hissettiği nispette saldırdığına, korkan kimsenin vücudunun köpek tarafından kokusu alınan bir salgı salgıladığına inanılır.

Ayı ile ilgili Türkeçarelerde de inanmalar vardır. Ayı Eti, Ayı Yağı, Çaynağı/pençesi ile ilgili inançlar Doğu Karadeniz'de olduğu gibi Nahcıvanda da vardır. Evin şer güçlerden korunması için kapı başına ayı pençesi, tırnağı asılır. Küçük çocukları karabasandan, **Şeşe**den korumak için giysilerine ve eşyalarına ayı tırnağı dikmek Sibirya ve Altay Türk kültür coğrafyasında da vardır. Ayı kellesi, **Kafa Kemiği** bu coğrafyada yurtlarda/evlerde özel yerlerde itina ile saklanır ona saygısızlık edilmez mesela üzerinden atlanılmaz.[279] Şeşe inancı Doğu Anadolu'da Van ve Ağrı'da da aynı isimle yaşamaktadır.

Lenkeran Türk kültür bölgesinde Yarasa, **Şeşe Kuşu** olarak bilinir ve ondan sakınılır. Ondan korunmak için dış kapının üzerine öldürülmüş **Yarasa** asılır, **Yarasa Kanadı** ile hamile kadına su verilir. Yarasayı öldüren kimse **Şeşe Anası** olarak bilinir. **Şeşe Vurgunu** yemiş, hastalanmış çocuğun boğazı çekilerek tedavisi cihetine gidilir. Erkek ve dişi Yarasa öldürülüp, kurutulur bu toz koruması için yani doğum yapmış hanımın yanına koyulur. Lenkeran Türk

---

[279] Hacı Qadir Qadirzade, **Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler**, Bakı Elm 2003 s. 293.

kültür bölgesinde yeni doğmuş bebeği Şeşe'den korumak için beşiğinin üzerine **Balık Toru** gerilir.[280]

Şeşeli kişi tekin olmayan kimsedir. Onun loğusanın yanına girmesi istenilmez, onun bebeği basmaması için bazı tedbirler alınır. Bu maksatla Şeşeli kimsenin üzerindeki büyü yazılı muskalar ve elleri bir suda yıkanır, bu su bebeğin ve annesinin üzerine serpilir o su ile onların banyo yapmaları sağlanır.[281]

Loğusayı Şeşe'den korumak için doğumun 10. gününde **kalbur**dan süzülerek anne ve bebeği yıkanır. Doğumun 40. gününde ise kırk pirinç, kırk arpa, kırk buğday, kırk kaşık su karıştırılıp anne ve yavrusu **elek** veya kalburdan geçirilerek yıkanmaları sağlanır. Bazen de suya kırk çöp atılmakla yetinilip bu su ile banyo yaptırılır.[282]

Elek ve kalbur Türk kültürlü halkların halk inançlarında mahiyeti henüz yeterince anlaşılamayan bir yer tutmaktadır. Bize göre ağ, elek, kalbur ve süzgeçle bir ironi yapılmaktadır.

---

[280] Türkan Qedirzade, "Nahçıvan-Anadolu Halk İnançlarında Doğum", **Yol Bilim Kültür Araştırma Dergisi,** Nahçıvan Özel Sayısı, S 30, Eylül-Ekim 2009 s.197-208.

[281] Türkan Qedirzade, "Nahçıvan-Anadolu Halk İnançlarında Doğum", **Yol Bilim Kültür Araştırma Dergisi,** Nahçıvan Özel Sayısı, S 30, Eylül-Ekim 2009 s.197-208.

[282] Türkan Qedirzade, "Nahçıvan-Anadolu Halk İnançlarında Doğum", **Yol Bilim Kültür Araştırma Dergisi,** Nahçıvan Özel Sayısı, S 30, Eylül-Ekim 2009 s.197-208.

Hal Karısı'ndan korunmak ve zararlarından kurtulmak için yapılan uygulamalar işe Şeşe ile ilgili bu tür inanç ve uygulamalar farklı değildir. Hal Karısı ile inançlar şüphesiz bu kadarla sınırlı değildir. Şeşe hal karısının diğer ismi değilse aynı özellikleri taşıyan başka bir dişi kara iye olduğu söylenebilecektir.

Doğu Türklüğünde olduğu gibi batı Türklüğünde de Kurt[283] etrafında oluşan inançlar at[284] etrafında oluşmuş inançlar gibi zengindir. Türk kültür coğrafyasında kurtağzı bağlama ile ilgini inanç ve uygulaması olmayan yöre yok gibidir. Kurtağzı bağlamakla ünlenmiş isimler vardır. Abdullah Nalbant Usta Ahlat yöresinde bu tür hizmetleri ile ünlenmişti.[285]

Dolganlar'da duayı çok kere yaşlı kimseler yaparlar. Halkın doğumlarda, evliliklerde ve ölümlerde bir araya toplanmaları durumunda hazır bulunanlardan en yaşlı bir kimse, oradaki herkese dua eder.[286]

Bize göre bu gelenek Uluğ Türkistan ve batı Türklüğünde de yaşamaktadır. Yaşlı kimse çok kere bilen kimse,

---

[283] Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt, 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan, Ankara 2009.

[284] Yaşar Kalafat, "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" Alanya Tarih **ve Kültür Semineri III. 1996 -1997 -1998- 1999-2001** Alanya 2004 s. 74-82

[285] İlhami Nalbantoğlu, **Ahlat Halk Hekimlinin Efsane İsmi Abdullah Nalbant Usta**, Ankara, 2010, s. 955-98

[286] Kaynak kişi: Y. Vasilov

tecrübeli kimse, dinî birikimi olan şahıs olarak bilinir ve hayır sözler ondan beklenir ve ondan dinlenilmek istenir.

Dolgan sözlü kültüründeki özlü sözlerin mesajları ile Anadolu sözlü kültüründeki mesajlar arasında Tuva, Altay ve Saha örneklerinde olduğu gibi çok yakın bir içerik ortaklığı vardır. Kirişlioğlu'nun anılan çalışmasında yaptığımız bazı aktarmalarda hayatın merkezli olanları seçmeğe çalıştık.[287]

Algıs baha sıalaax,
Kırıs baha xaannaax.

"Duanın başı (esası) yağlı,
Bedduanın başı kanlı (dır) Saha

"Mal kişneşip tanışır
İnsan konuşup tanışır" Tuva

"Ertem çokta, ertem baza dün
Bilim yoksa gündüz de gece" Tuva

"Dağı görmeden eteğini sıvama
Suyu görmeden ayağını çıkarma" Tuva

"Kişiye çukur kazma,
Kendin çukura düşersin" Altay

"Kurda koyun güttürme
Edikoducuya söz dinletme" Tuva

---

[287] Fatih Kirişcioğlu, **Saha Türklerinin Atasözleri İnceleme-Metin,** Nobel, Ankara, 2007

Üöreğe suox kihi xarağa suoğun keriete
"Okumayan kişi kör gibidir" Saha

"Ağlamayan çocuğu emzirmezler" Saha

"Uruu ırağa, uu çugaha üçügey,
Akrabanın uzak suyun yakın olanı iyidir" Saha

Talan-talan taragayğa tübehien
"Seçe seçe kele düşeceksin" Saha

Köp söstö çın cok
Kep söstö tögün cok"

Çok sözde doğruluk yok,
Atasözünde yalan yok. Altay

Eki dargan ergen kakpas
Uran kıs udaazınga oraaşpas

İyi nalbant parmağına vurmaz,
Mahir kız ipi dolaştırmaz. Tuva

Kadın kijinin çaçı uzun, akılgı kıska·
Kadının saçı uzun aklı kısadır. Altay

Hıs hoçadır, ool nanadır.
Daş kaggan çeringe çıdar
Kıs bergen çeringe olurar.

Kız kaçar, oğul döner. Hak
Taş atılan yerde durur,
Kız verilen yerde oturur. Tuva

Börünin balazı da börü bolor.

Böriden eki bütpes

Kurdun yavrusu da kurt olur.
Kurttan keçi olmaz. Altay.

It ıt tiihhitten ölböt
İt itin dişlemesinden ölmez. Saha

Toptaltan kihi xaralğan buolar
Aşk insanı kör eder. Saha

Til baluu onbos,
Agaş baluu onor.

Dil yarası düzelmez
Ağaç yarası düzelir. Altay

Sanarıan inine sanan kör
Söylemeden önce iyi düşün. Saha

Alın tuygak kayda bassa,
Kiyin tuygak onda ok bazar

Ön ayak nereye basarsa
Arka ayak da oraya basar. Altay

Silleenen kiirbit xologunan taxsar
Fırtına ile giren kasırga ile çıkar

Şamanın/Kamın yönettiği bir **yağmur duası** uygulaması yoktur. Bereket dualarını bu kültürde yaşlılar yapar-

lar. Yağmur için yapılan dualarda ellerin **ters** tutulması veya elbiselerin ters giyilmesi uygulaması yoktur.[288]

Dolgan Şamanizm'inde gece **saç** taranmaz ve **tırnak** kesilmez gece sadece **ölü saçı** taranabilir ve **ölü tırnağı** kesilebilir. Bu durum Tofa'lar da da böyledir. Bir kimse için bilhassa yaşlılar için "**tepesi açık**" denilmez, bu ifadeyi saçsızlığı kötü ruhlar duyup fenalık yapabilirler. Gecenin rengi **kara**dır. Kara kötü ruhların rengidir. En kutlu ve makbul renk **ak**'tır. Süt, kımız, güneş aktırlar. Bu toplumda fazla renk kullanılmaz **Yeşil** ve **sarı** renkler **mavi** renkten daha makbul tutulur. Maviyi daha ziyade Moğollar severler.[289]

Ruhların duyabilecekleri inancı batı Türklüğünde, Balkanlar Ortadoğu ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da vardır. Onların hoşuna gitmeyen çirkin sözlerden kaçınılır. Onların aleyhinde konuşulmaz. Toprağın onlara haber götüreceği inancı vardır. "Toprak haber götürmesin" denir. Ayrıca Ata Ruhları'nın dışındaki bir kısım ruhların duyabileceklerine inanılır ve konuşurken itinalı olmaya çalışılır. Mesela "Yerin kulağı vardır" denir. Gece tırnak ve saç kesilmesinden kaçınıldığı inancının kök hücrelerini Yakut, Hakas, Dolgan bölgelerinde olduğu söylenilebilecektir. Biz evvelce bu tespitin başka bir boyutu Hakasya'dan tespit etmiştik.

---

[288] Yaşar Kalafat, "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan,** Ankara 1995. s. 297-307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997 S. 123, s. 15-19.

[289] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

Aynanın kırılması iyi haber işareti olarak algılanmaz. **Ayna** kırılması ölüm haberi olarak bilinir. Birisi ölmüş ise ölü evinde aynalar örtülür açık bırakılmaz. Aynalara kötü ruhlara ait görüntülerin yansımasından kaçınılır. Ayrıca ayna hediye olarak da verilmez Bu inanç da cinlerle ilgilidir. Cinliler ayna verirler inancı vardır.[290]

Ayna ile ilgili inançlar Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da ortaklıklar içermektedir. Ayna sıradan arkası boyalı bir cam olmayıp sır içeren bir nesnedir. Hayatın birçok safhasında ve yaşamdaki birçok uygulamada ayna ile ilgili inançlar dikkati çekmektedir. Ancak batı Türklüğünde çok görülen hediye türlerinden birisi olan aynanın hediye olarak verilmemesi uygulamasının izaha ihtiyacı vardır.

Tofa'lar ve Dolganlarda en iyi hediye bıçaktır. **Bıçak** hediye eden kimseye hediyeyi alan sembolik de olsa bir ödeme yapması gerektiğine inanılır. Ödeme yapılarak karşı hediye alınmış olacağına inanılır. En makbul hediye avcılar arasında avı bol olan avcının av eti hediye etmesidir.[291]

Batı Türklüğünde bıçak, makas ve benzeri kesici, batıcı nenelerin elden ele verilmesi istenilmez elin tersi alınması veya alanın, verenin o nesneye tükürür gibi yapması istenir. Aksi halde taraflar arasında kavga çıkacağına inanılır.

---

[290] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

[291] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

Tofa ve Dolganlarda da Yakutlarda olduğu gibi **3, 7** ve **9** sayıları önemi yer tutarlar. Ayrıca bu kültürde 4 ün de önemli yeri vardır.[292]

Dolganların inancında erkekler ve kadınlar için farklı esasların konulduğu haller de vardır. Cenaze merasimlerine her zaman olmasa da genelde kadınlar da katılırlar. Ancak defin gece yapılacak ise cenaze cemaatinin içerisinde kadınlar yer almazlar. Bazı şaman/kam dualara kadınların katılmasına yasak konulmuştur. Kadınlar bu dualara katılamazlar. Karanlıkta yapılan şaman dualarına kadınlar katılacaklarsa bulundukları binanın penceresinin açılmaması istenir. Pencereler açık olur ise kötü ruhların duayı duyabileceği dua edenleri görebileceği inancı vardır. Bu hal uygun bulunmaz bundan kaçınma adına pencereler kapalı tutulurlar.

Hortlama pencere, kapı ve yol güzergâhı bağlantılı inançlar sık olmasa da Anadolu Halk inançlarında da vardır. Muhtemel bir hortlama haline tedbir olmak üzere cenazeyi kapıdan değil pencereden çıkaranlar, definden sonra cemaatin farklı yollar izleyerek evlerine döndükleri gibi inançlar vardır. Keza kadın cemaate defin esnasında bazı kısıtlamalar konulmuştur.[293]

---

[292] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

[293] Yaşar Kalafat, "Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", **Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Gelecegine, VI. Uluslar arası Folklor Konfransının Materialları, 25-26 Kasım 2010,** Bakı 2010s. 496-504.

Hortlayan ruhlar iyi olmayan kötü ruhlardır. Bunlardan rahatsız olunur. Hortlama dinî adetlerin tam yapılmadığı hallerde olur. Hortlamadan ve **hortlak**tan kurtulmak için hortlağın isteklerini hortlaya yol açan nedenleri ortadan kaldırmak gerekir. Çok sesli konuşmak abartılı gülmek doğru bulunmaz.

Bu toplumda ölen kimse defin edilmeden evvel 3-4 gece asgari 2 gece kendi evinde kalmalıdır. Aksi halde istenmiyorum duygusuna kapılabilir inancı vardır ve bundan kaçınılır. Mesela ölüler tabutla gömülürler ve gömülme şekli onun istediği gibi olur. Gömülme ayakkabı ve elbiseleri giyilmiş hali ile olur. Mezara silahları ziynet eşyaları konulur. Ölünün ruhu yukarı âleme çıkacaktır öyle olsun istenir. Altın ve gümüş nede olsa madendirler ve ağırlık yaparlar, yukarı çıkışı engelleyecekleri için mezara konulmaları bu noktadan bakılınca pek istenilmez.

Dolganlar yasta ağlamayı çok sesli ağlamayı uygun bulmazlar. Yas anında ağlarken yüz yırtmak türü uygulamalar pek görülmez. "Gözyaşının tabutu dolduracağı" inancı vardır. Bu hal ağırlaşmaya ve yukarı âleme çıkışı engeller inancı vardır. Uluğ Türkistan'ın gelenilinde yasta acıyı anlatmak adına yüz katmak yoktur. "Ölenle ölünmez geride kalanları da düşünmek lazım" zihniyeti hâkimdir.[294]

Ölen kimsenin ruhunun ruhunu mutlu kılma adına onun sevdiği yemekler yapılır, bu yemeye onun dostları çağrılır. Bu yemeklerin arasında tatlı yiyecek türleri yer

[294] Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

almazlar. Tatlı yiyecekler mutlu hallerin mutlu zamanların yemeğidir. Yas acı halidir. Yas evinin ikram masasına gelindiğinde bir defa oturup ve kalkılır. Kalkıp tekrar oturulmaz[295]

Dolgan Şamanizm'ine/Kamlık İnancına göre **Yukarı Dünya** Tanrının bulunduğu âlem, kattır. Burası aynı zamanda güzel, iyi insanların tanrının yanına aldığı dünyadır. Orta Dünyadan sonra Aşağı Dünya kötü ruhları barındırmaktadır. İyilerin bulunduğu Yukarı dünyaya kötü ruhların geçtiği de olur. Tofa, Dolgan ve Yakut Şamanizm'inde/Kamlık İnancında tanrılar tanımı ruhlar anlamında kullanılır. Yerin altında demirin ruhu, demir us/demircilerin kutlu ruhu, iyesidir. Yeraltı âlemindekiler hep kötü ve yukarıdaki hep iyilerdir, denilemez.[296]

SONUÇ

Dolganlar genelde Kuzey Türklüğü özelde Saha Yakut Türklüğü kültürel yapılanmasının farklı alanları ile ayrı ayrı çalışılmış bir parçasıdır. Biz bu çalışmamızda daha ziyade konunun halk inanmaları merkezli bir toparlanmasını yapmaya çalıştık. Bu çalışmayı yapmaya çalışırken de temalardan, objelerden, kültlerden hareketle bazı karşılaştırmalar yapmayı amaçladık. Bu yaparken **saç, saçı, tırnak, ayna, bıçak, rüya tavaf, töre, pir** veya **meslek pirleri, tütsü, ata ruhu, hortlamak** bazı **onguntar, sayılar** gibi

295 Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

296 Kaynak kişi: Y. Vasilyev.

inanç içerikli objelerin kök hücrelerine ulaşmaya çalıştık. Böylece, Türk kültüründe imge ve simgelerin inanmalar ile bağlantısı aranırken araştırıcıya yeni dokümanlar sağlamıştır.

Edinilen bilgilerin karşılaştırmaları bu alanda evvelce aynı konuda yapılmış bölgeye çalışmalar da imkân nispetinde dikkate alınmıştır. Kuzey ve batı Türklüklerinin halk inanmaları karşılaştırılırken, eldeki verilerin yönlendirmesi sonucu, batı Türk hak inanmaları adına daha ziyade Anadolu ve onun kuzeydoğu yakası olmuştur. Bu hal Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun kültürel uzantısı olan Kuzey ve Güney Azerbaycan halk inanmalarını gündeme getirmiştir. Bu gerçek anılan bölgeden yapılmış yeni derlemelerin de değerlendirilmelerini gerektirmiştir. Böylece Global bir ifade ile Türk halk inanmaları kültüründe Şamanizm ve Zerdüşttizmin kalıntılarının karışmışlığı gündeme gelebilmiştir. Türklerin en eski dinleri bugün Sahalar/Yakutlar, Altaylar, Hakaslar, Şorlar, Tofalar, Tuvalar ve bu arada Dolganlar, arasında hale yaşamaktadır. 5 000 yıllık geçmişi olan bu din doğrudan ve dolaylı yolardan Hunlar, İskitler, Sakalar, Kıpçaklar, Oğuzlar vasıtasıyla Ön Asya ve Kafkasya inanç coğrafyasına taşınmıştır. Batı Türklüğünün Güney Kafkasya ve Anadolu'da kaç bin yıl olduğu tartışmalı olan süreden beri yaşamakta olduğu topraklar da tarih boyunca çeşitli dinlere yurtluk yapmış ve inanç izleri bırakmıştır. Giderek zaman bir inanç yumağı oluşturmuştur. Bu yumağın açılımında Dolgan halk inanmaları özel bir yer tutmaktadır.

KULCA/GULCA'DA KARŞILAŞTIRMALI TÜRK HALK İNANÇLARI

DOĞU TÜRKİSTAN'IN BATISINDA ESKİ TÜRK İNANÇLARI

GİRİŞ

Bu çalışma Prof. Yakup Dr. Huang (Çin Halk Cumhuriyeti Akademisi Edebiyat Enstitüsü) dan 29 Nisan 2010 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme sonucu edinilen daha ziyade Şamanizm içerikli bilgilerin tarafımızdan Türk kültür coğrafyasından yapılan benzerleri ile karşılaştırmasından meydana gelmiştir. Kaynak kişi mastır ve doktorasını Pekin'de yapmış geçici bir süre için Ankara Üniversitesi DTC. Fakültesi'nde çalışmakta olan Çim'li bir bilim adamıdır. Yaşayan kültür tarihi alanında çalışmaktadır.

METİN

Kulca Almaata'nın 500 km kadar doğusunda Çin Cumhuriyeti'nin batı bölgesinde yaklaşık olarak 300 bin nüfuslu bir Doğu Türkistan şehridir. Halkının 200 bin kadarı Çinli diğer 100 bin kadarı ise Uygur ve çoğunlukla Kazak Türklerinden oluşmuştur. Bizim halk inançları ve daha ziyade Şamanizmin bölgedeki izleri üzerinde durma-

ya çalışacağımız Kulca'da Türk dilli halkların dinî inançları İslamiyet Ana dili Çince olanlarınki ise Budizm'dir. Anacak Çinlilerde dini hayat oldukça zayıftır ve dinî hayat daha ziyade kırsal kesimde yaşanmaktadır.[297] Şamanizm bölgede yaşayan din olarak canlı örneklere sahip iken ayrıca bölge dinlerinin hemen hemen hepsinde de izler bırakmıştır. Biz daha ziyade bu nokta üzerinde yoğunlaşacağız.

Kulca'da Kazaklar ve Uygurlar kendi dillerinden yükseköğrenim dâhil tahsil görebilmekte ve lisansüstü çalışmalar yapabilmektedirler. Uygur ve Kazak Türkçeleri ile yapılabilen yazılı ve sözlü basın hayatı vardır. Gazeteler çıkabilmekte radyo ve televizyon yayını yapılabilmektedir.[298]

Anadili Kazak ve Uygur Türkçesi olan halk Çinlilerle pek evlilik tesis etmezler ancak Müslümanlar arasındaki evlilikte böyle bir engel yoktur. Müslüman kesimde kız kaçırma yöntemi ile evlilik görülür ve bu tarz evlenme şekli daha ziyade Uygurlarda görülür. Kızın istemesine rağmen ailesinin o evliliğe muhalefet etmesi adeta kaçarak aile kurma yöntemini meşrulaştırmıştır. Uygur ve Kazak Türk kesimde evlilik yaşı kızlar için 22, erkekler için 25 çıvarındadır. Yüksek tahsil yapanlarda bu yaş sınırı daha yukarı çıkar. **Kalın** her iki Türk kesimde bilhassa Kazaklarda ve daha ziyade büyük ve küçükbaş hayvan verme

---

297 Kaynak Kişi: Yakup Huang.

298 Kaynak Kişi: Yakup Huang.

şeklinde olur. 2-3 bazen 4 inek ve 20 ve daha fazla koyun verildiği olur ki yöre şartlarında bu bir servettir. Uygurlar daha ziyade şehir merkezlerinde yaşayan ve ticaret erbabı kimselerdir. Kazaklar ise kırsal kesimin dağlık alanında yaşarlar ve hayvancılık yaparlar. Uygurların kırsal kesimde olan kısmı ekincilikle uğraşırlar. Uygur ve Kazak ailelerde azami çocuk sayısı 2'dir. Çinliler için 1'den fazla çocuk sahibi olmak yasaklanmıştır.[299]

Çinin kuzey bölgelerinde Mançurya'da ülkenin Rusya Federasyonu'na bakan bölgelerinde Şamanizm inancı yaygındır. Bu bölgenin şaman inancında halkın toplu olarak bulunduğu hallerde, bir kısım resmi merasim türü toplantılarda, münferit veya toplu hastalıkların görülmeleri halinde şaman muhakkak görev alır. Özellikle bu bölgede şaman, çalgısı, giysisi, çığırmaları, cinleri ile bir bütündür ve farklı bir itibarı vardır.[300] Şaman algılayışı bütün Şamanist toplumlarda tamamen aynı değildir. Farklı Şamanizm inançlarından veya uygulamalarından bahsetmek mümkündür.

Şamanların oluşma şeklinde genel kanaat bu halin onlara Tanrı vergisi olduğu şeklindedir. Gayretle, özlem ve eğitimle pek şaman olunmaz. Genlerin Şamanlıkta rolünün olduğuna inanılır. Babadan oğla Şamanlık geçebildiği gibi her şamanın ve bütün oğullarının şaman olabileceği şeklinde de bir kural yoktur. Bazen birkaç nesil geç-

---

[299] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

[300] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

tikten sonra o aileden bir şaman çıkabilir. Kadın erkek dağılımı itibariyle şamanlar daha ziyade erkekler arasından çıkarlar.[301] Kırgızistan'da bu göreve uygun tiplerin daha çocukken seçilebildiği ve yetişmelerinde yardımcı olunduğuna evvelce yapılmış çalışmalarımızda şahit olmuştuk. Ayrıca Doğan Kaya'nın tespitleri arasında RF'nun kuzey bozkırlarında şaman yetiştiren okulların olduğuna dair bilgiler vardır.

Şamanların bir takım **cin** ve şeytanlarının olduğuna ve bunlar vasıtasıyla etkinlik gösterdiklerine inanılır. Bunlar başka bir âlemde veya göyün belirli bir katındadırlar. Şaman onları birtakım uygulamalar ile yanına çağırır yaptıracaklarını yaptırır sonra onlar tekrar geldikleri yere giderler, gönderilirler.[302]

Bu uygulama günümüzde Anadolu'da, cinci diye bilinen ve cinlerini çağırarak göreve sevk eden kimselerin uygulamasını hatırlatmaktadır. Şaman inançlı Nadya Yoguşova'nın cinlerini çağırarak kendisini Antalya'da rahatsız eden bir erkeği uyardığını dinlemiştik.

Bölge Şamanları arasında Sarı Şaman veya Kara Şaman şeklinde bir ayırım ve tipleme yoktur. Lamalar arasında **Sarı Lama** ve **Kara Lama** tiplerinin olduğu bilinir.[303]

Od/ateş şamanın ve onun ayinlerinin olmazsa olmazıdır. Şaman od ilişkilerinden en çok hatırlanan şamanın

---

[301] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

[302] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

[303] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

çıplak ayakla ateşin üzerinde yanmadan yürüyebilmesidir. Bir şamanın gerçek şaman veya şarlatan olup olmadığı adeta onun ateşin üzerinde yürüyebilmesi ile test edilir. Trans halindeki bir şaman kızıl demiri/kor haline gelmiş kızgın demiri yalar ve tedaviye aldığı hastasına da yalatarak onu tedavi eder. Şamanlar ayrıca sağaltma esnasında ağızlarından su fışkırtırlar kızgın demirde bu su buharlaşır ve bu buğunun şifa verici olduğuna inanılır.[304]

Günümüzde Anadolu'daki bazı İslami tarikatlarda trans halindeki mensubun kızgın ateşin üzerinde yürüdüğü, kızgın şişin yalandığı, şişin vücudun belirli yerlerine sokulabildiği bilinmektedir. Trans acı bağlantısı itibariyle günümüzün bir kısım dervişlerinde görülebilen bu uygulamanın sosyolojik devamlılık arz ettiği söylenebilecektir.

Şaman şifa bulmak için kendisine gelen hastanın rahatsızlığının neresinde olduğunu anlar ve ağzı ile fışkırtacağı suyu oraya fışkırtır. Püskürtülen bu suda şifa olduğu inancı vardır.[305]

Ağızdan fışkırtılan bu ve şifalı olduğuna inanılan bu su ile günümüzdeki bilhassa psikolojik rahatsızlıklarda tatbik edilen parpılama ve nefesleme uygulamasının bağlantısı üzerinde durulabilir. "Tu tu tulamak" olarak da biline halk şifacılığında nefesinin güçlü olduğuna inanılan

---

[304] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

[305] Kaynak Kişi: Yakup Huang.

kimse ilgili sureleri okuduktan sonra üfleyerek şifa vermektedir.[306]

Tütsü daha ziyade Mancurya Şamanlığında vardır. Şaman adı da bu bölgede daha yoğunlaşır. Şamana Kazaklar **Baksi**, Mongollar/Mogollar **Boo** ve Hakaslar **Ham/Kam** derlerken ateşten geçiş gibi uygulamalar daha ziyade Hakas Şamanlığında yoğunluk kazanır.[307]

Tütsü Anadolu halk hekimliğinde çok kere üzerlik[308] uygulaması şeklinde yapılmaktadır. Bize göre tütsü, buğu, duman arasında inanç ortaklığı vardır.

Doğu Türkistan'ın bu bölgesi Şamanlığında bala dünyaya gelince yapılan toplantıda şaman olmaz. Şamanın muhakkak ve her keresinde balaya ad verme merasiminde bulunması diye de bir şart yoktur. Moğolistan'ın bazı bölgelerinde Şaman doğumda dua eder iyi dileklerde bulunur. Bu bölgede de şaman ad koymaz, adı balanın babası koyar.[309]

---

[306] Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda **Od/ateş/Ocak** İyesi" **I.Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri (20-21 Kasım 2008),** Ed. Y. Küçükdağ - M. Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139.

[307] Kaynak kişi: Yakup Huang.

[308] Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar" **Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları,** Berikan yayınları, Ankara 2009 s. 55-77.

[309] Kaynak kişi: Yakup Huang.

Doğu Türkistan'ın batısına düşen bu yöresinde her ad verme işleminde bulunmayan şaman özel hallerde özel adlar koyabilir. Çok hasta olan kimselerin şaman tarafından tedavisinden sonra bu hastaya şaman **özel ad** koyabilir. Bu çok özel adı sadece adı alan kimsenin aile içi yakınları bilirler. Bu ad **cin** ve **şeytan** türü varlıkları kaçıran onlardan hastayı koruyan bir addır.[310]

Özel ad konulması az-çok göbek adı konulmasını andırıyor. Göbek adında da bir koruyuculuk aranır. Bir hadisten hareketle çocuklara peygamber isimlerinin konulmasının önerildiği bilinmektedir. Kutlu ad kutlu yaşama işaret eder. Ancak kaynağın işaret ettiği özel ad ve bu adın koruyuculuğu ortak noktalarının olmasına rağmen tamamen aynı şey değildir. Göbek adı arka plandaki ad durumunda olmakla beraber mahrem değildir ve sır olarak pek saklanılmaz.

Kaynağın işaret ettiği özel ad ve onun koruyuculuğu kara iyelere karşı olmalıdır. Evvelce yapılan tespitlerimizde bilhassa erkek çocuğu yaşamayan ailelerin onların yaşamaları için onlara kız ismi koydukları, bazı hallerde de geçici çirkin isimlerde verdiklerini bununla çocuğu kara iyeden isimden hareketle korumanın amaçlandığını biliyoruz. Anadolu'da bazı aileler bir dönem çocuklarına onlar bir yaşa gelinceye kadar güzel olmayan çirkin lakaplar da takarlardı. Özel adda da kaçırıcı, korkutucu bir özellik vardır. Bu hali ile de özel ad koruyucudur. Çocuğu bilhas-

[310] Kaynak kişi: Yakup Huang.

sa erkek çocuğu yaşamayan aile çocuğunu ulu zatlara adarken, onların korumaları altına girmelerini sağlamış olmakta ve çocuklarına onların isimlerini verebilmektedirler.[311] Özel ad adeta tabu olan addır. Adı kullanılan canlı koruma gücü olan şefaat ve ceza verebileceğine inanılan kimsedir. Kaynağın ifadesindeki cin ve şeytan türü tanımlaması kara iye tanımlamasına uymaktadır. Bulunabilir. Hatta avın veya düşmanın kanını dökmek ile kurban arasında

Geçici isim, özel isim gibi kodlamalardan hareketle "**adsız**" adı tekrar incelebilir. Belirli becerilerden sonra adsızın ad alması ile onun korunma rüştünü ispat etmiş olması arasında bir bağ bulunabilir. Hatta avın veya düşmanın kanını dökmek ile kurban arasında bir ilişki var mı konusu da irdelenebilir. Satılmış olarak Saltık veya Satı adını almak, korunma döneminde adına sığınılan ulu zatın adına kurbanlar kesmek ve belirli bir aşamadan sonra ad özgürlüğüne kavuşmuş olmak gibi bulguların aralarında bağlantılı olduklarını düşündürmektedir.

Şaman çok kurak havalarda muhakkak gelir halkın arasına girer yağmur için dua eder. Monğollardaki / Moğollardaki **Ovo/obo**'lar bir noktada yağmur için de yalvarma yakarma mekânlardırlar. Yüksek tepelerde yol kavşaklarında veya yol kenarlarındaki bu yerlerde her yıl 6 ayda bir yazın Mayıs-Haziran aylarında yığınılır, mal so-

---

[311] Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520-541.

yulur/hayvan kesilir dinî bayram yapılır. Ovolar bazen köylerin içinde ve bazen de yakın çevresinde olurlar. Her yıl bu kutsal taş yığınlarının yapılan ziyaretlerde 3 veya 6 daha ziyade ve en makbulü 9 defa **tavaf** edilircesine etrafında dönülür ve her ziyarette buraya bir **taş** konur, atılır. Tavaf soldan sağa doğru saat yelkovanı istikametinde yapılır. Bu tavaf eylemine erkek kadın çoluk çocuk herkes katılır.[312]

Tavaf, Türk kültürlü halkların halk inançlarında inancı aslî parçalarından olmuştur. Onu sadakada, mezar ziyaretinde, gada almada uygulamanın ve sözlü kültürün bir parçası olarak görmek mümkündür.[313]

Kutsal mekânlara taş koyma uygulaması günümüzde doğu Kara Deniz bölgesinde, yayla yollarındaki belirli çukurlara taş atılması şeklinde devam etmektedir. Aynı şekilde Anadolu'da sapa yerlerdeki taş yığınlarına, bilinmeyen ulu bir zatın mezarı muamelesi yapıldığı da bilinmektedir.

Batı Türk kültür coğrafyasında bilhassa Oğuz Türklüğünün yaşadığı bölgelerde hala yapılmakta olan yağmur duaları ile Doğu Türkistan'ın bu bölgesinde şaman yönetiminde yapılan yağmur duaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Karşılaştırmadan hareketle yağmur duası uygulamasında bir devamlılığın olduğunu, bu uygulamanın ilk şe-

---

312 Kaynak kişi: Yakup Huang

313 Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520-541.

killerinin bu bölgelerden kaynaklanmış olabileceğini söyleyebileceğiz. Toplu yapılmış olmaları, bir din görevlisinin yönetiminde yapılmış olmaları kurban ve saçı safhalarının yaşanmış olması, meskûn yerlerin dışında ve tercihen yüksek yerlerde yapılmış oluşları uygulamada ki devamlılığı göstermektedir. Evvelce yapmış olduğumuz bir tespitte de şamanın bazı ayinlerinde giysisini ters giymiş olduğu hususu vardı ki, Anadolu'da da bunun örneklerini bulabiliyoruz.

Şamanın **yağmur duası**nın dışında gelecekten haber alma yeteneği de vardır. Havaların kurak gideceği, savaş, salgın hastalık olacağı gibi toplumu ilgilendiren ve işlerin iyi gitmeyeceği, kayıp eşyanın mesela atın nerede olduğu gibi şahsi konularda da kendi yöntemleri ile **fal** bakıp açıklama yapma marifeti vardır. Şaman falına daha ziyade **Komolog** ile bakar. Komolog **koyun**un tane tane olan Anadolu'da **gıgılik** de denilen korumuş dışkısıdır. Şaman **aşık kemiği** ile de fal bakar ancak bu fal, ayrıntısı dört aşık kemiği ile bakıldığı için daha sınırlı olan basit fal türü olarak bilinir. Şaman sayısı 36 olan komaloglar ile fal bakarken onları yere serer, oluşan kümelere ve onların dağılım biçimlerine göre anlamlar çıkarır.[314]

Komologların Kazakistan'daki adı **Kumalag** ve Kırgızistan'daki adı ise **Korgol** olarak bilinir. Oyunun Türk kültürlü halklarda çok sayıda ismi varken Uluğ Türkis-

[314] Kaynak kişi: Yakup Huang.

tan'da daha ziyade **Kuyu** olarak bilinir.[315] Aynı oyun Artvin de **Kuytaşı** ismi ile oynanmaktadır.[316]

Komologlar ile çeşitli çocuk oyunları oynandığı da Anadolu çocuk oyunlarından bilinmektedir. Bunlarla bilye veya misket oyunlarında olduğu gibi açılmış küçük çukurlara yuvarlanılarak oyunlar düzenlenir. Aşık kemikleri de Türk halk kültüründe nazardan korunma ve fal açmakta kullanıldığı gibi çocuk oyunları ve bazen de kumar aracı olabilirler.

Şamanın fonksiyonu günümüz din sosyolojisi bakımından bazen din görevlisi mesela hocalık ve bazen de falcılık ve cinciliktir. Buradan hareketle de günümüzdeki bazı dinî fonksiyonların geçmişteki tiplemelerini bulabildiğimiz söylenebilir.

Şaman **rüya** da yorumlar. Rüyasında bilhassa kötü mesaj veren şeyler gören kimse, muhtemel olumsuz gelişmelerden sakınmış olmak için şamandan yardım alır. Şaman bir takım uygulamalarla adeta şerleri def eder. Şaman rüya sahibine bazı önerilerde bulunur. Mesela 7 gün evden çıkma, bir süre at binme, Temizliğine özel önem göster, çevrene ikramda bulun, koyun soy/kes ikramda bulun gibi yönlendirmelerde bulanabilir.[317]

Türk kültür coğrafyasında geleceği tahminde rüya yorumunun evveliyatı araştırılınca şaman burada da kar-

---

[315] Kaynak kişi: Aslan Küçükyıldız.

[316] Kaynak kişi: Ülkü Önal.

[317] Kaynak kişi: Yakup Huang.

şımıza çıkmaktadır. Türk kültürlü halklarda rüya yorumu için adeta yorumcu seçilir. Ağzı dualı kimseye başvurulur. Çok kere din adamlarına anlatılır. Yorumculuğun kuralları vardır. Rüyalar hayra yorulur. Sıkıntılı rüyaların sıkıntısının giderilmesi için suya anlatmak, sadaka vermek, Kur'an okumak gibi vecibeleri vardır. Rüya inanç ve uygulamalarının köklerinde de şaman kültünü bulmak zor değildir.

Şaman **yıldız**lara, **ay**a bakarak o yılın hava raporunu verebilir. Yılın bereketli geçip geçmeyeceğine, kuraklık gibi sel felaketi de beklenebileceğine, zelzele olabileceğine dair açıklamalar yapabilir. Tibet'teki 7-1 ve 8,1 şiddetindeki depremleri bildiği bilinmektedir.[318]

Doğu Türkistan'ın bu batı bölgesinde tavaf içerikli başka dini uygulamalar da vardır. Bir eve ziyarete gidilecek olsa, bilhassa yeni ev ise kutlamak amaçlı ziyaret yapılıyor ise o evde yenilip içildikten sonra o hane **tavaf** edilir. Yenilip içilenden o ev için **saçı** yapılır. Tavaf burada da 3 veya keza üçün katı sayılarda olmalıdır.[319]

Bu kutsal mekânlar ve yapılan ibadet sadece yağmur duası için değildir. Burada sağlık, saadet, bereket, afetlerin defi dilenilmiş ve onlara ulaşılmış olunur. Buraya gelip uygulamaya katılmış bir çocuğun bir yıl felaketlerden korunmuş olacağına veya bir sürücünün kazaya uğramayacağına inanılır. Burası dilek ve temennilerin yapıldığı yerdir.

---

[318] Kaynak kişi: Yakup Huang.

[319] Kaynak kişi: Yakup Huang.

Burada çeşitli saçılar da yapılır ancak yemek saçısının yapıldığı yer aynı mekân değildir.[320]

Ovolara bağlanılan bezler, atılan taşlar, saçılan yiyecekler birer adak, nezir, arzu bildirimidirler. Tanrıya seslenişlerdir. Dilekte bulunulan **Tanrı**'dır. Tanrıdan istekte bulunulur.[321]

Ovo'ların orta yerlerinde tepe kısmında bir direk olur, bunun tepesinden eteğine doğru renk renk şerit kurdelemsi bezler gerilerek prizma veya koni gibi bir görünüm oluşturulur. Bu şeritlere "**adak bezi**" gibi renk renk bezler bağlanır. Bu bezler **ak, mavi, ağ** ve **sarı** olurlar. Bunlardan en makbul olanlar ak ve mavi olanlardır. Sarı renk olan bezleri daha ziyade Tibet Şamanistleri bağlarlar. Ovolar da kendi aralarında büyüklüklerine göre üçe ayrılırlar. Büyük, orta ve küçük boy ovolar vardır. Yerleşim yerinin büyüklüğüne göre beldede 1, 3, 7 ve 9 ovo olabilir. Ovo sayısı 2 veya 4 olmaz tek sayı olmasına dikkat edilir. Ovoların bulunduğu mekânlarda ovoların dizilişlerinin de bir kuralı vardır. İlk sırayı en büyük ovolar alır sonra diğerleri büyüklük sıralarına göre sıralanırlar. Buralar aynı zamanda **yağmur duası alanı** olarak da bilinirler.[322]

Ovolara taş ve bez saçılarından başka yemek ve bu arada çay, süt, içki de açılır. Ovolara hiç kimse eli boş gelmez. Ovo ziyareti eli boş yapılmaz. Para saçısı da yapı-

---

320 Kaynak kişi: Yakup Huang.

321 Kaynak kişi: Yakup Huang.

322 Kaynak kişi: Yakup Huang.

lır ve bu paranın miktarı zaman zaman oldukça kabarık da olabilir. Buraların muhakkak bakıcısı ve bakıcıları vardır. Saçı olarak atılan paralar toplanılır bu bakıcıların ihtiyaçları karşılanır, dağılmış olan ovo taşları toplanılıp düzene sokulur, çevredeki evlerin hayvanlarından zarar görmemesi için varsa yapılmış çeperler bu para ile onarılır, çevre temizlenir, yakın çevre yolları yapılır.[323]

Ovolar gibi adak bezlerinin bağlandığı bir yer de "**Evliya Ağaçları**' dır. Bunlar daha ziyade Çınar ve Kara Ağaç gibi büyük gövdeli ağaçlardır.[324]

Kulca bölgesi Türk halk inançlarındaki Şamanist inanca göre yerin altı da üstü de 9 kattırlar. Evliyalar yerin 9 kat üstündedirler.[325]

Saçının yapıldığı yerlerden birisi de **Ulu Çaylar**'dır. Buralara daha ziyade şarap saçılır. Saçıyı 1-2 kişi de yapabilir. Bu tür saçı merasimlerinde katılım 1000-2000 kişiyi bulunca merasimi şaman yönetir. Ulu çay saçıları da yılda 1 veya 2 defa yapılırlar. Ulu Çay saçı merasimlerinde saçı ilkin **Tanrı**'ya yapılır. Sonra yaşayan bütün canlı varlıklara canlı tabiata insanlara ve üçüncüsü ise yere yapılır.[326]

Bizce saçının ilkin Tanrı'ya yapılmış olması tespiti çok önemlidir. Bizi göre böylece saçı için inanç sisteminin başında olandan bir anlamda icazet alınmış olmaktadır. Bu

---

[323] Kaynak kişi: Yakup Huang.
[324] Kaynak kişi: Yakup Huang.
[325] Kaynak kişi: Yakup Huang.
[326] Kaynak kişi: Yakup Huang.

uygulamadan hareketle sistemin en tepe noktasında Tanrının olduğu inancının Şaman halk ibadetinde yaşamakta olduğunu söyleyebiliyoruz. Günümüz Türk kültürlü halkların halk tasavvufunda Âlemlerin Rabbi, cemadat, nebatat, hayvanat ve insanatın bütün yaratılmışların yaratıcı Rabbi'dir. Bu bulgu, Halk tasavvufunda eski Türk İnanç Sisteminin izlerini takip bakımından önemlidir. Bu hassas nokta Rab bil Âlem'e inanma, Rabbil Âlemle birlikte onun emrindeki bazı kuvvelere inanma ve sadece O'nun dışındaki bazı kuvvelere inanmanın arasındaki farkın esaslandırılmasını belirler. Kitabî İslam'da Mutlak olana mutlak iman vardır. Sabiilik gibi İslam evveli bazı inançlarda Mutlak olana vasıtalı iman vardır. Geleneksel Türk dini ise monoteisttir.

SONUÇ

Doğu Türkistan'ın batısındaki Kulca merkezli Türk halk inançları, Türk kültürlü halkların inançlarında varlığını bir şekilde sürdürmekte olan geleneksel Türk Dinî İnançları'nın kökenine, devamlılığına ve içeriğine ciddi ışık tutmaktadır. Merkezinde Şaman ve onun az-çok geçirdiği transformasyon/biçim değişine olan bu yapılanmadaki devamlılıktan hareketle yağmur duasına, fal anlayışına, rüya yorumuna, kanlı ve kansız kurban inancına, ak ve kara iyelere, tavaf inancına, kutsal mekan kavramına, ad vermeğe, keramet algılayışına daha fazla açıklık getirebiliyoruz.

BURYAT TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI*

Bu bilgiler 13-16 Kasım 20 tarihleri arasında Bakû-Azerbaycan'da Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü'nün düzenlemiş olduğu Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine konulu III. Uluslar arası Folklor Konferans münasebeti ile tanıştığımız Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi'nde görevli Buryat Türkü Dr. Bair Balyınımaeviç Dasşibalov'dan yaptığımız görüşmeler sonucunda derlenilmiştir. Görüşmelerimizde tercümeyi Ukrayna Milli Bilimler Akademisi A. Kırımskı Şarkiyat Enstitüsü Öğretim üyelerinden Doç. Dr. İrina Driga yapmıştır. İnanç karılaştırmaları ve ara açıklamalar tarafımızdan yapılmıştır. Birkaç görüşme ile Buryat Türklerini tanıtmak ve onların halk inançlarını tespit edip karşılaştırmak elbette mümkün değildi. Ama diğer bazı çalışmalarımızda olduğu gibi bir başlangıç yapılabilirdi Biz de onu denedik

Buryatlar, Doğu Buryatlar ve Batı Buryatlar olarak bilinirler. Doğu Buryatlar Moğol karakterli olarak tanınırlarken, Batı Buryatlar Türk karakterli bir toplumdurlar. Buryatlar'da yer adları ikili bir karakter arz ederler. Yer isimlerinde Türkçe ve Moğolca kelimeler bir aradadır.

---

* Bu çalışma, "Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistana Türk Halk İnançları V-VI** Berikan, Ankara, 2006, s. 395-405" yer almış çalışmanın bütünlüğü adına elden geçirilerek buraya da alınmıştır.

Manhoy Kutsal Dağı, Baytılı Kutsal Dağı, Taşhoy (Taş-Kaya) / Haşhoy, Baykül / Baykal, Hupsi Kül / Hupsi Kölü / Hupsi Gölü, Kaz Kölü/Kaz Gölü, Nur Kölü / Kül Nur. Kul, Kül Türkçe, Nur Moğolcadır.

Buryat halkları **Horıdaylar**dan türemişlerdir. Buryatlar kendilerine Hori Buryatları derler Horıdaylar 11 soydan oluşurlar. Bunlardan 5'i Türk kökenlidirler. 6'sının kökeni Moğol'dur. Türk olanlar; **Huvasaylar**, **Hutdutlar** ve diğerleridirler.

Buryatların inanç hayatında iki din hâkimdir. Batı Buryatlar büyük çoğunlukları ile Şamanist inançlı bir toplumdur. Doğu Buryatlarda ise hâkim dini inanç Budizm'dir. Buryatlar arasında Ortodoks Hıristiyanlık faaliyetleri başlamış olup bilinçli bir misyonerlik yürütülmektedir.

Misyonerlerin Buryat Türk kültür coğrafyasındaki etkinliklerini izleyebilmek, "kilise yaptırdı, papaz gönderdi, dolar harcadı" mantığı ile izlenmez. Çağdaş Türk misyonu ve onun temsilcisinin vizyonu belirlenemeden, bu gelişmenin önlenilmesi mümkün değildir. Klasik İslam'ı yalın halde tebliğ etmek de şüphesiz gelişmeği durdurmaya yetmeyecektir. Belirlenecek görevli aydın tiplemesinde bu coğrafyada yaşayan inançlara dair bilgi de aranılmalıdır. Türklüğü sadece Muhammedî anlamda İslam algılayışına hapis etmemek mecburiyeti vardır. Yeni Türk aydınlatıcı tiplemesi kültür coğrafyamızın dinler tarihi kadar, konuşulmakta olan dilleri de bilmek durumundadır.

Doğu ve batı Buryatların yani Buryatlardan Türk ve Moğol olanların toplam miktarları 400-500 bin çıvarındadır. Buryat Otonom Cumhuriyeti'nin Kuzeyinde **Tunguzlar/Evenkler**, güneyinde Moğollaştırılmış **Darhat Türkleri**, Batısında Sayan sıra dağlarında yaşamakta olan Buryatca konuşan **Soyot Türkleri**, aynı bölgede eski isimleri **Karakas Türkleri** olan **Tofo Türkleri** ki Tofolar halen Türkçe konuşurlar. Ayrıca şimdilerde asiline olup eriyip giden **Somodiler** yaşamaktadırlar. Somodilerin dilleri Somodice iken, sonradan Türkçe konuşmaya başlayıp ana dillerini unutmuşlardır. Buryatları doğusunda ise, yer yer **Evenkler** yaşamaktadırlar

Buryatlarda, Türkiye Türkçesindeki kurt, Bortocono olarak bilinir. Börte kelimesi kurt anlamında Türkçe bir kelimedir. Çono ise Moğolca Kurt demektir. Buryatlar **Bortocono/Börtecine**'yi ataları, **Ala Geyik**'i de anaları olarak bilirler. Mihail Haritonov, Kurt Kültü konusunda doktora yapmıştır. Kurt Buryatlar'da hem korkulduğu ve hem de koruduğuna inanıldığı için mistik gücü olan bir varlıktır. Buryat inanç kültüründe de kurt donuna girme inancı vardır. Buryatlar geyik demez "**Geyik Ana**" derler.

Zaman zaman Türk basınına, kurdun hangi mitolojinin malı olduğuna dair tartışmaların tutarsızlığını Buryat misalinden hareketle görebilmek ve izah edebilmek zor değildir. Medeniyetlerin geçmişlerinden hareketle izahları yapılacak ise, dar anlamda halk kesimlerinden yola çıkılamaz. Bozkır Medeniyeti bozkır halklarının ürünüdür. Bozkıra hâkim olan din veya dinler bozkır halklarının di-

nidirler. Bazen farklı inançlar yeni sentezlere gidebilirler. Bozkıra hâkim olmuş mitolojik değerlere etnik kimlik aramayı gerektirmez. Nitekim "**Kurt Kültü**" bozkır mitolojisi ile kimliğini bulmuştur. Bu kimlik Anadolu Türklüğünde;

"Börtecine Kurdun adı
Ergenekon yurdun adı
Bunca sene durdun hadi
Çık ey kırk bin mızrağımız"

Şiirleşirken kelimenin bir yarısının Çince ve diğer yarısının Türkçe olduğuna bakılmaksızın, doğasına uyulmuş ve kültürde devamlılık esas alınmıştır

Aynı tahlil Geyik, Ala Geyik, Ana geyik için de yapılabilir. Batı Türklüğünde yaşamakta olan sözlü kültürde geyikten ve geyik-kurt mistik mahiyeti arasındaki paralellikteki birçok soru Buryatlardan hareketle cevabını bulabilir.

Kurt, batı Türklüğünde de, Türk kültürlü halkların genelinde olduğu gibi bir kült oluşturmuştur.[327] Kurt donuna girilmesi inancı, Anadolu Türk halk tefekküründe de yer almaktadır.[328] Keza Kurt, Oğuz Türk coğrafyası mistik folklorunda, hem kendisinden çekinilen ve hem de deste-

---

[327] Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar Yayınları, Ankara, 2007.

[328] **a.g.e.**

ğinin sağlanılması istenilen bir külttür. Adeta ak ve kara iyeleri bir arada bulundurur.

Şahin ve Kartal imgeleri Moğol kültüründe büyük önem arz eden önemli yer tutan unsurlardır. Şahin hızlılık ve atılganlık özellikleri itibariyle Moğol kültüründe kartaldan daha önemli bir yer tutar. Yırtıcı kuşların mistik mahiyetleri itibariyle Kızılderililer, Moğollar ve Buryatlar arasında özel ortaklıklar vardır. Bu özelliğin varlığını diğer kuşlar bakımından da söylemek mümkündür. Kızılderililer ile Moğollar ve bu arada Buryatlar arasında, gökyüzü, yeraltı, insanoğlu ilişkisi, Şaman Sistematiği itibariyle aynıdır. **Şahin** ile **Kurt** arasında özel bağlantıyı vurgulayan inanç ve uygulamalar vardır.

Türk halk inançlarında hayvan konusu akademik çalışmalara girmeğe başlamış olsa da, henüz mitolojik mahiyetleri netlik kazanmamıştır. Kızılderili Şamanlığı ile Altay Şamanlığı da izleyebildiğimiz kadarı ile yeterince irdelenmemiştir. Hal bu olunca Buryat Türk Şamanlığının bu arayışa malzeme verebilme şansı oldukça sınırlıdır.

Buryatlar da Moğollar gibi Göçebe Bozkır Medeniyeti/Kültürü'nün geçmişteki temsilcileri olmalarına rağmen, bu kültürdeki bütün hayvan isimleri tamamen Türkçedir. Sadece domuz karşılığında kullanılan Gahhe kelimesi Moğolcadır. Buryat Türkçesinde de doğal olarak domuzla türetilmiş birçok kelime vardır. Domuz Moğol kültüründe bu derece önemli yer alınca, yani yapılan arkeolojik kazılarda ve Moğolcada domuz böylesi yer tutunca, doğal olarak Moğol folklorunda de yaşayacaktı. **Domuz**

kültü, hem Moğol ve hem de Buryat kültüründe vardır. Domuz Buryat halkta kurttan daha evvel ana olarak bilinirken, kurdun ana oluşu daha sonraki dönemlere rastlamaktadır. Buryatlarda Domuz kültünden **koyun kültü**ne geçişi mezar baş taşlarında, nadiren de ayak kısmında koç ayağının kemiği bulunuşundan izleyebiliyoruz. Koyun kaburga kemiği de ölünün altında oluyordu. XI-XV. yy. **koç ayağı kültürü** batıya doğru yayılırken, doğu'ya Çin'e gitmemiştir.

Köpek, Buryatların bazı boylarında ata olarak bilinir. Mesela Ekizler/Ekiziti boyu köpeği ataları olarak bilirler Kinadiler, bu boyda köpeğe yükündü veya onu kutsalları saydı. Bu kesimdeki Buryatların inancına göre Köpek ölüyü ahrete götürüyordu. Evcil hayvanların Buryatlardaki ortak adı köpek-domuzu'dur. Makro Polo hatıratında; Moğollarda **at** ve köpek ile domuz bir arada tüketilir, demektedir. At farklı bir yemek kültürünün ürünü ve domuz ile köpek ise farklı, başka bir kültürün ürünü iken bir araya gelmişler demektedir.

İt/Köpek konusu, Türk kültürlü halklarda veya Türk kültür coğrafyasının inancında gerektiği kadar incelenip açıklık kazandırılamamış bir konudur. Nogay Türklerinde Kanatlı göksel varlık İti biliyoruz. Bahaeddin Ögel merhum hocamızın aktardığı çalışmalardan **İt baraklar**ı da biliyoruz. Anadolu'da geniş yayılma alanı bulan Baraklar ve Menkıbeleriyle **Barak Baba** malumdur. Doğu Anadolu aşiret kültürümüzde Şafii inancında köpeğin yeri de malumdur. Biz halk inançları çalışmalarımızda inanç indeksi çı-

karırken inançta köpeğin yerini belirlemeğe çalışıyoruz, ancak mevcut veriler kült oluşturuyor mu sorusu itibariyle yeterli değillerdir

Buryat halk inançlarında **tırnak** yere atılmalı doğru bir hareket değildir. Tırnak bir şeye sarılmalı ve toprağa gömülmelidir. Buryatlarda bebeğin ilk saçı bebek bir yaşına girince kesilir. Bu **saç** ve kesilme olayı çok önemsenir. Anneler bebeklerinin bu ilk saçını saklarlar. Kesim esnasında **ilk saç töreni** yapılırdı. Buryat halk inançlarında saç ile tırnak arasında inanç içerikli bir bağ vardı.

Tırnak ve saça gösteren bu özel itina bize göre genel insan artığı ile ilgilidir. İslam Türk halk tefekküründe de "insan artığı kutsaldır." Bu konuya biz müstakil yazılarımızda yer vermeğe çalıştık. İnsan artığı ifadesine **bebeğin eşi, sünnetin parçası, göbek bağının ucu** gibi aksamlar da dâhildir.

Buryat halk kültüründeki **ay**la ilgili bir efsaneye göre, iki **güneş** anlayışı vardır. İki güneş olunca birisi toprağı yakmaktadır. Toprağın yanmasını önlemek için, birisinin okla vurulması gerekir. Bölgenin ortak kültür ürünü olmakla beraber bu anlatı Moğol kökenli olarak kabul edilir. Moğollar ve Buryatların anneannesinin güneşten hamile kaldığına inanılır

Buryat halk kültüründe erkek evlat daha makbuldür: Aileler erkek çocukları olsun istenir, **ocak** sahibinin erkek evlat olduğuna inanılır. Bir Buryat ailede ilk evlat kız olunca bu durum üzüntüye yol açar. Erkeklerin sözü

aile içerisinde daha etkili, daha geçerlidir. Kızların da ailede rolleri önemlidir. Bir aile kızı evlenmek üzere istenilince kızlarına sorarlar ve kızlarının kanaatini de alırlar. Buryat aile hayatında da kızlar için çeyiz dizilir gelinlikleri için hazırlık yapılır. Buryat ailede küçük erkek kardeş, ağabeyisi ölünce eskiden onun eşini alır, yengesi ile evlenebilirdi.

Buryatlarda zaman zaman inançları gereği **kutsal dağlara** çıkarlar bu dağlara çıkış kadınlara yasak iken kızlar bu dağlara çıkabilirler. Bu durumun izahı yapılırken kadınlar bulundukları aileye dışardan gelerek o ailenin ferdi olmuşlardır. Kızlar ise dünyaya geldikleri günden itibaren o ailenin bir ferdidirler. Kızlar kutsal dağlara babaları ile birlikte onların yanında çıkabilirler zira onlar babalarının zürriyetidirler.

Buryatlarda bir yerleşim yerinde mesela bir köyde farklı aileler veya aile grupları var ise farklı dağlara çıkılır. Zira her ailenin farklı kutsal dağı vardır. Ziyaretler yaz aylarında muhtemelen Haziran ayında olur

Her ailenin farklı kutsal dağları olduğu inancını, Sarıkamış'taki Kafkas göçmenlerinden de biliyoruz. Bu dağlardan Ağbaba Dağı, Arpatlar'a aitti. Kafkasya Osetleri'nin % 25 kadarı Macar kökenli iken, Arpat ailesi de bu yüzdenin kapsamında idi. Diğer taraftan Haziran ayı Hun Türklerinde ata mezarlarını ziyaret edip yıllık kurban merasimlerini yaptıkları aylardı.

Buryatlarda da **kurban kültü** vardır. Buryatlar kurban olarak kestikleri hayvanlarının etlerinden kendileri de yerler. Koyun eti ayak ve kellesi hariç bir kazan da pişirilip birlikte yenilir. Bu törendir ve bu törenin adı **Obo** Tahkiko'dur. Obo taş yığını, Tahkiko ise ibadet, yükünmek, tapınmak demektir. **Obo**'ya ve Taşa tapınmak anlamına gelir. Buryatlarda "Herkes kendi Obo'suna tapar" diye bir söz vardır. Batı Buryatlar kutsal dağ Kurban Merasimleri'nde kurbanlık hayvan olarak **at** keserler Bu merasime şamanı da davet ederler.

Kelle-Paça Türk halk inançlarında bir motiftir. Hamile kadın kelle paça yemez, kellenin ziyafet sofralarında özel onumu vardır gibi. Buryatlardaki kazana kelle paçanın konulmaması da bu tespitlerden birisidir.

Koşağaç El-Oyunları'na katıldığımızda Nadya Yoğuşova ve oğlunun Hakasya'da Obolara Buryatlar'da olduğu gibi saçılar yaptığına şahit olduk, Bu tetkik gezisinde Arjanları resimledik.

Buryatca'da, man, çevirmek ve hay, kaya demektir. Manhay ise kaya çevirmektir. Buryatlar yemin ederlerken "Manhay hakkı için" veya "Manhay çarpsın ki" gibi sözler söylerler. Şamanın kutsal saydığı dualarda da bu tür sözler geçer. Bunlar kutsal dağda yapılan ibadette, **dağın ruhu**na seslenme türünden uygulamalardır. Buryat inancına göre ölen insanların ruhları dağlara gider dağlarda saklanırlarmış. Buryat inançlarında dağlardan taleplerde bulunulur. Buryatlar'da da **yağmur duası** vardır ve bu dualar dağların tepelerinde yapılırlar.

Hırık, Buryatlar'da dilekte bulunma, dua edip isteklerini dile getirme işlemine verilen isimdir. Çocuğu olmayan kadın bu ihtiyacı için Hırık yapar, yaptırır, imtihanda girecek öğrenci başarı için Hırık yapar. Yola çıkmadan evvel kazaya belaya karşı korunmak için Hırık yaptırılır. Hırık dağların tepelerinde Şamanın dertlinin veya ihtiyaçlının maruzatını dağa/dağın ruhuna anlatıp ondan yardım istemesidir.

Tunceli ve yöresinin Alevi inançlı Müslüman halkı Gündüz Baba Dağı'na yemin ederken yemin ve dua edilen o yörede çok sayıda kutsal dağ vardır. Bingöl'ün Alevi inançlı Müslüman Zaza halkında da, kutsal dağlara yemin ve dua etmek vardır ki, bu bölgeden derlemiş olduğumuz inançları da yayınladık.[329]

Buryatlarda, Arşan/Arjan kutsal şifalı su anlamına gelir. Bu kutsal şifalı sudan alınarak yaralara veya tedavi olunacak yerlere sürülür ve şifa bulunacağına inanılır Arşan/Ajanların bulundukları yerlerdeki ağaçlara bez parçaları çaputlar bağlanır.

Buryatlarda suyu az olan bir yerde bir su gözesine rastlanılsa, buda laması çağırılır, yapılan merasimden sonra oraya tatlı yiyecekler bırakılır ve Çeşme/su iyesine dua edilir. Daha sonra burada bir patates alınır, onun üzerine yağ sürülür, bu hazırlanan nesne mum gibi yapılarak orada yakılır.

---

[329] Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2006, s. 211-225.

Kuzey ve güney Kafkasya, İran, Mezopotamya Balkanlar Türk kültür coğrafyasında izleyebildiğimiz kutsal su gözeleri, bunların etraflarındaki ağaç ve çalılara, giderek türbelerin civarındaki ağaç dallarına ve parmaklıklara adak bezi bağlanması inancı, bu kültürün bu günkü temsilcilerinin ataları tarafından Bozkır Türk Kültür Coğrafyasından birliklerinde taşınarak getirilmiştir. Bu teşhisi Kırgızistan ve Kazakıstandan yapılmış alan çalışmalarımızdan sonra kısmen ve Dağlık Altay, Hakasya ve Buryatya'dan edinilen bulgulardan sonra rahatlıkla koyabiliyoruz. **Taş Çevirme inancı** şüphesiz taş kültü ile ilgilidir. Bu uygulama şeklinin farklı biçimlerini biz Gregoryen inançlı Türklerde de tespit etmiş Kars ve diğer yörelerimizdeki Müslüman Türk halktaki benzerleri ile karşılaştırmıştık. İzlenilebilen kadarı ile taş kültü, taşın içerdiği kuvve itibariyle yükünülen obje olabildiği gibi saçı da olabilmektedir. Hatta Sürmene'nin Karakaya Köyündeki Gelin Kayaları aynı ilçenin Soğuk bölgesindeki Ebeler-Kocakarı taşlarında olduğu gibi, taş kesilme motifi de bu bütünün bir parçası olarak düşünülebilir. Sürmene, Pazar ve Ardeşen yörelerinde yaylaya çıkılırken veya dönülürken halkın bazı maslahatları için belirli yerlere taş atmayı ihmal etmemesi, taş çevirme inancının veya taş kültünün yansımalarıdırlar. Karakalpakistan'ın ünlü tarihi mezarlığında adak niyetine 3, 7 ve 9 taşın üst üste konulduğu tespit ve dökümante edilmiştir. Keza Türkmenistan'daki bazı türbelerde dış bükey ve bazılarında da iç bükey, 7 veya 9 kademeli olarak yapılmış dairelerin, kademelerine **adak taşı** konulduğunu da çalışmalarımızdan biliyoruz. Doğubaya-

zıt'taki Ahmet Hani Türbesinde bulunan niyet taşı yapıştırma mahallinde 40 dan fazla taş oyuğu vardır.

Buryatlarda kadın ve erkekten şamanlar olabilir. Buryatlarda **Ak Şaman** ve **Kara Şaman** vardır. Ak Şamanlar saflıkları ile bilinirler. İyi fonksiyonları olur. Kara Şamanlar ise kötülükleri ile bilinir. Buryat bölgesinde yapmacık sahte şamanlar da vardır. Bunlar din bilginlerinin ilgili eserlerini okuyarak Şamanizm ile Budizm'in karışımını yaparlar. Ak Din Altay'da vardır. Buryatlarda **Ak Din** yoktur. Buryatlarda şamanın çocuğu şaman olur. Doğuştan şaman olan bir kimse, Şamanlığın dışında farklı bir işle uğraşmaz, uğraşır ise yeteneklerini yitireceği inancı vardır. Buryatlarda şamanın bütün çocukları şaman olmazlar. Bunlardan Allah vergisi olanlar şaman olurlar.

KAYNAKLAR

AKKAYA Ayşe; **Eğirdir'de Kültür Değişmesi**, Eskişehir, 1997.

AKMATALİYEV Abdıldacan; **Kırgız Folkloru ve Tarihî Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebî Eseri ve Tarihî Kahramanlar)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

BASİLOV V. N.; Orta Asya Şamanizm'inde Kadınsı Giyinmenin İzleri" Çev. Handan Er, , **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997.

BAŞBUĞ Hayri; Aşiretlerimizde At Kültürü, İstanbul, 1986.

BAYRAM Sadi; "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan hayvan Figürlü halılarda Ejder, Kaplumbağa, akrep, Kertenkele Figürü", **Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

BAYTUR Anvar; **Kırgız Tarihinin Leksiyaları I-II**, Bişkek, 1992.

BEYDİLİ Celal; **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Yayınları, Ankara, 2004.

BOMBACI Serdar; "1923 Yılında İmzalanan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi Bağlamında Kültürel Açıdan Patriyotlar", **Folklor Halkbilim Dergisi**, S. 70, Ekim 2010.

BORATAV P. N; **100 Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

BOZKURT Fuat; "Kaygusuz'un Alevilikteki İşlevi" **Yol Dergisi**, S.14.

CAN Turan; Altay Türkleri" **TÜRKSOY** Mayıs 2007 S. 6 s. 22-23.

ÇAY A. Haluk; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1993.

ÇAY M. Abdulhaluk; **Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi**, Ankara, 1983.

— "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" **Türk kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ankara 1985.

DAVLETOV Timur; "Hakas Türkleri ve Hakaseli" **TÜRKSOY**, Ocak 2003.

— "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası** S. 22, 2002.

DEDE Abdurrahim; **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara 1978.

DEMİR Adnan; "Alevi Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü", **Folklor Halkbilim Dergisi**, C. 7, S. 70 s. 38-45.

DENİZ Bekir; "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", **Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri** (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

EFENDİYEV Rasim; **Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıla Dek**, Kenklik, Baki, 1980.

ERDEM Mustafa; **Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

ERÖZ Mehmet; "Milli Destan ve Bozkurt Hakkında" **Bozkurt** /Özel sayı/ 19 Mayıs 1968.

GİTMEZ (Kaçar) Şengül; "Sovyetler Birliğinin Dağılması Sonrasına Rusya Federasyonundaki Türk Kökenli Halklar", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997.

GÜVEN İ. M. V. Noyan; "Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu El Dokumacılığına" **Türk Halı Düz Dokumaları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak)** 1-4 Kasım 2010 Alanya.

IŞIK Haydar; **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990.

İSHAKOV Rusten; "Dolganlar", **TÜRKSOY**, Nisan 2006.

KALAFAT Yaşar; 'Yakut Saha Türkleri', **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Halk İnançlarından Mitolojiye-1**, Berikan, Ankara, 2009.

— "Ağrı Dağının Mitolojik Boyutu ve Türk Kültürlü Halklarda Dağ Kültü", **Türk Kültüründe Ağrı, Atatürk Kültür Merkezi,** Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009.

— "Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü", **Uluslar arası Türk Kültürü'nde Ağrı Dağı Sempozyumu,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Iğdır Valiliği, 28-29 Haziran 2008, Iğdır.

— **Ahlatşahlardan Günümüze Bitlis ve Çevresi Halk İnançları,** Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 19.

— "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi", **I.Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri**, 20-21 Kasım 2008; Ed. Y. Küçükdağ ve M.Çıpan, Konya, 2010.

— "Altay Dini Hayatının Anadolu Türk Kültürü İtibariyle Önemi" El Oyun Folklor Etkinlikleri (7-9 Temmuz 2000 Gorno -Altay Federe Cumhuriyeti RF); **Erciyes,** Mart 2000, S. 279 s. 10 Orkun 279/10.

— "Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu El Dokumacılığına" **Türk Halı Düz Dokumaları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak)** 1-4 Kasım 2010 Alanya.

— **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm,** İstanbul 2004.

— "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, 22-23 Kasım 2007;** Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008.

— "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar" **Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.

— "Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç" **BALTAM, Türklük Bilgisi,** Mart 2005.

— **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları,** Ankara, 2007.

— "Bazı Kültür Kodları İtibariyle Rumeli-Anadolu Türkleri; Karşılaştırmalı Halk İnançlarında Haklaşmak-Helalleşmek", **İçel Kültürü**, S. 58, Temmuz 1998.

— "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", **II. Bingöl Sempozyumu, 25-27 Temmuz 2008,** Bingöl Kültür Derneği; Bingöl, 2009.

— "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**; Çorum, 2008.

— "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı,** Ağ Çağ, Ankara 2008.

— "Dedem Korkut'un Kurdu", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 'Prof. Dr. M. Cihat Özönder Armağanı'** Sayısı", S.9, Güz 2008.

— "Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk halk İnançlarında Kadın", **Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Gelecegine, VI. Uluslar arası Folklor Konfransının Materialları, 25-26 Kasım 2010.**

— **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,** Ankara 2010.

— "El-Oyun Kültür Etkinlikleri ve Dağlık Altay Gezi Notları" **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Aralık 2001

— "Gürcistan Kültüründen Manzaralar" **Yeni Düşünce**, 03-09 Ağustos 2001.

— "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo -Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu, Antalya, 26-27 Kasım 1993;** Ankara, 1995.

— "Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda 'Fal' İnancı", **Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni, 11-12 Nisan 2008,** Hatay Folklor Araştırma Derneği; Hatay, 2010.

— "Karapapah Türkleri" İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Özel sayı 49 Kitap, İstanbul, 2005.

— "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" **I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.**

— "Kulca/Gulca'da Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları/ Doğu Türkistan'ın Batısında Eski Türk İnançları", **Çukurova Sanat,** Eylül-Ekim-Kasım 2010. S. 9-10-11, s. 72-82

— Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** 2007, Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı.

— "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III.** 1996 -1997 -1998- 1999-2001 Alanya 2004.

— "Safranbolu ve Yöresinde Türbeler" **I. Ulusal Tarih içinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)** Ankara.

— "Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek/Yeriklemek", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2002.

— "Tatar Efsaneleri" **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2005.

— "Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?" **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, 25-28 Ekim 2010,** Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

— "Türk Halk İnançlarında Hayvan", **Av. Süleyman Kazmaz Armağanı,** Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009.

— "Türk Halk İnançlarında Kara" Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri, Ankara; **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ağustos 1999; İslam ve Kültür Araştırmaları, Sofya, 1999; **Erciyes** Aralık 2002.

— "Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslar'da Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları", **Güneyde Kültür**, S. 76, Haziran 1995.

— "Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu idi?" **ACTA TURCICA** <http//www.actaturcica.com>

— **Türk Halk Tefekküründe Kurt, 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan, Ankara 2009.

— "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

— **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar Yayınları, Ankara, 2007.

— "Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi Ruhlar/İyeler" **Dördüncü uluslar arası Orta Doğu Semineri**, 29-31 Mayıs 2009 Elazığ.

— "Türk Kültürlü Halklardan Karaçilerde Halk İnançları", **BAL-TAM Türklük Bilgisi**, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, S. 13, Eylül 2010.

— "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. sh. 297-307; Türk Dünyası Tarih Dergisi Mart 1997.

— "Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar", **Erciyes**, Aralık 2000.

— "Van Gölü Havzası Dinî Tabakalaşmasında Sabilik İnanç İzleri", **V. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu**, 10-13 Haziran 2009, Van.

— "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği", **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007.

KARAHAN Recai; "Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyle Bilinen Bir Grup Türk Kilimi", **Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

KARAMAĞARALI Beyhan; "Halı Sanatı Üzerine", **Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

KİRİŞCİOĞLU Fatih; **Saha Türklerinin Atasözleri İnceleme-Metin**, Nobel, Ankara, 2007

KPŞAY Hamit Zübeyir; "Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri" **Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi**, Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara 1962.

MEMMEDOV Kerem; "Altay Xalqlarında Şamançılıq ve onun İzleri" **Altay Dünyası**, 1997.

MUHARREMKIZI Maqbule; ""Sibirya Türklerinin Etnik Tarihine Dair", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 2001.

MÜLAZIMOĞLU Sancar; "Eski Türk Runik Yazılarının Bulunuşunun 280. Yılı kutlamalarından izlenimler", **TÜRKSOY**, Ocak 2002.

NALBANTOĞLU İlhami; **Ahlat Halk Hekimlinin Efsane İsmi Abdullah Nalbant Usta**, Ankara, 2010.

POLAT Kemal; Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, **Türkiye Diyanet Vakfı**, Ankara, 2005.

QADİRZADE Hacı Qadir; Aile ve Maişerle Bağlı Adetler, İnamlar, Etnogenetik Elaqeler, Bakı, Elm, 2003.

QEDİRZADE Türkan; "Nahçıvan-Anadolu Halk İnançlarında Doğum", **Yol Bilim Kültür Araştırma Dergisi**, Nahçıvan Özel Sayısı, S 30, Eylül-Ekim 2009.

— **İslama Qederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materialları Esasında)**, Bakı, 2006.

SAMET Rasim Efendi; "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler", **Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

SUŞANLO M. Ya.; Kıçanov Y. İ. Si Sa Devlet Sistemi adlı kitapta yer almaktadır. 1959, s. 103 / Кычанов Е.И. Государственное устройство Си Ся// Уч. Зап. ЛГУ.- №281.-Сер. Востоковед.наук.- Выпуск 10.- 1959.- С. 103.

TEMUR Nezir; **Folklor ve İdeoloji, (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmaları ve Politikalar 1917-1958)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.

Timur Davletov, "Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü" **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, S. 22, 2002.

TOGAN A. Zeki Velidî; **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

TOSUN Selma; "21. Yüzyılda Türk Topluluklarının Nüfusu", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997.

UÇAR Nail; "Ak ve Kara günümüzde At" **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım 1988.

VASİLYEV Yuriy; Saha Türkleri, Ankara," **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1997.

— Orta Asya'nın Doğu Bölgeleri Tarihi, 10. ve 13. yy, 1857, s. 8/Васильев В.П. История и древности восточной части Средней Азии от X-XIIIвв. (с приложением перевода китайских известий о киданях, чжурчженях и моиголо-татарах).-СПб., 1857.-С. 8.)

YELİS Derya; **Kırgızcada Kutlama Kalıpları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dilbilim Anabilim Dalı, Bişkek, 2006.

YÖRÜKKÂN Yusuf Ziya; **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Yol Yayınları, Ankara, 2005.

ZORNICKAKAJA M. J. A.; Çev.H.Nugay, éYakut Şamanlarının Dansları", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 1998.

Дунганская Эициклопедия», Институт этнического и культурного наследия Академии Наук Кыргызской Республики, Бишкек-2009, С.10-11-13.Главный редактор- М.Х. Имазов, доктор филологических наук, профессор .

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Kaynak kişi: Buddeza Hiyazova, 55 yaşında, ev hanımı, 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.

Kaynak kişi: Cisiza Zeynep Yusuzovna: 55 yaşında, Aleksandrovka Köyü Meclis (ihtiyar meclisi) Başkanı.

Kaynak kişi: Fayina Marova Şabarovna, 65 yaşında, 2 çocuk ve 8 torun sahibi, İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretmeni, eğitim alanında pek çok ödülleri var, annesi Tatar, babası Dungan.

Kaynak kişi: Hasanza Lazuyam Huseyevna, 61 yaşında, Şin'Şu Birliği üyesi.

Kaynak kişi: Mariya Yandavurova Muhameyevna, 57 yaşında, Yetimler Vakfı üyesi.

Kaynak kişi: Raziya Malikovna Livaza, 53 yaşında, ürün pazarlama ve hemşirelik bölümünden mezun, Şin'Şu Birliği (Dungan Yardımlaşma Vakfı) ve Kırgızistan Dunganlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi, Çocuk ve Aile Komisyonu ve Aleksandrovka Köyü İhtiyar Meclisi üyesi.

Kaynak kişi: Suşanlo Hazima Muhazovna, 51 yaşında, Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Şin'Şu Birliği üyesi

Kaynak kişi: Zubde Sanjanova, 64 yaşında, 10 çocuk annesi olması sebebiyle 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.

Kaynak kişi: Aslan Küçükyıldız, araştırmacı, yayıncı

Kaynak kişi: Ülkü Önal, Araştırmacı, yazar

Kaynak kişi: Timur B. Davletov

Kaynak kişi: Y. Vasilyev, araştırmacı, uzman

Kaynak kişi: Yakup Huang, Akademisyen

DİZİN

3

3, 153, 175, 176, 177, 198

4

40 gün, 176
49. gün, 30, 31

6

6, 176, 177

7

7, 175, 198

9

9, 153, 175, 177, 198
9 budakh, 179
9 dağlar, 23

A

Aan Alahçın Hotun, 160
Abay, 188
Adaağalı Ala Buuray Toyon (Arsan dûolay), 160
adak bezi, 25, 50, 215
adak taşı, 229
adsız, 210
ağ, 215
ağacın ruhu, 172
Ağaç Eri, 144
ak, 158, 186, 196, 215
Ak at derisi, 153
Ak Din, 230
Ak Güneş, 148
ak iye, 151
Ak Şaman, 230
ak turna, 187
Akçam, 178
akçam ağacı, 175
Akkayın kabuğu, 19
al, 158
Ala Geyik, 221
ala karga, 180
Almatlar, 74
alt dünya/alt tilekey, 156
Altay Kiji, 138
Altay Kiji/Kişi Türkleri, 138
Ana Hayvanı, 178
Ana Maygıl, 157
angır, 47
Ann, 33
aranas, 177
Arçı, 183
ardıç, 34, 48
Arjan Su, 38
Asohay, 13
Aşağı Dünya, 148
Aşerme, 37
aşık kemiği, 212
at, 78, 177, 187, 224, 227
at bağırsağı, 154
at başı, 154
At Binen cin, 175
at derileri, 50
at kanı, 153
At Segeni, 153
at toynağı, 153
at yağı, 153
at yeleni, 153
ata ruhu, 201
ata-kam, 142
Atalamii-Bahadır, 152

ataların ruhu, 165
ateş, 29, 48
ateş iyesi, 13
ateşin ruhu, 50, 164, 167
Av boynuzu, 180
Avın Çilesi/Kırkı, 180
ay, 48, 68, 85, 214, 225
ayı, 9, 74, 187, 188
Ayı Nuoralcın, 152
Ayuhıt/Ayıhıt Hotun, 149
Ayına Sier, 152
ayna, 15, 197, 200

B

Baay Bayanay/Baay Barulaah, 173
bağ atmak, 159
bağlı silah, 180
bakıcı, 142
baksı, 142, 208
Balık Toru, 191
Barak Baba, 224
Başını bağlamak, 45
başlarını, 48
baykuş, 47
bebeğin eşi, 225
Beşik, 11
beyaz, 23, 49
bıçak, 37, 197, 200
Bilanyah, 176
Boo, 208
Bortocono/Börtecine, 221
boy abdesti, 180
Boz Atlı Hızır, 27
Bozayı Pençesi, 187
Börü/Kurt, 69
Budizm, 21
buğday, 28
Buka/Öküz, 67
Buomça Hotun, 163
Burgut tırnağı, 19
Büyük Şamanlara dua, 46

C

Cabağa Buuruy Toyun, 157
Cağılgan İçite, 173
Camalak, 37
Canday Bolloh, 157
Cılga Haan Toyon, 150, 151
Cınıs Haan, 150
Cie İçite, 173
cin, 44, 206, 209
Cokuo, 175

Ç

Çalamak, 163
Çalkandu Kiji, 138
Çaptı, 55, 75
çaput/saçı, 14
Ças Kırgıır Toy, 22
Çereke, 160
Çile, 176
çileye düşmek, 180
Çocko, 52
Çocuk Saç Kesme Töreni, 22
Çolgan Türkleri, 138
çömçe, 60
çöpçü, 142
Çulım Türkleri, 138
çüt gel/çift gel, 166

D

dağ keçisi, 180
dağ tepeleri, 50
dağın ruhu, 164, 227
Darhat Türkleri, 221
dayı, 189
Dedelik, 177

değirmene tuza, 45
derviş motifi, 60
Dırnay Bahadır, 152
diş, 11
Dohsun Duyar, 157
Dokuz gözlü, 23
dokuzuncu, 178
Dolgan Türkleri, 138
Dohnay, 48
Domuz kültü, 224
dul kadın, 52
Duman, 183
Düntir, 176

E

ekmek, 158
elek, 191
Elik/Karaca, 75
er kişi, 182
Ereke, 160
Erge Sep Sebirgel İçite, 173
Eşik, 14, 52
eş-kam, 142
et, 50
Etin İçite, 173
Evenkler, 221
Evin ruhu, 164
Evliya Ağaçları, 216

F

fal, 50, 212
falcı, 142

G

Geyik, 84
Geyik Ana, 221
Geyikli Baba, 179
gıgılık, 212
Godi-Godi, 61
göbek bağı, 51
göbek bağının ucu, 225
Gök kuşağı, 49
Gök Tanrı, 13
Göktengri, 7, 36, 38
Görmekçi, 47
görücü, 142
Göyün ruhu, 13
güneş, 161, 162, 225
güneş duası, 14
güneşin ruhu, 50

H

haç, 85
Hagdan Buuray Toyon, 157
Hakas Türkleri, 138
Ham/Kam, 208
hamile, 180
hamile hanım, 180
Hatan Temieriye (Aan Uhhan), 166
Haya İçite, 173
helva, 29
Hırık, 228
horah ateşi, 156
horah odı, 155
Horıday, 220
horoz sesi, 185
hortlak, 199
hortlamak, 201
Hoton İçite, 173
Hotoy Ayu, 151
Hotoy Ayu (Sünken Erili, Sün Haan), 151
hut, 155, 156
Hutdutlar, 220
Huvasaylar, 220

I

Ihı Ak Bayramı, 13
Ihıah, 161
Imay İne/Umay Ana, 150

İ

İblis Kuha, 157
İeyehsit, 149
İgii-Toguu, 149
ilk saç töreni, 225
imbik, 63, 85
inek, 177
İrkit, 55
İrkitler, 66
İt barakları, 224
İt/ İyit, 63
iyi dünyaya/cennete, 27

K

kadak, 23, 25
kadın kişi, 182
Kafa Kemiği, 190
kalbur, 191
Kalın, 204
kalmamak, 142
Kam, 44
Kam Dini, 44
Kam katun/kam hatun, 142
kam/gam, 142
kamalıhaç, 74, 85
kamçı, 50
kamçu, 142
Kamizmde, 45
Kamlık, 147
kara, 158, 196
kara iye, 47, 151
kara kura, 31
Kara Lama, 206
Kara Şaman, 230
Karadas (Kara Ağaçkakan), 61
Karakas Türkleri, 221
karın saçı, 47
kartal, 187
Kas/ Kaz, 62
kaz, 74, 85, 187
Kedi, 36
kemik, 182
Kere Ubahalaah Hotun, 157
Kergil, 55
Kergiller, 61
Kıday Baba, 149
kımız, 153
Kındık Enesi, 52
Kıpçak, 55
Kırbadahın, 160
kırık ayna, 16
Kırkıttar, 160
kırmızı, 49
Kiyii Serge/Gelin Sergeni, 153
Koca Ayak, 187
koç ayağı kükürü, 224
Koç Boynuzu, 82, 85
Komolog, 212
Korgol, 212
kociandır, 33
Koyan/Tavşan, 73
koyun, 212
koyun kükü, 224
Köbök, 55, 84
Kömür, 9
Köpeğin Kurt (börü), 47
Köpek, 224
Körmez, 32
kuğu, 187
Kukurt, 48
Kumalag, 212
Kumandı Kiji, 138
Kumandin Türkleri, 138

kurban kültü, 227
kurt, 19, 36, 187, 188, 223
kurt diş, 19
Kurt Kültü, 222
kurut (peynir), 50
kut, 155, 189
kutsal dağlar, 226
Kuu/Kuğu, 84
Kuytaşı, 213
Kuyu, 213
Kü-Kiji, 138
kül, 9, 158
Küöh Bolloh/Ukulaan Ayu, 170
küpe, 85
kürek kemiği, 50
Kürüö Cöhögöy Toyon, 152

M

Mas-Tass İçite, 173
mavi, 23, 158, 186, 196, 215
Mayman, 55, 63
meslek piri, 201
mezar kaldırma, 28
Mohol Toyon, 163
Mundus, 55
Munduslar, 67
Murkut/Kartal, 66

N

Nadya Yuguşeva, 41, 50

O

Oba, 14
obaa, 162
Obo, 14, 162, 210, 227
ocak, 225
ocak taşı, 154
od/ateş, 50, 207
Odın Haan, 150
Ohol Uola, 157
Ohuokay, 161
oklava, 166
ongunlar, 201
Ormanın ruhu, 172
Orta Dünya, 148
Ova, 14
Ovo, 14, 162, 210

Ö

ölü saçı, 196
ölü tırnağı, 196
ölünün yedisini, 170
özel ad, 209
özel muska, 51

P

piz, 200

R

rakı, 50
renk-giyim, 168
renk-inanç, 168
Renk-örtü, 168
Ruh, 46, 155
ruh göçü, 177
rüya, 162, 176, 213
rüya tavaf, 200

S

saç, 9, 26. 45, 196, 200, 225
saç örüğü, 41
Saç Toyu, 22
saçı, 161, 200, 214
Saçma Bayramı, 161
Sagal, 55

Sagallar, 74
sagız, 155, 156
Saha Bayramı, 13
Saha Türkleri, 138
Sapagay/Haç, 84
sarı, 26, 196, 215
Sarı Lama, 206
sayı, 201
sehpa falı, 14
sema, 28
semah, 28
Serge İçite, 173
sığın, 33
sınır kutsallığı, 14
sır ehli, 182
Sırga/Küpe, 75
Sibirya Tatar Türkleri, 138
silah, 37
solonı, 49
Somodiler, 221
Soyot Türkleri, 221
sözlü bezeme, 59
Su iyesi, 172
su kapları, 46
Su Kutlama, 23
su piri, 24
Su Sunaları, 172
Suluk/Gem, 69
sus, 155, 156
Suyun iyesi, 45
suyun ruhu, 50, 164, 172
Sün Cahaın, 151, 152
süne, 156, 157
Süneysi Geldi, 46
sünnetin parçası, 225
sürnü, 156, 157
süt, 50
Süt saçın, 22

Ş

Şahin, 223
Şeşe, 190
Şeşe Anası, 190
Şeşe Kuşu, 190
Şeşe Vurgunu, 190
Şeşeli kişi, 191
şeytan, 209
Şire/Tat, 84
Şor Türkleri, 138

T

Tahta Kuş, 144
Tahtacı, 144
Tajuu, 74
talgon, 50
Tanha Haan Toyon, 150, 151
Tanrı, 215, 216
taş, 211
Taş Çevirme inancı, 229
tavaf, 27, 161, 211, 214
tavuk, 159
tekne, 85
Telengit, 138
Telengit Türkleri, 138
Teleüt, 138
Teleüt Türkleri, 138
tepesi açık, 196
Terekeme, 144
ters, 15, 30, 46, 196
Tıa Kihi, 144
Tıal-Holoruk İçite, 173
tıataağı, 10
tın, 155, 156
tırnak, 11, 26, 51, 196, 200, 225
Tiergen İççete, 173
Tiergen İçite, 173
Todja Tuvaları, 138
Todoş, 55

Todoşlar, 73
Tofa Türkleri, 138
Tofo Türkleri, 221
Tonjaan, 55
Tonjaanlar, 78
toprağın ruhu, 50
Tos-karak, 23
Toskçur, 73
Tölös, 55
Tölösler, 84
töre, 148, 200
Tuba, 138
Tunguzlar/Evenkler, 221
Tusga (tusa), 45
Tuva Türkleri, 138
tuz, 35, 45
tütsü, 201

U

Uhun Curuntaayı, 149
Uhun Curuntaayı Suruksut, 150
Ukok Prensesi, 32
Uku Çaylar, 216
Ulu kayın Ağacı, 160
Uluu Surasan Toyon, 151
Umay, ana

Üç, 171
Üç Günlük Olmak, 171
Üç-Dokuz, 187
Ülker yıldızı, 48
Ürün Aar Toyan, 152
Ürün Aar Toyun/Ürün Ayıı Toyon, 148, 149
Ürün Ayı Tanara, 13
üzerlik, 184
üzerlik kazanı, 185, 186
Üzerlik tütsüsü, 185
üzüt, 156

Y

Yaa/Yay, 66
yağmur duası, 14, 195, 212, 227
yağmur duası alanı, 215
Yakut Bayramı, 13
Yalak/Tekne, 73
Yarasa, 190
Yarasa Kanadı, 190
yay, 85
Yaz Güneşi Dönümü, 13
yel rüzgâr iyesi, 45
Yemek saçını, 22
yemyeşil, 183
yer, 188
Yer saçını, 22
Yerikleme, 37
yer-su, 157
yeşil, 26, 49, 196
yılan, 188
yıldız, 48, 214
Yılgayak (Yalbaşı), 44
yol ışığı, 30
Yukarı Dünya, 148, 200
yumdüz, 142

Z

zahı kadın, 180
ziyaret hali, 186

ALTAYLARDAN ANADOLU'YA

İNANÇ GÖÇÜ

Dr. Yaşar KALAFAT

Türk kültür bölgelerinde ve bu bölgeleri oluşturan halkların arasında kendisini daha fazla hissettiren kültürel stratejilerin emperyalist politikaları, halkların demokratik kültürel dayanışmalarının önemini, günümüzde çok daha fazla zaruri kılmıştır.

Yaşatılan uygulamalarla millet olmanın önemi giderek yok sayılırken, kardeş halklardan yapay millet oluşturma uğraşları hızlandırılmıştır. Türk kelimesinin içi planlı bir şekilde boşaltılmak istenilmekte, buna paralel olarak da, milletperver anlamında olan milliyetçilik, kavmiyetçilik veya ırkçılıkla eş anlamda kullanılmakta ve etnik milliyetçilik teşvik edilmektedir.

Millet, etnik kökenine bakılmaksızın onu meydana getiren halkların bütününden oluşmuştur. Millet olma sürecini tamamlamış toplumlarda halkın yekûnu milleti oluşturur. Türk milleti, Türkiye Cumhuriyetini kuran halktır. Cumhuriyetin mensubu halklar, görevlerinde ve haklarında eşittirler. Millî bütünleşme inkârcılığı gerektirmez ve o, a değildir.

Milletini seven, onun derdini dert edinen ve onun ı bahtiyar olan anlamında milliyetçi, vatansever kimse, kesiminin milliyetçisi vatanseveridir. Milletsever olmak, kab severliğin üzerindedir. Bu ortak sevgiden millî güç doğ birlikteliği emperyalizm karşısında millî mukaveme mukavemetin mayası da, harcı da halk kültürüdür. Hall ortakların demokratik bir saf oluşturmaları bu gücün yenilm